

TARTALOMJEGYZÉK

HATÁR-KÉRDÉSEK

TÓTH IMRE: Határáttörés és határnyitás. A Páneurópai Piknik hatása a diplomáciai szolgálatok munkájára az 1989-es menekültválság megoldása során.....	365
GYARMATI GYÖRGY: Az osztrák–magyar határnyitás és a titkosszolgálatok társadalmi-politikai „lefokozása”	386
OPLATKA ANDRÁS: Páneurópai Piknik – ismert tények és fehér foltok	396
DEÁK ERNŐ: Magyarország a külpolitikai változások szövevényében. A Páneurópai piknik az osztrák sajtó tudósításai alapján	404
JANKÓ FERENC: Burgenland- és határkérdés a német-osztrák politikai földrajzban a két világháború között, két megközelítésben	414

MŰHELY

BRUMMER KRISZTIÁN: A Határáttörés Sopronnál – út Európába 1989–2009 című emlékkonferencia.....	423
SZAKÁLY SÁNDOR: Nemzetközi történész-konferencia az 1989. évi határnyitás évfordulóján	428
MÉSZÁROS GYÖRGY: Regionális képzőművészeti kiállítás a határnyitás huszadik évfordulóján	433
CSELOVSZKYNÉ TARR KLÁRA: Eljutni a határig. Határnyitás – Sopron 1989–2009	435
TURBULY ÉVA: Határtalan történet. A Soproni Múzeum új állandó kiállításának szakmai megnyitója	436
DOMONKOS OTTÓ: Volt egyszer egy MTA Fertő-táj Bizottság	440

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Geographisches Jahrbuch des Burgenlandes 2009 (ism. Tóth Balázs István).....	442
LOBENWEIN NORBERT (szerk.), 89-09. A rendszerváltás pillanatai. 50 szemtanú – 50 történet – 50 fotó. Lobenwein Tamás felvételeivel (ism. Turbuly Éva)	445

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

GRENZFRAGEN

IMRE TÓTH: Grenzdurchbruch und Grenzöffnung. Die Auswirkung des Paneuropäischen Picknicks auf die Arbeit der diplomatischen Dienststellen in der Behandlung der Flüchtlingskrise des Jahres 1989	365
GYÖRGY GYARMATI: Die Österreich-ungarische Grenzöffnung und die gesellschaftlich-politische Degradierung der Geheimdienste	386
ANDRÁS OPLATKA: Das Paneuropäische Picknick – bekannte Fakten und weiße Flecken	396
ERNŐ DEÁK: Ungarn im Netz der außenpolitischen Veränderungen. Das Paneuropäische Picknick in den österreichischen Medienberichten	404
FERENC JANKÓ: Zwei Aspekte zum Burgenland und der Grenzfrage in der deutsch-österreichischen politischen Geographie zwischen den beiden Weltkriegen	414

KLEINE MITTEILUNGEN

KRISZTIÁN BRUMMER: Grenzdurchbruch bei Ödenburg – der Weg nach Europa 1989–2009. Eine Gedenktagung	423
SÁNDOR SZAKÁLY: Internationale Historikertagung zum Jubiläum der Grenzöffnung von 1989	428
GYÖRGY MÉSZÁROS: Reginale Kunstaussstellung am zwanzigsten Jubiläum der Grenzöffnung	433
KLÁRA CSELOVSZKY TARR: Bis zur Grenze... Die Grenzöffnung in Ödenburg, 1989–2009	435
ÉVA TURBULY: Grenzenlose Geschichte. Die Eröffnung der neuen Dauerausstellung des Soproner Museums	436
OTTÓ DOMONKOS: Es gab einmal eine Neusiedler See-Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	440

BÜCHERSCHAU

Balázs István Tóth: Geographisches Jahrbuch des Burgenlandes 2009	442
Éva Turbuly: Norbert Lobenwein, Red.: 89–09. Momente der Wende. 50 Augenzeugen – 50 Geschichten – 50 Photos. Mit Aufnahmen von Tamás Lobenwein	445

SZERKESZTŐSÉGI | A határon túl BEKÖSZÖNTŐ

Húsz évvel ezelőtt, 1989. augusztus 19-én új korszak kezdődött Sopron, Magyarország, sőt bizonyos értelemben Európa életében. A Sopronpusztánál megrendezett Páneurópai Piknik országok, emberek 40 éves mesterséges elszigetelődésére tett pontot. Ami Sopront és környékét illeti: a második világháború szörnyű pusztításai után súlyos kényszerintézkedések zárták el a várost és az egész nyugati magyar határszél a külvilágtól. Határszéli fekvéséből eredő addigi előnye nyomasztó hátránnyá vált. A hidegháborús klisék csak a hatvanas években enyhültek valamelyest, amikor a kormány vízumkönnyítései következtében kezdett az osztrák állampolgárok érdeklődése Sopron felé fordulni. Ez a folyamat később a bevásárló turizmus kedvelt célpontjává tette a várost. Az idegenforgalom a második világháborút és az ötvenes éveket követő visszaesést lassan, a hetvenes évekre volt képes kiheverni. A lassú oldódást követően a nyolcvanas évek végén megadatott, hogy a város újra régi történelmi szerepét játszhassa, és átjárót nyisson a világra. Az 1989-es kapunyitás szimbolikus eseménnyé vált a bipoláris világrend szétesésének folyamatában. A szocialista világrendszer bukása, a Szovjetunió hatalmi helyzetének megroppanása, a hidegháború vége és hosszú évek gazdasági, katonapolitikai folyamatainak együttese teremtett kedvező alkalmat arra, hogy Sopron a német egység megvalósulásának egyik jelképévé, az európai határok kinyitásának és a vasfüggöny lebontásának előmozdítójává váljon.

Az esemény előzményét a Német Demokratikus Köztársaságból menekülni vágyó ezrek magyarországi feltorlódása jelentette. A német és magyar diplomáciai szolgálatok, nemzetközi humanitárius szervezetek hosszú ideig tehetetlenek voltak a kialakult válsággal szemben. A *modus vivendi* hosszas egyeztetések során lehetett volna megtalálni, ám ehhez időre és konstruktív hozzáállásra lett volna szükség mindegyik érintett részéről. Ebben a helyzetben változott határáttöréssé a Sopron melletti békedemonstráció, amelynek során a rendezvényről tudomást szerzett keletnémetek százai használták ki az alkalmat arra, hogy egyszer s mindenkorra maguk mögött hagyják a szocialista rendszert. A soproni események egyrészt bizakodást keltettek azokban a követségi menekültekben is, akik augusztus 19-én nem próbálkoztak meg a szökéssel. Többekben várankozás ébredt az iránt, hogy a zöld határon át távozhatnak végre az országból. Hasonló remények ébredtek az egyelőre odahaza maradt keletnémetekben is. Remények, és nem illúziók!

Az események nagy sajtóvisszhangot váltottak ki, amely ugyan nem feltétlenül befolyásolta kedvezően a külügyi szolgálatok céljait és a diplomácia erőfeszítéseit, egy dolgot azonban értésére adott a hazai és külföldi politikai

szereplőknek: azt, hogy a civil kezdeményezéseket lehetetlen figyelmen kívül hagyni. 1989 legfontosabb tanulsága, hogy érdemes és kell is számolni a polgári kezdeményezések politika- és történelemformáló erejével. Ez ugyanis minden demokratikus berendezkedés fundamentuma.

A Piknikkel a szervezők ráadásul nemcsak a rendezvény, hanem egész Magyarország nemzetközi státuszát és jelentőségét meghaladó folyamat részeseivé váltak, melynek a német egység létrejöttére és a világpolitika alakulására gyakorolt szimbolikus horderejét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A határon sikeresen átkelt családokról világgá repített képek lélektani hatása óriási volt. Arról árulkodtak, hogy noha a bipoláris világrend nem itt ért véget, az új talán éppen itt kezdődött. A Soproni Szemle jelen száma e kezdet előtt tiszteleg a történész szakma eredményeinek közzétételével. A történelmi jelentőségű változások hiteles rögzítését azonban nem csak a történészek, hanem a „kamera-töltőtoll” mestereinek is köszönhetjük. Közöttük is kiemelkedőt alkotott Lobenwein Tamás, aki kitűnő érzékekkel vette üldözőbe a felgyorsult időt és örökítette meg számunkra épületek, város-részletek százait, események egész sorát, melyek azóta saját valójukban örökre eltűntek a szemünk elől. A Soproni Szemle 2009. évi 4. számának tanulmányait – családja szíves hozzájárulásával – az ő képeivel illusztráltuk.

A Szerkesztőség

NDK-sokat szállító buszok a Várkerületen. Lobenwein Tamás felvétele

HATÁR-KÉRDÉSEK

TÓTH IMRE

Határáttörés és határnyitás.
A Páneurópai Piknik hatása a
diplomáciai szolgálatok
munkájára az 1989-es
menekültválság
megoldása során¹

1988 nyarán egyre nagyobb számban keresték fel NDK állampolgárok a budapesti NSzK követséget, hogy segítséget kapjanak a nyugatnémet államba történő áttelepüléshez. A segítségkérők egy része a követség oltalmába helyezte magát, míg sokan közülük az épület előtt várták, hogy sorsukat illetően kedvező döntés szülessen. Hasonló esetek nem csak Budapesten fordultak elő. A prágai, varsói NSzK nagykövetségén, valamint a Szövetségi Köztársaság kelet-berlini állandó képviselőjén, sőt az ottani dán és amerikai nagykövetségén is tartózkodtak keletnémetek. Az egyedi eseteket a keletnémet kormány megbízottja, Wolfgang Vogel igyekezett folyamatosan és lehetőleg feltűnés nélkül kezelni.² Ez a fajta ügykezelés azonban egy bizonyos ponton és tömegesen túl már nem jelentett megoldást a problémára. Az események talán leginkább Magyarországon haladtak túl a diszkrét intézkedések szintjét. Itt a követségi épületen kívül tömegek várakoztak a legkülönbözőbb táborokban, szállásokon, vagy éppen a szabad ég alatt. A három érintett ország diplomáciai szolgálatai konzuli és politikai szinten egyaránt igyekeztek megoldásokat találni a problémára. A sokáig eredménytelennek látszó egyeztetési folyamatok és a nehézkes válságkezelő kísérletek menetét egy spontán esemény, civil ellenzékiek által szervezett határ menti békedemonstráció zavarta meg. A keletnémetek tömeges menekülését eredményező Páneurópai Piknik visszahatása a hivatásos diplomaták gondolkodására, a válság megoldásának irányába tett lépéseik felgyorsítására – a rendelkezésünkre álló német külügyi források alapján – közvetetten bizonyítható. Ennek alátámasztása érdekében érdemes röviden

¹ A dolgozat alapjául szolgáló berlini levéltári kutatásokat a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézete támogatta.

² *Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten 1998. des Bundeskanzleramtes 1998/90. Dokumente zur Deutschlandpolitik.* Szerk.: Hanns Jürgen Küsters, Daniel Hofmann, (a továbbiakban: Akten 1998.) München, 2005. 42.

áttekinteni a lassan, de biztosan eszkalálódó keletnémet menekültkérdés általános vonatkozásait, illetve a Piknik előzményét adó diplomáciai alkudozások menetét.

Előzmények

A probléma kiindulópontja a budapesti NSzK nagykövetség épületének „megszállása” volt. A követség menedékébe húzódtott menekültek egy részét azok alkották, akiknek lejárt a magyarországi tartózkodási engedélyük, ám nem kívántak hazatérni. Másik részüket a magyar határőrizeti szervek tiltott határátlépési kísérlet miatt már kiutasították az országból. Ezek joggal tartottak attól, hogy az útlevelükbe tett hivatalos bejegyzés miatt odahaza büntetőeljárás alá vonják őket. A kérelmezők számának emelkedése mögött mindazonáltal olyan híresztelések húzódtak meg, melyek szerint a keletnémet vezetés rövidesen korlátozni fogja a Magyar Népköztársaságba való beutazás lehetőségét. E sajátos „kapuzárás előtti pánik” mellett az is megsokszorozta a menekültek számát, hogy a magyar államról meglehetősen liberális kép alakult ki a szocialista országokból ide érkező turisták körében. Ezeket a benyomásokat a sajtó is felerősítette. Az áttelepülni szándékozók között élénk visszhangra talált, hogy Magyarországon nem akadályozzák a nyugatnémet követségre való bejutást, a határok Ausztria és Jugoszlávia felé pedig viszonylag könnyen átjárhatóak.³ Ezek a határok ráadásul híján voltak a korszerű technikai védelemnek, – a magyar politikai vezetés fennhangoztatott kijelentései szerint pedig – fennmaradásuk politikai szempontból sem igazolható. Ezért rövidesen várható volt, hogy a műszaki zárat lebontják. A hírek biztatóak, egyszersmind azonban sürgetőek is voltak azon keletnémet állampolgárok számára, akik nem kívántak tovább az általuk csak „zónának” nevezett blokk-országban élni, ahol a politikai jelek a Német Szocialista Egységpárt (SED) következő kongresszusát megelőzően semmiféle tartalmi és személyi változást nem ígértek. Az ország vezetése 1988–1989-re, a reformok iránti totális érzéketlensége miatt nemcsak önmaga politikájának, hanem – jellegzetes módon – saját túszként tartott alattvalóinak foglyává vált. A berlini párt- és állami vezetés tehetetlenül figyelte, hogy polgárainak egyre nagyobb része menekül a kilátástalanságból. Ez már nem csupán azzal fenyegetett, hogy az NDK-ban egyre kevesebb kvalifikált szakember állt a válságban lévő gazdaság rendelkezésére, hanem mindinkább a hatalmi presztízs vesztes és totális erodálódását okozta. Jóllehet Berlin 1989-ben kiutazási könnyítéseket vezetett be, aminek eredményeképpen júliusig 37.000-en hagyták el legálisan az országot,⁴ az

---

³ A budapesti NSzK követség jelentése, 1988. október 5. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–24.07.1989.

⁴ A bonni külügyminisztérium 513 sz. referátusának (Mulack) feljegyzése a külügyminiszternek és az államtitkárnak, 1989. június 20. PA AA B85 Nr. 2338E. 513-542-15/3

emigrációs hullám kicsit sem csillapodott.⁵ A párt és az állam korifeusai dermedten figyelték, amint a lakosság egyre nagyobb tömegei (ráadásul nem csupán az államháztartás számára terhet jelentő nyugdíjasok) szánják el magukat az illegális határátlépésre. A fentebb említett okok miatt számukra a legalkalmasabbnak az látszott, hogy a reformok útjára lépő Magyarországon keresztül hagyják hátuk mögött a szocialista rendszert. Akik nem akartak vagy nem tudtak a zöldhatáron keresztül távozni, a Szövetségi Köztársaság nagykövetségére menekültek, ahol 1989 nyarára úgyszólván ostromállapot alakult ki.

Az 1988–89-eshez hasonló fejleményekkel egyébként már öt évvel korábban is szembe találták magukat a két német állam vezetői. 1984-ben a prágai nyugatnémet nagykövetséget és a kelet-berlini állandó képviselő épületét özönlötték el NDK-s menekültek. Az akkori válságból kölcsönös engedmények árán találták meg a kivezető utat. A hazatérő menekülteknek büntetlenséget ígértek és azt, hogy kivándorlási kérelmeiket a lehető legnagyobb előzékenységgel bírálják el. Az áttelepülni akarók nem is csalódtak. Szinte valamennyien elhagyhatták a szocialista német államot. A gordiuszi csomót akkor sikerült szétvágni, ez azonban csak látszatsmegoldás volt. Hosszú távon csak a két Németország gazdasági közeledése, az ebből következő politikai kiegyenlítődés és a határok lassú feloldódása ígért volna kibontakozást. Erre azonban 1989-ig nem került sor. A drasztikus emigrációs áradat, illetve a nyugatnémet képviselők újbóli megszállása így viszont bármikor megismétlődhetett, mi több, az előzőnél nagyobb méretű, egyszersmind szeszélyesebb szökéshullámmal lehetett számolni. Ennek minden érintett fél szeretett volna az útjába állni, elsősorban persze az NDK-ban próbálták meg akadályokat gördíteni a disszidálások útjába.

A keletnémet turisták magyarországi tartózkodásuk idejére elvileg nem voltak kötelesek vízumot igényelni, ám rendelkezniük kellett Kelet-berlini belügyminisztérium által kiállított dokumentummal (Reiseanlage für visafreien Reiseverkehr), mely 30 napig tartó kiutazást tett lehetővé.⁶ Az engedély lejártát követő kint tartózkodás, és a harmadik országba történő továbbutazás egyaránt törvénybe ütköző tett volt. Ezeket az eseteket a keletnémet büntető törvénykönyv 1979-es módosítása halmazott bűncselekményként külön szabályozta és büntette (ún. Doppeldelikt).⁷ Az illegális határátlépés ráadásul a magyar törvények szerint is büntetendőnek számított. 1988 szeptemberében a nyugatnémet követség többször kért jogértelmezést a magyar Legfőbb Ügyészségtől a határsértők

⁵ Távirati utasítás, Höyneck, 1989. augusztus 13. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3. Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1989. 08.12–08.31.

⁶ A vízummentességről az 1969. június 20-án megkötött kétoldalú megállapodás rendelkezett. A szerződést meghatározatlan időre kötötték, érvényességét bármely szerződő fél írásos nyilatkozatát követő harmadik hónaptól veszíthette el.

⁷ Strafgesetzbuch 213. § Ungesetzlicher Grenzübertritt 2. Abschnitt. Strafrechtsänderungsgesetze vom 28. Juni 1979. (Az illegális határátlépésről szóló törvény. Az NDK Büntetőtörvénykönyvének 213 §. 2. bekezdése. 1979. június 18-i hatállyal történt módosítása).

kiadatásával kapcsolatban. Az ügyészség akként foglalt állást, hogy azokat az illegális határátlépőket adja át az NDK hatóságainak, akiknek egyúttal lejárt a magyarországi tartózkodási engedélye. A kiadást magyar részről jobb megoldásnak találták azért is, mivel az NDK és Magyarország közötti megállapodások nem ismerték el a „ne bis in idem” elvét, vagyis az érintettek ugyanabban az ügyben két büntetőeljárás elé kellett néznie, Magyarországon és odahaza egyaránt. Az ügyészség képviselője elismerte, hogy a kiadás gyakorlata humánus szempontból nem a legmegnyugtatóbb, de Magyarország állja a keletnémeteknek adott szavát. Német részről mindazonáltal úgy ítélték meg, hogy a kitoloncolás nagyban függ a magyar hatóságok buzgóságától és az éppen aktuális politikai helyzetétől.⁸ Amint azt a későbbi fejlemények bizonyították, ez valóban így is volt.

A követséghez segítségért fordulók száma a csendesebb téli hónapok után 1989 tavaszától ismét növekedett. Ebben – az imént említetteken kívül – kétségkívül nagy szerepet játszott, hogy május 2-án valóban megkezdődött a vasfüggöny lebontása az osztrák–magyar határon. A tény hatására széltevében-hosszában terjedtek olyan téves információk, melyek szerint az osztrák területek egy könnyed sétával elérhetők a menekülők számára. Miután a magyar kormány megkezdte a műszaki zár elbontását az osztrák–magyar határon, a Német Demokratikus Köztársaságból távozni szándékozók körében még inkább nőtt az aggodalom amiatt, hogy a keletnémet vezetés drasztikusan korlátozni fogja a Magyarországra történő beutazásokat, így elvágja őket a menekülés lehetőségétől.

---

⁸ A budapesti NSzK nagykövetség jelentése, 1988. szeptember 26. PA AA Nr. 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

1. kép. A soproni közúti határátkelő felnyitott sorompói. Lobenwein Tamás felvétele

A budapesti nyugatnémet diplomaták nehezen tudták állomáshelyükről megítélni, hogy miként alakul a helyzet Kelet-Berlinben, valóban reális esélye van-e a magyarországi beutazások korlátozásának. Az NDK budapesti nagykövete, Gerd Vehres a keletnémet állam alapításának 40. évfordulója alkalmából tartott sajtóbeszélgetésen újságírói kérdésre válaszolva légből kapottnak minősítette a szigorításokkal kapcsolatos híreszteléseket.⁹ A nyugatnémet nagykövetség munkatársai mindamellettt azzal is tisztában voltak, hogy a törvénymódosítást cáfoló nyilatkozatokból nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, tekintettel arra, hogy a változtatásokat egyszerű adminisztratív eszközökkel is be lehet vezetni. (Bevált módszernek számított az utazások korlátozása a belügyminisztériumi engedély visszatartásával, az ügyintézés lassításával, illetve arra hivatkozva, hogy kimerült a rendelkezésre álló forinttartalék.)¹⁰

A kelet-berlini külügyminisztérium Konzuli Ügyek Főosztályának vezetője, J. Vogl mindazonáltal felhívta a figyelmet arra, hogy az NDK állampolgárok magyarországi utazásait nem lehet az eddigi keretek között tartani. Magyarország ugyanis nem tartja be azt az 1969. június 20-án kötött kétoldalú

⁹ A budapesti NSzK nagykövetség jelentése, 1989. június 2. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–24.07.1989.

¹⁰ Alexander Arnot, az NSzK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

megállapodást, amely szerint az NDK és a Magyar Népköztársaság kölcsönösen megakadályozzák egymás állampolgárainak harmadik országba történő, engedély nélküli továbbutazását. A főosztályvezető arra is figyelmeztetett, hogy hasonlóan figyelmen kívül hagyják a biztonsági szervek között 1963-ban kötött kétoldalú egyezményt is, mely szerint a magyar hatóságok felderítik és megakadályozzák az NDK polgárainak törvénytelen határátlépési kísérleteit. Ezek a fejlemények, melyeket a nyugati média nagymértékben felerősít, a hasonló határátlépések számának növekedéséhez jelentősen hozzá fognak járulni – jelezte előre Vogl, aki érzékelte azt is, hogy július elejétől megváltozott a magyar biztonsági szervek magatartása. Míg korábban az elfogott illegális határátlépőkkel szemben indított nyomozási eljárás eredményét átadták az NDK biztonsági szerveinek, az utóbbi időben mindössze arra szólítják fel őket, hogy 24 órán belül hagyják el az ország területét. Erről azonban semmiféle hivatalos tájékoztatást nem adnak a német hatóságoknak.

A diplomata szerint arra is számítani kell, hogy a magyar szervek politikai menekültként kezelik a németeket, és ennek megfelelő bánásmódban részesítik őket. A konzuli főosztály tudomása szerint július közepén 60 NDK-s menekült tartózkodott a budapesti és prágai NSzK nagykövetségen, csaknem ugyanannyi, mint az NSzK berlini képviselője. Vogl szerint a nyugatnémet kormány azzal fenyegetőzik, hogy követségeit lezárja a keletnémetek előtt, és ezért a felelősséget Berlinre hárítja. A feljegyzést összeállító külügyi tisztviselő úgy vélte: noha Budapest várhatóan nem állítja vissza a korábban szokásos gyakorlatot, a Magyarországra történő német beutazás korlátozása nem képzelhető el.¹¹ Javaslatára szerint állást kell foglalni a menekültügyi konvenció NDK-polgárokkal szemben történő alkalmazása ellen, egyúttal követelni kell a fennálló nemzetközi jogi egyezmények betartását. Ezen az elvi alapon kellene folytatni a tárgyalásokat Magyarországgal és elérni, hogy az ne tekintse potenciális politikai menekülteknek a szocialista német államból érkezőket. Egyúttal el kell érni – áll az emlékeztetőben –, hogy a budapesti keletnémet követséget vonják be a magyar–nyugatnémet tárgyalásokba.

Az utazási lehetőségek korlátozásától egyébiránt a keletnémet állambiztonsági szervek is óvtak. Úgy vélték ugyanis, hogy a restriktív intézkedések az „ellenséges nyugatnémet erők” malmára hajtának a vizet, mivel ezek révén számottevően nőne a belső nyomás az NDK-n belül. A kényszerű otthonmaradásra ítélt lakosság ugyanis növekvő erővel követelné az utazási szabadság, illetve az állandó kiutazási engedélyek megadását. A társadalmi és politikai nyomás erősödése pedig egyértelműen az NSzK érdekeit szolgálná. A Stasi éppen ezért célravezetőbbnek tartotta, hogy – együtt-működve a bel- és igazságügyi minisztériummal – erősítsék meg a megelőző munkát, és

---

¹¹ A NDK külügyminisztériuma Konzuli Főosztálya vezetőjének (Ministerrat der Deutschen Demokratischen Republik Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten. HA. Konsularische Angelegenheiten) feljegyzése Ewaldt Moldt és Krolkowski külügyminiszter-helyetteseknek, d.n. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09.E. 708.

hatékonyabban derítsék fel, illetve akadályozzák meg a szocialista országokon keresztül tervezett meneküléseket. E mellett javasolták a Magyarországról kiutasított állampolgárok fokozott ellenőrzését, beleértve azt is, hogy akadályozzák meg ezek újbóli kiutazását az országból.¹²

Sejtve a berlini hatóságok hozzáállását bonni diplomaták elővigyázatosra intettek, nehogy a menekülők fél lábbal már nyugaton érezzék magukat Magyarországon, hisz – mint jelentették – az ellenőrzés a nyugati határszakaszon egyáltalán nem szűnt meg, a határsértőknek továbbra is szembe kell nézniük a hatóságok fellépésével. Sőt, a magyar szervek – párhuzamosan a határkontrollal – egyre szigorúbb kontrollt vezettek be az ország belsejében.¹³ A határrendészeti szervek hozzáállása mindamelllett nem volt egységes. Az 1989-es átmenet során ugyan nem dőlt romba az ancien régime teljes államgépezete, ám azt működési zavarok jellemezték. Dolgozatunknak nem feladata, hogy a rendszerváltás előtti döntési mechanizmusok természetrajzát vizsgálja, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy ha volt döntés, az sokszor elveszett a katonai bürokrácia útvesztőiben. A keletnémetekkel szemben alkalmazott bánásmód térben, sőt időben is eltérő volt. A nyugatnémet képviselő tudomása szerint Sopron és Szombathely térségében például fokozatosan javult a hatóságok által alkalmazott bánásmód. Ezt jelzi, hogy – noha a meghíúsított határátlépési kísérletek száma jelentékeny mértékben emelkedett, a feltartóztatott NDK állampolgárokat – személyazonosságuk megállapítását követően – mindössze visszafordították anélkül, hogy adataikat a keletnémet hatóságoknak kiadták volna.¹⁴

Ez azonban nem mindenhol, és nem minden alkalommal történt így. A budapesti nyugatnémet diplomácia mindemelllett úgy látta: ellentmondásos, ahogy a magyar politika vezető figurái (Grósz Károly MSZMP főtitkár és Horn Gyula külügyminiszter) a határ lebontását fő politikai céljukként határozzák meg. Miközben a valóságból másra lehet következtetni, a határok megszüntetésének kérdését képmutató módon tárgyalják a médiában. A bonni külügyminisztérium belső megbeszélésén mindenesetre úgy döntöttek, berendelik a magyar nagykövetet, hogy kifejezésre juttassák, milyen ellentmondás mutatkozik a sajtóban olvasható állapotok és a valóságos határhelyzet között. Szerintük a Magyarország által közvetített kép alkalmas arra, hogy keletnémetekben irreális várakozásokat keltsen.¹⁵

---

¹² Hinweise zum verstärkten Missbrauch des Territoriums der Ungarischen Volksrepublik durch Bürger der DDR zum Verlassen der DDR sowie zum Reiseverkehr nach der UVR. Ministerium für Staatssicherheit (MfS) Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, Berlin, 1989. július 14. Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Zentralarchiv, ZAIG 5352, Blatt 124–134.

¹³ Alexander Arnot, az NSzK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

¹⁴ NSzK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 10. PA AA 214. 139.946E. 214-366.Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

¹⁵ A Külügyminisztérium feljegyzése, Bonn, 1989. július 5. PA AA 214. 139.946E. 214-366.Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

2. kép. Hűtőláda invázió az osztrák-magyar határon. Lobenwein Tamás felvétele

A budapesti képviselő vezetése már korábban kérte a külügyminisztériumot, hasson oda, hogy a könnyű magyarországi határátlépésről odahaza terjedő hamis információkat korrigálják, és tartsák távol a Nyugatra menekülőket a megdölgötlan próbálkozásoktól.¹⁶ A nyugatnémet diplomáciai szervezeteknek – az NDK illetékesei által hangoztatott vádak ellenére – nem állt érdekükben az amúgy is feszült helyzet további élezése. A nagykövetség és a bonni minisztérium munkatársai egyaránt a menekültáradat megfékezésén dolgoztak, egyúttal próbálták megóvni a másik német állam polgárait az esetleges atrocitásoktól. Miközben igyekezett elkövetni mindent annak érdekében, hogy az emigrációs hullámot mederben tartsa, az NSzK külügyminisztériuma számára egyre sürgetőbbé vált, hogy a minden jel szerint mégis elhúzódó és eszkalálódó problémára felkészüljön. Bonn már április folyamán kénytelen volt a budapesti nagykövetség szervezeti struktúráját átalakítani úgy, hogy az ún. RK referenst¹⁷ egy – a felső köztisztviselői karból¹⁸ érkezett hivatalnok helyettesítse.¹⁹ Utóbbinak

¹⁶ Alexander Arnot, az NSzK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

¹⁷ Das Referat für Rechts- und Konsularwesen = Jogi és Konzuli Referatúra.

¹⁸ Beamten des höheren Dienstes = a német köztisztviselői kar legmagasabban kvalifikált, felsőfokú végzettséggel rendelkező tagjai.

¹⁹ Ordnungsplan der Botschaft Budapest, Bonn, 1989. április 13. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–1989. július 24.

a feladata elsősorban a vízumügyek intézése volt, de ő volt egyúttal a követséget konzuli ügyekben felkereső állampolgárok elsőszámú konzultánsa és tanácsadója. A kétoldalú jogi kérdések intézése mellett illetékességi körébe tartozott a bajba került németek támogatása is. Májustól – szükség esetére – a nagykövetség gazdasági referensét is meghatalmazták a konzuli ügyek intézésével, egyszersmind újabb munkatársat bíztak meg a tanácsadói feladatok ellátásával, Bonnól pedig mielőbb további hivatalnokot készültek Budapestre küldeni.²⁰ Az imént felsoroltakon kívül a nagykövetség kiegészült még egy rendészeti (HOD Beamter²¹) hivatalnokkal²²

Fogalmi problémák. Menekültek vagy áttelepülők?

Ezekre az intézkedésekre annál inkább szükség volt, mivel 1989 májusában már drámaian megnövekedett a budapesti NSzK követségen tartózkodó, illetve a követség közbenjárását kérő keletnémetek száma. A helyzet ellentmondásos voltát növelte, hogy miközben Budapest csatlakozott a genfi menekültügyi egyezményhez, továbbra is érvényben lévő szerződés fűzte a Német Demokratikus Köztársasághoz.²³ Magyarország – a Varsói Szerződés államai között elsőként – 1989. március 14-én írta alá a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményt, amit rövidesen ki is hirdetett.²⁴ Ezt a lépést végső soron a Romániából egyre nagyobb számban Magyarországra érkező magyar nemzetiségű menekültek számának emelkedése motiválta, amit jól tudtak Berlinben is.²⁵ (Romániából egyébként nem csupán magyarok, hanem szép számú német nemzetiségű menekült is érkezett az országba. Az ő továbbutazásuk ügyében – ellentétben a keletnémetekével – a magyar kormány meglehetősen konstruktív partnernek bizonyult.²⁶) Az egyezmény aláírásakor mindazonáltal már látható volt, hogy rövidesen a német menekültkérdés is gondot fog okozni a magyar szervek számára. Világossá vált az is, hogy a lépés Magyarország és a

---

²⁰ Organisatorische Maßnahmen, Bonn, 1898. május 23. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–1989. július 24.

²¹ =Hausordnungsdienst.

²² Távirat, 1989. május 24. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–24.07.1989.

²³ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslatai Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. PA AA 139.939E. 214-321-11. Ung. Bilateralen Konsultationen der Aussenminister.

²⁴ 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.

²⁵ Az NDK Nagykövetség Politikai Osztályának összefoglalója, Magyarországnak a genfi konvencióhoz való csatlakozásáról. Budapest, 1989. május 30. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09.E. 708.

²⁶ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslati Genscher külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. PA AA 139.939E. 214-321-11.

Német Demokratikus Köztársaság közötti viszonyt illetve konzuli kapcsolatokat is befolyásolja.²⁷

A probléma egyik okát az jelentette, hogy a magyar fél által folytatott gyakorlat, mint azt a bonni külügyi órákulumok – főleg egymás között – többször jelezték, ellentétben állt a nyíltan hangoztatott politikai deklarációkkal. A demokratizálás és politikai nyitás üzenete olyan hívószavakból állt, amelyeket egyelőre még csak idézőjelek között lehetett használni Magyarországon. Ez óhatatlanul csalódást okozott az idesereglő, jogállamhoz méltó elbánásban reménykedő emberekben. Ez a helyzet elsősorban elvi és erkölcsi dilemmákhoz vezetett, melyek elrendezéséhez több türelemre és óvatosságra volt szükség.

Egy hónappal a genfi egyezmény hatályba lépését követően azonban még egyáltalán nem volt kielégítő a menekültkérdés kezelése. Nem volt megnyugtató a nyugatnémetek számára, hogy a menekült befogadó táborok létesítése csak szeptemberre volt várható. A magyar külügyminisztérium pedig csak a július 10–15 közötti hétre ígerte a menekült státusz elismerése irányelveinek kidolgozását. A német diplomácia képviselői ezúttal nem fogadták osztatlan lelkesedéssel a magyarországi demokratikus folyamatok erősödését sem, hisz az ellenzéki erők bevonása tovább késleltette a döntés megszületését. Türelmetlenségüket növelte, hogy mivel a menekültkérelmek jóváhagyása az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozott, a probléma rendezéséhez törvény-, sőt alkotmánymódosításra volt szükség. A magyar hatóságok a hiányzó irányelvek miatt érezhetően halogató magatartást folytattak és a kérelmekre – a németek tudomása szerint – egyelőre nem adtak pozitív választ. (A válaszadás azért sem lehetett könnyű, mert ilyen jellegű kérelmek nemigen érkeztek.) Az általános hazai megítélés szerint mindazok, akik akadálytalanul – érvényes úti okmánnal, saját pénzzel és közlekedési eszközzel – hagyják el országukat, nem számíthatnak a menekült státusz elismerésére, vagyis a magyar kormány nem volt hajlandó menekültként kezelni a keletnémet állampolgárokat. Jóllehet Bonn igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy bevonja őket az ENSZ menekültügyi megállapodása által védett személyek körébe, ez kevés eredményt hozott. Szűkebb értelemben az tartozott az egyezmény oltalma alá, aki vallási, faji, nemzeti hovatartozása vagy politikai meggyőződése miatt volt kénytelen elhagyni a hazáját.²⁸ Az előbbi kategóriákba az NDK-ból menekülők legnagyobb része valóban nem volt besorolható. A politikai üldözés tényét pedig nem lehetett egyértelműen levezetni az anyaország társadalmi és politikai berendezkedéséből. A politikai okok miatt biztosított menedék megadásával a magyar kormány rendkívül kényes helyzetbe hozta volna magát a többi szocialista ország, elsősorban persze az NDK előtt. A magyar fél álláspontja szerint az utazási szabadság megvonása minden szempontból jogellenes magatartás az állam részéről, ám semmiképpen nem tekinthető

²⁷ Követi jelentés. Budapest, 1989. július 11. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

²⁸ Természetesen az elvándorlásnak ennél jóval változatosabb, ám a befogadó országok által megkérdőjelezett okai is lehetnek, a helyi konfliktusoktól, a klímaváltozáson át a gazdasági nyomásig.

politikai üldözésnek. Ráadásul a keletnémetek Magyarországot csupán tranzit-országnak tekintették, ami a menekült-státusz megadását kétségkívül nehezítette.

Ezt persze jól tudták az NSzK illetékesei is. Érveiket éppen ezért arra alapozták, hogy a disszidálásért, vagy az illegális határátlépésért kiszabott büntetés,²⁹ illetve megtorlás már politikai jelleget kölcsönöz az állami hatóságok magatartásának. Értetlenül álltak az előtt, hogy a magyar hatóságok a politikai üldözés tényét csak az ország elhagyása előtti időszakra hajlandóak figyelembe venni. Ezt a konvenció szellemiségével ellentétesnek tekintették. Szerintük ráadásul nem csupán az élethez és a szabadsághoz fűződő jogokat közvetlenül is veszélyeztető represszió, hanem egyéb diszkriminatív intézkedések is okot adhatnak a menedékjog megadásának. Ezek közé tartozik például, ha a kényszerintézkedések, vagy a hátrányos megkülönböztetés miatt veszélybe kerül a létfenntartás, vagy más joghátrányokat kell elszenvedni.³⁰

E mellett siettek cáfolni azokat az érveket is, melyek pusztán anyagi okokkal magyarázták a keletnémetek nagy tömegű emigrációját. Magyar felfogás szerint a Nyugatra történő továbbutazás nem hagy kétséget a felől, hogy a kitelepülésnek gazdasági okai vannak, nem pedig politikaiak. Ez részben – de csak részben – igaz, egyúttal azonban kellőképpen cinikus érvnek is számított. Nem szabad ugyanis megfelekedezni arról, hogy az ország-elhagyókat saját nyelvi, kulturális tradícióik, kapcsolataik és rokon köteleik nem Magyarországhoz, hanem a Német Szövetségi Köztársasághoz kötötték. A fenti érvelés ráadásul jogi szempontból is jöcskán vitatható volt, amire bonni jogi szakértők igyekeztek is felkészíteni a német tárgyalókat. Jogértelmezésük szerint semmi nem írja elő, hogy a menekültnek a jogállását elismerő országban kell maradnia, onnan tovább-utazhat bármely olyan államba, amely hajlandó őt befogadni.³¹

Vitatott kérdés volt az is, vajon kezelhető-e kollektív módon az NDK-ból érkező állampolgárok ügye, vagy a menekült státuszt csupán egyéni elbírálást követően ismerhetik el a hatóságok. Jean Pierre Hocké, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) vezetője mindenesetre ez utóbbi megoldás mellett foglalt állást, hozzátéve, hogy a menedékjog megadása csak a személyes meghallgatást követően lehetséges. Ez volt a járható út a magyar vezetés számára is, ha el akarta kerülni, hogy az ország a régió menekülttáborává váljon. A kérelmek elbírálását ezért – amennyire ez egyáltalán lehetséges volt – igyekeztek elkülönülten kezelni a származási ország politikai helyzetétől. E tekintetben nem is mutatkozott nagy eltérés Magyarország és a svájci székhelyű szervezet álláspontja között. Hocké Genfben közölte is az NSzK képviselőjével, hogy az elbírálás minden egyedi esetben a magyar fél döntésén múlik, az UNHCR csupán

---

²⁹ Az ország illegális elhagyását (versuchte Republikflucht) legalább két év szabadságvesztéssel sújtották.

³⁰ Feljegyzés, Auswärtiges Amt (AA.) Bonn, 1989. augusztus 7. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

³¹ Uo.

tanácsadóként vállalhat részt a döntésben. E mellett hozzáfűzte, hogy a maga részéről nem tud egyetlen beérkezett menedék-kérelemlről sem.³²

A német diplomácia itteni képviselői egyre türelmetlenebbül és növekvő nemtetszéssel figyelték a magyar fél viselkedését. Véleményük szerint a magyar kormány megsérti az egyezmény rendelkezéseit. Ennek tetejében ráadásul úgy ítélték meg, hogy – jóllehet a konvenció 3. cikkelye szerint a menekültet, tekintet nélkül származási helyére ugyanazon eljárás szerint kell kezelni – a Romániából érkezők kedvezőbb bánásmódban részesülnek Magyarországon. Esetükben a „legnagyobb kedvezmény elve” alapján jártak el a hatóságok, és sokkal türelmesebb álláspontot foglaltak el az engedély nélküli magyarországi tartózkodást és a továbbutazást illetően egyaránt. A követség erre többször felhívta a figyelmét mind a magyar külügyminisztériumnak, mind az igazságügyi minisztériumnak és a legfelsőbb ügyészségnek, értésükre adva, hogy az NDK áttelepülni vágyó állampolgárai a „Szövetségi Köztársaság «erdélyi menekültjei»”.³³

A bonni diplomácia úgy látta, a magyar kormány – helyesen – igyekszik elkerülni, hogy az NDK-nak ürügyet szolgáltasson a Magyarországra történő beutazások korlátozására, eközben viszont túlságosan is előzékeny magatartást tanúsít Berlin irányában. Ezért is sietteték az Főbiztosság budapesti irodájának mielőbbi megnyitását. A magyar külügyminisztériumból származó bizalmas információk szerint azonban erre – az NDK-val fennálló kényes helyzet miatt – csak kevés esély mutatkozott. Ráadásul a külügynek a belügyminisztérium keményvonalásaival szemben kellett érvényesítenie az akaratát.³⁴

Tapogatózások a politikai megoldás irányába. Tárgyalások Bonn és Budapest között.

A kérdés konzuli szintű kezelése mellett immár elodázhatatlanná vált a politikai egyeztetés is. 1989. május 1-jén Kovács László külügyi államtitkár bonni útja során szóba került Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter magyarországi, illetve Horn Gyulának, a külügyminiszteri poszt várományosának németországi látogatása az év második felében.³⁵ A vizitre végül is a Friedrich Neumann-Alapítvány budapesti irodájának megnyitása kapcsán, jóval korábban, június elején került sor. A külügyminisztérium által elkészített tárgyalási tematikában az általános – és akkoriban egyáltalán nem eseménytelen – politikai kérdések, kétoldalú kapcsolatok és Magyarország nyugati orientációjának problémái mellett helyet kapott az NDK-s menekültek kérdése, valamint a Budapest–Berlin

³² Távirati jelentés (Citissime nachts) Genf, 1989. augusztus 16. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3. (A Citissime nachts azoknak a táviratoknak a különleges jelzése, melynek tartalmáról a külügyminisztérium illetékes osztályának vezetőjét, az érintett követet, konzult, vagy a minisztert azonnal – akár éjszaka is – tájékoztatni kell.)

³³ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 10. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

³⁴ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 10. Uo.

³⁵ Wilhelm Höyneck feljegyzése Kovács László bonni tárgyalásairól. Bilateraler Konsultation der Außenminister PA AA 139.939E. 214-321. Ung.

viszony.³⁶ A külügyminisztérium sajtóosztálya által kiadott hivatalos kommuniké szerint Genschert tárgyalásainak középpontjában a magyarországi reformfolyamatok és a kelet-nyugati kapcsolatok problémáinak megvitatása állt.³⁷ A bonni külügyminisztérium illetékesei azt javasolták Genschertnek, hogy hozza szóba a keletnémet menekültek kérdését is. Erre akkoriban még elsősorban a német közvéleménynek az ügygel kapcsolatos érzékenysége, másrészt az eseményeket kísérő médiafigyelem készítette a külügyi apparátus illetékeseit. Alig telt azonban el néhány óra, és a kérdést már a napról-napra súlyosbodó helyzet miatt sem lehetett megkerülni. A bonni szakdiplomáták mindazonáltal úgy instruálták a külügyminisztert, hogy a kérdés tárgyalása során vegye figyelembe Magyarország kényes és nehéz helyzetét. Budapesti nagykövetségüket, Alexander Arnotot pedig utasították, hogy Genschert megérkezésekor közvetlenül is informálja a kialakult helyzetről és a legfrissebb változásokról.³⁸

Az NSzK évek óta Magyarország legfontosabb külkereskedelmi partnerének számított a nyugati országok között. A Szövetségi Köztársaság pedig a Szovjetunió után Magyarországgal ápolta a legélénkebb kereskedelmi kapcsolatokat a szocialista tömb államai közül. A nyugatnémet vállalatokkal való együttműködés a magyarországi átalakuláshoz szükséges technológia és know-how-import fő hordozója volt. Az 1980-as években ráadásul az idegenforgalmi „boom” is szorosabbá fűzte a két ország kapcsolatait. Utóbbi a népgazdasági valutabevételek szempontjából nem elhanyagolható tételt jelentett. A gazdasági kapcsolatok csúcspontja kétségtelenül az volt, amikor a német elnökség³⁹ utolsó napjaiban parafálták az EGK és Magyarország közötti, a kereskedelemről, valamint a gazdasági és kereskedelmi együttműködésről szóló megállapodást. Utóbbi kötelezte az EGK-t, hogy 1995-ig építse le a Magyarországgal szembeni behozatali korlátozásokat és lehetővé tette, hogy az ország belépjen a Közösség belső piacára. A szövetségi kormánynak komoly érdemei voltak abban, hogy a megállapodást sikerült tető alá hozni.⁴⁰ A gazdasági kapcsolatok mellett élénk politikai párbeszéd is zajlott a két ország között. A diplomáciai kapcsolatok 1973-as felvétele óta az eltérő társadalmi berendezkedés és szövetségi státusz ellenére töretlenül fejlődtek és tulajdonképpen problémamentesek voltak.⁴¹ Mindezeknek köszönhetően az NSzK a híd szerepét töltötte be Magyarországgal és a Nyugat kapcsolatrendszerében. Nem volt kétséges tehát, hogy a magyar kormány a bonni vezetéshez fűződő partneri viszony további elmélyítésében volt érdekelt és a keletnémet

---

³⁶ Bonn, 1989. május 18. PA AA Uo.

³⁷ AA Pressereferat, Bonn, 1989. június 8. PA AA Uo.

³⁸ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslatai Genschert külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. Uo.

³⁹ Az NSzK 1988. január 1-től június 30-ig töltötte be az EGK soros elnökségét. A Közösség és Magyarország közötti megállapodást szeptember 26-án írták alá.

⁴⁰ Távirat, Budapest, 1988. augusztus 11. PA AA 139E. 214-320.40. Ung.

⁴¹ Anlage zur Länderaufzeichnungen Ungarn 8. PA AA 214-320.11. Ung. Politische Halbjahrsberichte 7.

menekültkérdést igyekezett – a rá háruló kötelezettségekhez képest – a legnagyobb előzékenységgel kezelni.⁴²

Nem csoda tehát, hogy a magyar diplomácia vezetője igyekezett meggyőzni partnerét arról, hogy Magyarország az Európához való csatlakozást tűzte ki célul, és az ország számára az elkövetkezendőkben Nyugat-Európa jelenti a követendő zsinórmértéket. Horn az ország iránt megnyilvánuló nyugati szimpátia mellé gazdasági segítségnyújtást igényelt Németországtól és konkrét pénzügyi, valamint egyéb külgazdasági igényeket fogalmazott meg az EGK-val szemben. Genscher csak a tárgyalások végén tért rá a menekültkérdésre. Elsőként üdvözölte a határzár lebontását és bizalmasan kérte magyar kollégáját, hogy a keletnémet polgárok NSZK-ba való távozásának kérdését kezeljék a lehető legnagyobb megértéssel. Legkésőbb a menekültügyi konvenció életbe lépéséig le kell építeni a bürokratikus korlátokat – mondta a német külügyminiszter. Horn ígéretet tett rá, hogy magyar részről mindent megtesznek ennek érdekében. Genscher kérte továbbá, hogy a problémát bizalmasan és feltűnés nélkül kezeljék, mire Horn azzal válaszolt: Magyarország tartja magát az eddigi gyakorlathoz, hogy a konvencióhoz való csatlakozásnak megfeleljen. A tárgyalóteremből kifelé jövet Genscher négy szemközt megjegyezte: nem kívánt nyíltan előhozakodni vele, de nyugatnémet részről nem tartanak kívánatosnak a keletnémet menekültek visszatoloncolását az NDK-ba. A magyar külügyminiszter megjegyezte, hogy ezt eddig sem tették, és ha lenne erről érvényben lévő megállapodás, akkor sem tartanák hozzá magukat.⁴³

Mivel a mindennapi gyakorlat ennek ellentmondóan alakult, a bonni vezetés júliusban utasította Arnot nagykövetet, hogy a külügyminisztérium felsőbb szintjein avatkozzon közbe, és a miniszterhelyettesét emlékeztesse Magyarország vállalt kötelezettségeire.⁴⁴ Arnot és Kovács László találkozója július 26-án került sor. Kovács úgy vélte, az ENSZ menekültiroda megnyitására szeptember elején sor kerülhet. Addig a magyar kormány elkészíti azt a szabályozást, amely lehetővé teszi az országukat szabadon elhagyó emigránsok menekült státuszának elismerését. Kilátásba helyezte, hogy a KEOKH belátóbban kezeli az elé kerülő ügyeket, a határvédelmet pedig nem erősítik tovább. Ez utóbbihoz nem csupán a politikai akarat hiányzik, hanem a határvédelemhez szükséges kellő létszám is – jelentette ki, megígérve, hogy mellőzni fogják a személyi okmányok átbélyegzését is. A magyar külügyminiszter-helyettes célzott arra, hogy a kormánynak – amellet, hogy megértik a keletnémet állampolgárok nehéz helyzetét – a politikai helyzetre is tekintettel kell lennie. Ezzel összefüggésben utalt az NDK és Magyarország között kialakult feszült helyzetre.⁴⁵

---

⁴² Ezt az eltökéltséget a Magyarországról készített aktuális országjelentésben is tényként rögzítették. Lásd: Länderaufzeichnung Ungarn 8.

⁴³ Arnot feljegyzése Horn és Genscher tárgyalásairól, 1989. június 10. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁴⁴ Külügyminisztériumi utasítás, Bonn, 1989. július 24. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

⁴⁵ Jelentés a Kovács Lászlóval folytatott megbeszélésről, 1989. július 27. PA AA Uo.

Magyarország mindamellet nem nélkülözhetette a nyugatnémetek jóindulatát. A magyar külügyi vezetés ezért megpróbált újabb legfelsőbb szintű egyeztetést kezdeményezni Bonnban. Horváth István ottani nagykövet a június 9-i miniszteri villámlátogatás után Horn németországi útját készítette elő. A találkozót feltétlenül a közelgő ENSZ Közgyűlés, pontosabban az Európai Közösség és Magyarország képviselőinek szeptember végi New York-i megbeszélései előtt szerették volna lebonyolítani.⁴⁶ A Bem téren – csakúgy, mint az európai kérdésekben korábban is – komolyan számítottak az NSzK támogatására. Noha az előkészítés során egyelőre erről nem esett szó, az időzítés kizárta, hogy a menekült-problémát megkerüljék.

Az átfogó megoldás már nem sokáig várható magára, már csak azért sem, mivel a részletkérdéseket illetően továbbra sem sikerült előbbre lépni. Bonn augusztus 2-án instruálta ismét a budapesti képviselőt vezetését a következő tárgyalások tartalmi elemeit illetően. Ezek szerint a szövetségi kormány tisztában van vele, hogy az egész migrációs kérdés rendkívül kényesen érinti Magyarországot, ezért az ügyet a legnagyobb körültekintéssel és tapintattal igyekszik kezelni. Német kormánykörök ezért is mindenkit óvnak az illegális határátlépéstől.⁴⁷

Arnot nagykövet augusztus 4-én Horváth István belügyminiszter előtt mindenestre élesen bírálta a magyar kormányt. Horváth megpróbálta az ügy jelentőségét kisebbítve elhárítani Arnot kritikáját és közölte, hogy a német sajtó a kelletténél jobban felnagyítja a problémát. 1989-ben – mint mondta – körülbelül 400.000 NDk állampolgár érkezett az országba. Közülük csupán mintegy ötszázan kísérelték meg a határ illegális átlépését. Az előző évben az összes NDK-s határsértés száma volt nagyjából ugyanennyi. Az ENSZ-egyezmény elszabotálásával kapcsolatosan elhangzott kemény vádakra válaszul kijelentette: nem könnyű a több évtizedes gyakorlatot egyik napról a másikra hirtelen megváltoztatni, a reformokat nem lehet minden téren egyidejűleg és azonos intenzitással végrehajtani. Elismerte, hogy Magyarország nem számolt a dolog mostani következményeivel és nem készült fel a német menekült-kérdésből adódó bonyodalmak kezelésére. Az ország számára komoly nehézséget jelent, hogy nem rendelkezik menekülttáborokkal, kiképzett személyzettel, kellő tapasztalattal és elegendő pénzzel, hogy a problémát kezelje. Szót emelt viszont az ellen, hogy Magyarország az ugródeszka szerepét töltsse be a kelet-európai szocialista országok menekültjei számára, hozzátéve: üdvözlí, ha a Szövetségi Köztársaság igyekszik eltéríteni szándékaiktól az ide sereglő emigránsokat. Utalva a romániai és keletnémet menekültek eltérő megítélésére határozottan kinyilvánította, hogy utóbbiaknak csak elenyésző hányadát kényszerítik politikai okok hazájuk elhagyására. A magyar államot viszont szerződéses kötelezettségek

⁴⁶ Höyneck feljegyzése a Horváth nagykövettel folytatott konzultációjáról, Bonn, 1989. július 17. PA AA 214-321.11 Ungarn. Bilaterale Konsultationen der Ausseminister.

⁴⁷ A külügyminisztérium (Höyneck) távirata a budapesti nagykövetségnek, Bonn, 1989. augusztus 2. PA AA 214.139.946E. 214-366. Ung.

fűzik a Német Demokratikus Köztársasághoz, melyek értelmében az illegális határátlépések elkövetőiről informálják egymást.⁴⁸

A nyugatnémet külügyi irányítás a kemény hangvételű fellépést a békés rendezést elősegítő megoldásokkal próbálta kombinálni. A simulékonyabb közeledésmód részeként kilátásba helyezték az NSzK és Magyarország közötti vízumkényszer eltörlését, amit magyar részről már többször kértek a bonni vezetéstől. A megoldás más szempontból is előnyösnek látszott. A magyar hatóságok ugyanis így nem hivatkozhattak arra, hogy a keletnémetek kiengedését érvényes nyugatnémet beutazási vízum hiányában tagadják meg.⁴⁹

Augusztus 14-én a szövetségi kormány kezdeményezésére folytatódtak az egyeztetések. Az aznapi eszmecsere Horn külügyminiszter, Kovács és Sudhoff államtitkárok valamint Arnot nagykövet vettek részt. Magyar részről kijelentették, hogy a kérdés megoldása semmi esetre sem hozható összefüggésbe azzal, hogy Magyarország aláírta a menekültügyi egyezményt. A konvenció pontjai ebben a konkrét esetben nem alkalmazhatók, mivel a német állampolgárok áttelepülési ügyei kizárólag a két német államra tartoznak. Magyarország csupán közvetve érintett a kérdésben. Nyugatnémet részről nem tehetek egyebet: tudomásul vették az elhangzott érveket. A magyar és a német diplomáciai szolgálatok vezetői mindamelllett egyetértettek abban, hogy a megoldást az NDK illetékeseivel közösen lehet megtalálni.⁵⁰ Ehhez azonban közös hangot kellett volna találni Kelet-Berlinnel a legalapvetőbb kérdéseket illetően.

Destruktív és konstruktív konfliktusok a Bonn-Berlin-Budapest háromszögben

Elfogadott, modern szociológiai nézetek szerint a konfliktusoknak alapvető hozama az együttműködés képességének felismerése és az összetartás. A menekültkérdés nyugatnémet-magyar vetületét áttekintve nem nehéz felismerni, hogy noha a probléma megítélése és kezelése egyáltalán nem volt mentes az ellentétektől, az ebből adódó konstruktív, kooperatív konfliktusnak máig hatóan erős összetartó ereje keletkezett, és mindkét résztvevő győztesen került ki belőle. Hasonló konstruktivitást igényelt volna a Kelet-Berlinnel közös tárgyalási alap megteremtése is. A valóságban azonban erre nem sok esély nyílt. A nyár folyamán mind magyar, mind pedig a nyugatnémet illetékesek igyekeztek a szocialista német állammal közös hangot találni, kevés eredménnyel. A konzuli szintű egyeztetések és tapogatózások mellett azonban a Bonn és Budapest között zajló miniszteri szintű eszmecserekhez hasonló megbeszélések egészen augusztus

---

⁴⁸ Arnot jelentése, Budapest, 1989. augusztus 4. PA AA 2339E 513-542.15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR+Ost-Berlin. Zufluchtsuchenden in der Botschaft Budapest, 1989. július 25–augusztus 11.

⁴⁹ A külügyi államtitkár átírata Hans Neusel belügyminisztérium államtitkárnak, Bonn, 1989. augusztus 7. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

⁵⁰ A budapesti nyugatnémet nagykövetség távirata a miniszternek, 1989. augusztus 14. PA AA B85. B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

legvégéig nem indultak a keletnémet vezetéssel. A nézetkülönbségek e tárgyalókörben minden építő jelleget nélkülöztek.

A magyar fél képviselői mindazonáltal békülékeny hangnemben fogadták a keletnémet kritikákat. 1989. augusztus 6-án Görög János, a Külügyminisztérium nemzetközi jogi főosztályának vezetője és Gerd Vehres nagykövetség tanácskozott a problémáról. A magyar diplomata kijelentette, hogy Magyarországnak nem célja, hogy a szocialista országokból érkezők menekült státuszát elismerje. Kivételt jelentenek ez alól a román állampolgárok. Kialásba helyezte, hogy a kérelmek elbírálásánál különbséget tesznek az állandó áttelepedés és a menekült státusz elismerése iránti kérelmek között. Vehres kijelentette, hogy a NSZK követségen tartózkodók helyzetének rendezése érdekében nem akceptálják a Nemzetközi Vöröskereszt bevonását.⁵¹

A KEOKH vezetője, Nagy Károly alezredes arról tájékoztatta a keletnémet diplomácia képviselőjét, hogy a politikai menekült státusz megadását, amennyire lehet, igyekeznek nehezíteni. A kérelmezőnek bizonyítania kell, hogy hazájában politikai üldözés éri. Utóbbit azonban érvényes útlevél birtokában nem volt könnyű megtenni. A családegyesítési kérelmek megszerzése szintén nem volt egyszerű, az ehhez hasonló igényekkel az NDK hatóságokhoz irányították a kérelmezőt. Annyi bizonyos, hogy azokat, akik megkísérelték illegális módon átlépni az osztrák–magyar határt, nem adták át a NDK-nak. Azokat, akiket a határtól nagyobb távolságra tartóztattak fel, csupán figyelmeztették. Ők ezt követően háborítatlanul folytathatták az útjukat. Mindazokat, akiket a határ közelében fogtak el, vagy ismételt határsértésen érték, a KEOKH-nak adták át és kiutasították, illetve egy évre kitiltották az országból. Nagy egyébként úgy fogalmazott, hogy a menekültügyi konvencióhoz való csatlakozás a politikusok műve volt, amelyet nem egyeztettek az illetékes szervekkel. Hasonlóan nyilatkozott azokról a magyar tömegtájékoztatásban megjelent, a külügyminisztériumból származó hírekről, amelyek szerint egyszerűsített ügykezelést vezetnek be az osztrák–magyar határon, ám azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy nemsokára csak a beutazó külföldieket ellenőrzik a határokon.⁵² Többé-kevésbé hasonlóan fogalmazott nyugatnémet diplomaták előtt is, kihagyva természetesen a politikusokra vonatkozó bírálatát. Ellentmondva a keletnémet partnernek tett kijelentéseinek, igyekezett viszont megnyugtatóni a jogi és konzuli osztály referensét afelől, hogy a családegyesítések kérdésében nagyvonalúbb magatartást fognak tanúsítani. Ugyanakkor megismételte a már jól ismert érveket a menekült státusz elismerésével kapcsolatosan és kijelentette: Magyarország nem szeretne a szocialista országok tranzit menekültállama lenni. A menekültek ügye pedig német–német probléma, amivel kapcsolatban Magyarországnak nincs

---

⁵¹ Feljegyzés Gerd Vehres és Görög János megbeszéléséről, Budapest, 1989. augusztus 16. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09.E. 708.

⁵² Grahmann NDK követségi titkár jelentése a Nagy Károly alezreddessel folytatott megbeszéléséről, Budapest, 1989. július 11. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09.E. 708.

mit tennie.⁵³ A bonni diplomácia képviselője tiltakozott az ellen, hogy a magyar határőrizeti szervek pótmegoldásként a nyugatnémet követségre irányítják az elfogottakat. Utalt a menekültügyi egyezménynek azon pontjára,⁵⁴ amely – függetlenül a státusz megadásától – megtiltotta a menekült visszatoloncolását oda, ahol az illetőt börtönbüntetés fenyegetné. A minimális elvárás – mint mondta – az lenne, hogy hagyjanak fel a gyakorlattal, mely szerint az elfogottak irataiba belepecsételjenek. Nagy visszafogottan reagált a kezdeményezésre, ám négy szemközt, bizalmasan közölte a referenssel, hogy a minden határrendészeti állomáson jelen van a magyar állambiztonsági szolgálat képviselője is. Az állambiztonságiak az összes adatot azonnal továbbítják a kiutasítottakat őrző Gyorskocsi utcai fogházzal, ahol több Stasi megbízott is dolgozik. Ezek az információkat azonnal továbbítják Berlinbe. A követség a KEOKH vezetőjének szavahihetőnek tekintett információját a későbbiekben igyekezett felhasználni a menekültek tájékoztatása során.⁵⁵

Az előbbieknél sokkal szenvedélyesebb hangú viták folytak természetesen a bonni és a kelet-berlini diplomácia képviselői között. Kurt Nier, az NDK külügyminiszter-helyettese augusztus 11-én személyes találkozó során jelezte Klaus-Jürgen Duisbergnek, a kancellári hivatal képviselőjének, hogy országa minden felelősséget az NSzK-ra hárít a kialakult helyzet miatt. Egyúttal felszólította a Duisberget, hogy a szövetségi kormány tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az NDK állampolgárok a lehető leghamarabb elhagyják a követséget. Nier szerint Bonn semmilyen felhatalmazással sem rendelkezik arra vonatkozóan, hogy a keletnémet állampolgárok érdekeit képviselje. Ez utóbbi nem más, mint az NDK belügyeibe való beavatkozás – állította a külügyminiszter-helyettes, aki egyidejűleg igyekezett megnyugtatni partnerét, hogy a menekülteket odahaza nem fenyegeti büntetőjogi felelősségre vonás, és követségi tartózkodásuk miatt semmiféle hátrányt nem fognak szenvedni. Ezt néhány nappal később Hans Schindler, a minisztérium Szövetségi Köztársasággal foglalkozó osztályának vezetője az NSzK kelet-berlini állandó képviselőjének vezetője, Franz Bertele előtt is megismételte. Az állandó képviselő szerepe – a budapesti nagykövetséghez hasonló helyzete miatt – a magyarországi válságkezelés kapcsán is tanulságos. Augusztus 16-án Bertelét a keletnémet külügyminisztériumba kérték, hogy a leghatározottabb formában tiltakozzanak a keletnémet állampolgárok támogatása miatt. Két nappal ez után Herbert Krolkowski külügyi államtitkár és miniszterhelyettes⁵⁶ már türelmetlenül

---

⁵³ Az NSzK budapesti nagykövetségének jelentése, 1989. július 19. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁵⁴ 33. cikk 1. bekezdés: Egyetlen szerződő állam sem utasítja ki, vagy küldi vissza („refouler”) semmilyen módon a menekültet olyan területek határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai nézetei miatt lenne veszélyeztetve.

⁵⁵ NSzK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 19. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

⁵⁶ A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának egyes osztálycsoportjait miniszter-helyettesi rangban ténykedő politikusok vezették. A dolgozatunkban szereplő Herbert Krolkowski – többek között – a

követelte a menekültek kiutasítását a követségről, határozott formában visszautasítva az NDK belügyekbe való beavatkozást.⁵⁷ A bonni kancellári hivatal vezetőjével, Rudolf Seiters-szel folytatott tárgyalásain kölcsönös vádaskodásokon kívül nem sok minden hangzott el. A beszélgetés csaknem minden konstruktivitást nélkülözött. A keletnémet politikus hangoztatta ugyan, hogy a problémát egyszer s mindenkorra meg kell oldani, ám a kiutat meglehetősen egyszerűnek találta: az NSzK tegye világossá a keletnémetek előtt, hogy kitelepülési ügyekben semmiféle külön eljárás nem vezethet eredményre. Felhívta a figyelmet arra, hogy az NDK állampolgárai nem elégedetlenek a helyzetükkel, hacsak össze nem zavarják őket, és ha nem táplálnak bennük hiú reményeket, nem szándékoznak tömegesen menekültté válni. Seiters a két ország közötti alapszerződés állampolgárságot érintő passzusainak eltérő értelmezésére hivatkozott és tiltakozott az ellen, hogy a menekülteket kitessékeljék a követségről. A büntetlenség ígérete mellett ugyanakkor garanciát igyekezett szerezni arra is, hogy a hazatérők az állásukat, munkahelyüket is megtarthatják. Krolikowski cinikusan azzal vágott vissza, hogy az NDK-ban mindenkinek joga van a munkához, nem úgy, mint például a nyugatnémet államban. Seiters kijelentette, hogy akarata ellenére senkit sem fognak a követségről eltávolítani és hozzátette azt is: elkerülhetetlennek látszik, hogy a probléma megterhelje a két ország viszonyát.⁵⁸

A nyár folyamán zajló tárgyalások, kölcsönös puhatolózások tehát látványos eredményt nem hoztak. A megoldást máshol kellett keresni.

A tömegmenekülés alternatívája. Lépés a menekültválság megoldása felé

Augusztus 13-án Bonnban döntés született a követség bezárásáról,⁵⁹ pontosabban az ügyfélforgalom korlátozásáról és átszervezéséről. E szerint a kiszolgáló személyzet továbbra is a képviselőten teljesített szolgálatot, a magyar állampolgárok vízumügyeit azonban az utazási irodákon keresztül (szolgálati útlevelek tulajdonosai számára, illetve rendkívüli esetekben a magyar külügyminisztérium részvételével) intézték. A politikai, gazdasági, kulturális és egyéb diplomáciai ügyeket a nagykövetség épületén kívül bonyolították. Hasonlóan az épület falain kívül – előzetes egyeztetést követően – kerülhetett sor a nyugatnémet állampolgárokkal és a romániai németekkel kapcsolatos konzuli

---

Szovjetunióval, a szomszédos államokkal, a Dél-európai és távol-keleti országokkal, Ewaldt Moldt az Egyesült Nemzetekkel, Kurt Nier Nyugat-Európával, a NATO-val és az EGK-államokkal foglalkozó osztályok élén állt. A nyugatnémet és nyugat-berlini ügyek a mindenkori miniszter hatáskörébe tartoztak. A posztot formálisan 1975-től Oskar Fischer töltötte be, a miniszter állandó helyettesként azonban már elődje, Otto Winzer idején ellátta a külügyminiszeri feladatokat. Ingrid Muth: Die DDR-Aussenpolitik 1949–1972. Inhalte, Strukturen, Mechanismen. Forschungen zur DDR-Gesellschaft. Ch. Links, 2001. 139–140.

⁵⁷ PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr. Bestand) Bd. ZR. 466/09.E. 708. 1-2.

⁵⁸ Duisberg feljegyzése Krolikowski és Seiters tárgyalásáról, 1989. augusztus 18. Akten 1998. 1998. Nr. 24. 357–363.

⁵⁹ Augusztus 8-án szintén bezárták az NSzK Kelet-berlini állandó képviselőtét.

tennivalók ellátására.⁶⁰ A bezárással a szövetségi kormány súlyos erkölcsi dilemma elé került, sőt támadásoknak tette ki magát, amiért akadályokat gördített a menekültek befogadása elé, és humanitárius szempontból látszólag vitatható döntést hozott. Ez a megoldás ráadásul ellentmondásos módon az NDK számára is elfogadhatatlan volt, hiszen egy ilyen, várhatóan nagy visszhangot kiváltó lépés lehetetlenné tette a válság további „paplan alatti” kezelését. Ugyanilyen, sőt ennél nagyobb rezonanciát váltott ki az a néhány nappal ezután lezajlott esemény, amely – véleményünk szerint – visszafordíthatatlanul konstruktív alapokra helyezte a Bonn és Budapest között zajló egyeztetéseket, és a két tárgyalófél nézeteit – a kockázatminimalizálás szándékától vezérelve – végre szinkronba hozta.

Augusztus 18-án a követségen 140 keletnémet tartózkodott, de több százan váraakoztak a Máltai Szeretetszolgálat táborában is. Többen közülük azt tervezték, hogy megpróbálják a menekülésre kihasználni az osztrák–magyar határon másnapra tervezett Európa-ünnepet. Ezek az előkészületekről és a határ átmeneti megnyitásáról részletes információval rendelkeztek. A Páneurópai Piknik névre elkeresztelt békedemonstráció civil kezdeményezésre jött létre debreceni és soproni ellenzéki aktivisták közreműködésével. Terveik szerint a Soprontól néhány kilométerre fekvő Sopronpuszta és az ausztriai Sankt Margarethen (Szentmargitbánya) között három órára ideiglenesen megnyitották volna a határt, attól a helytől néhány kilométerre, ahol Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszterek június 27-én szimbolikus gesztussal átvágták az akkor már bontás alatt álló határdrót egy szakaszát. A szervezők ellátták szórólappal a keletnémetek által sűrűn látogatott helyeket, beleértve a Balaton térségét és Budapestet is.

A határtérséget a rendezvény előtt a német katonai attasé is meglátogatta. Beszámolója szerint a határ Sopron térségében nyugodt, a hatóságok részéről semmilyen szokatlan előkészületet nem tapasztalni, és semmi jel nem utal arra, hogy a határőrség bármilyen kiegészítő technikai vagy egyéb előkészületeket tenne. Mindazonáltal azt is megjegyezte, hogy a határkerítés bontása lassúbb ütemben folyik, mint várható volt. A drótkerítéstől megszabadított szakaszokat – mint jelentette – változatlanul őrzik és a határőröknek parancsuk van rá, hogy a határsértőket feltartóztassák, és ellenállás esetén eljárást indítsanak ellenük.⁶¹

A követségen és a bonni külügyi hivatalban egyébiránt nem tekintettek túlzottan nagy váraakozással a 19-i rendezvény elé. Nincs forrásunk arról, hogy a Páneurópai Pikniket bármilyen módon igyekeztek volna kihasználni a követségre nehezedő nyomás enyhítésére, illetve a probléma megoldására. Intézkedéseket hoztak ellenben arról, hogy a követségi épület előtt tartózkodó – növekvő számú – NDK állampolgárt biztosabb, ellenőrzöttebb helyre juttassák. A menekültekről

⁶⁰ Rejtjeltávirat a budapesti NSZK követségnek, Bonn, 1989. augusztus 13. PAAA Hilfe für Deutsche aus der DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest. PA AA B 85. 2341E. 513-542-15/3.

⁶¹ Arnot jelentése, Budapest, 1989. augusztus 18. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus der DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1989. 08. 12–08.31.

való gondoskodással a sajtó szemrehányásait és a magyar oldalról érkező panaszokat szerették volna kivédeni. Erre a célra a csillebérci úttörőtábor látszott alkalmasnak. Az elhelyezés költségei itt nem voltak túlságosan magasak.

A Sopron melletti békedemonstráció augusztus 19-én mindazonáltal valóban határáttöréssé változott. A rendezvényről tudomást szerzett keletnémetek százaai használták ki az alkalmat arra, hogy elhagyják Magyarországot területét. A soproni események bizakodást keltettek azokban a követségi menekültekben is, akik augusztus 19-én nem próbálkoztak meg a szökéssel. Többekben reménység ébredt az iránt, hogy a zöld határon át távozhatnak végre az országból. Augusztus 22-én négyen hagyták el az épületet és törtek át sikeresen Ausztriába, másnapra pedig közel negyvenen terveztek ugyanezt.⁶²

Az események kevés diplomáciai választ,⁶³ ugyanakkor viszont nagy sajtóvisszhangot váltottak ki, amely azonban nem feltétlenül befolyásolta kedvezően a nyugatnémet külügyi szolgálat céljait és diplomáciai erőfeszítéseit. Egy héttel a pikniket követően a budapesti nyugatnémet nagykövetség a külügyminisztérium és a bécsi nagykövetség közbenjárását kérte annak megakadályozására, hogy az osztrák hatóságok ártalmas üzeneteket továbbítsanak a média felé. Kétségtelenül azoknak az információknak a visszatartásáról volt szó, amelyek a sikeres határátlépések számának növekedéséről szóltak.⁶⁴

A menekülés – ezt több nyugatnémet politikus nyíltan kifejtette – nem jelent megoldást a keletnémet kérdésre. A kancellári hivatal vezetője, Walter Priesnitz államtitkár ennek hangot adott a német sajtó nyilvánossága előtt is, amikor kijelentette, hogy az embereknek lehetőség szerint ott kell maradniuk, ahol vannak, hogy az újraegyesülés ne az NSZK-ban következzen be.⁶⁵ Hasonlóan nyilatkozott a tekintélyes Hans-Jochen Vogel, az SPD elnöke, és a Kohl kormány sajtóüggyekért felelős tárca nélküli minisztere, Hans Klein is.⁶⁶ Egymástól eltérő felfogást képviselő nyugatnémet politikai erők is egyetértettek abban, hogy a válság hosszú távú megoldása érdekében az NDK-n belülről kell kikényszeríteni a változásokat.⁶⁷ Utóbbira a nemzetközi környezet is alkalmas hátteret kínált. A nyitott határok és az akadálymentes áttelepülés lehetősége ugyanakkor a szükséges reformokat kikényszerítő akarat és főleg erő elsorvadásához vezethetett. Elfogadható

⁶² Arnot jelentése, Budapest, 1989. augusztus 22. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

⁶³ A legfontosabb helyről, a Kreml illetékeseitől származó diplomáciai véleményeket illetően – moszkvai levéltári források híján – a kelet-berlini szovjet nagykövetség magatartása alapján, illetve a politikai szereplők személyes visszaemlékezéseire hagyatkozva tudunk képet alkotni. A szovjet vezetés álláspontjának szondázására az általunk áttanulmányozott források közül – többek között – Vjacseszláv Kocsemaszov kelet-berlini szovjet nagykövet és más külpolitikai orákulumok, például a moszkvai külügyminisztérium európai szocialista országok részlegének vezetője, G. N. Gorinovic, illetve Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes megnyilatkozásai alkalmasak. Ezek ismertetésére jelen dolgozatban – terjedelmi okokból – nem vállalkozunk.

⁶⁴ A budapesti nyugatnémet nagykövetség távirata, Budapest, 1989. augusztus 28. PA AA B85. B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

⁶⁵ Die Tageszeitung, 1989. augusztus 9.

⁶⁶ Követi jelentés, Budapest, 1989. augusztus 23. PA AA B85. 2340. 513-542-15/3.

⁶⁷ Lásd: Peter Lohaußnak, a Berlini Zöldek vezetőjének nyilatkozatát. Berliner Zeitung, 1989. augusztus 19.

alternatívát nem a nemzetközi és belnémet feszültség fokozása, hanem éppen ellenkezőleg, a keletnémet reformfolyamatok katalizálása jelentett. Utóbbi sikerére éppen Magyarország kínált példát a bonni vezetés számára.

3. kép. Trabanttal a határon. Lobenwein Tamás felvétele

A magyar kormány mindazonáltal még mindig rendkívül óvatossá mutatkozott, és a soproni események után is megpróbálta minimalizálni a rá háruló felelősséget a kérdés megoldásában. A német tárgyalópartnerek előtt mindent elkövettek, hogy valamiféle neutrális álláspontot sikerüljön érvényre juttatni. A kényes egyensúlyozás közepette mégsem volt nehéz felismerni, hogy a

magyar fél elsősorban az NSzK nézőpontjának megfelelő megoldásban érdekelt. Augusztus 21-én Kovács László a Bundestag képviselőjét igyekezett meggyőzni arról, hogy Magyarország kívül áll a menekült-probléma megoldásán. Hangsúlyozta, hogy az NDK állampolgárainak kiengedése az NDK, befogadása pedig az NSzK ügye. Magyarország úgy szeretné az ügyet rendezni, hogy kapcsolatai egyik német állammal se romoljanak meg, ami nem könnyű, hiszen Kelet-Berlin csak a saját szája íze szerinti megoldást tartja elfogadhatónak. A helyettes államtitkár utalt arra is, hogy a megoldás során szem előtt kell tartani, hogy a humanitárius szempontok érvényesüljenek. Kovács felvetette azt is, amit már egyes ENSZ megbízottak előtt korábban szóba hoztak, azaz, hogy a magyar szervek esetleg szemet hunynának a keletnémetek határátlépési kísérletei fölött. Tulajdonképpen ennek a próbája történt meg 19-án a soproni határszakaszon. Azt is hozzátette azonban, hogy ez a módszer – noha több szempontból praktikusnak látszik – nem tekinthető megnyugtató megoldásnak, hiszen ellenőrzés nélküli, nyitott határokat egyetlen ország sem engedhet meg magának. A helyzetet azonnal kihasználnák például a kábítószer kereskedelemben érdekelt csoportok, illetve más szocialista országok állampolgárai.⁶⁸ A megoldás körvonalai – a biztonságpolitikai alapelveket szem előtt tartva – mégis ebben az irányban bontakoztak ki. Anélkül, hogy a Piknik jelentőségét túlértékelnénk, egyszersmind más döntési motívumok fontosságát figyelmen kívül hagynánk, megengedhetjük magunknak azt a végkövetkeztetést, hogy Sopron melletti események sikere segített eldönteni a kérdést. Augusztus 25-én a Bonn melletti gymnichi kastélyban zajlott szigorúan titkos tárgyalások során a magyar miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy a menekülteket szeptember 11-én, még a CDU brémai pártkongresszusa előtt, Ausztrián keresztül kiengedi az országból.

---

⁶⁸ Arnot jelentése Kovács külügyminiszter-helyettes és Dagmas Karitas Hensel Bundestag-képviselő tárgyalásairól, 1989. augusztus 21. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus der DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1989. 08. 12–08.31.

Az osztrák–magyar határon 1989 augusztus–szeptemberében történekről több magyar feldolgozás olvasható már: szélesebb idő- és tematikai metszetben éppúgy,¹ mint a *genius locira* is aprólékos figyelmet fordító leírásban.² Az alábbiakban egy szempontból követjük nyomon a magyarországi vasfüggöny végnapjait: a korabeli titkosszolgálatok e tárgykörben fennmaradt – és már kutatható – iratai alapján.³ Óhatatlanul fel kell hívni viszont a figyelmet egy másik – itt most nem tárgyalandó – mozzanatra. Arra, hogy 1988 folyamán és 1989 első felében nem a nyugati (osztrák–magyar) határ mentén történtek adták a legtöbb munkát a magyar belügyi, határőrizeti és állambiztonsági szolgálatok számára, hanem a keleti, a román–magyar határszakaszon – ezen belül is az ún. zöldhatáron – befelé áramló romániai menekültek tömegei. Horváth István belügyminiszter 1989 márciusában arról számolt be a magyar parlamentben, hogy a megelőző másfél év folyamán 14000 Romániából érkezettnek adtak ki tartózkodási engedélyt, miközben 1985–1988 között 2192 román állampolgárt léptettek ki Magyarország nyugati határállomásain úgy, hogy a határőrizeti szervek „mellőzték útlevelükben a kiléptető bélyegző alkalmazását.”⁴

A vasfüggöny lebontása, a határnyitás fogalma tehát a közfelfogásban joggal kötődik ugyan az osztrák–magyar határzónához, mindazonáltal a történet szerves előzménye volt, hogy Magyarország keleti határa mentén, az Erdélyből és tágabban a Romániából menekülők egyre tömegesebb naponkénti konfliktusai miatt már „javában állt a bál”. A menekültkérdéssel tehát Magyarország nem 1989-ben és nem a keletnémet turisták kitelepülővé válása okán ismerkedett meg. A genfi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozást is a romániai menekültek ügye motiválta, akkor, amikor a keletnémet turisták státusváltásának kérdése még nem tematizálódott.⁵ Más közelítésben: Magyarország keleti határain a már

¹ Szélesebb idő- és tematikai metszetben mutatja be a most tárgyalt kérdéskört Horváth István – Németh István: ... És a falak leomlanak. Magyarország és a német egység, 1945–1990. Budapest. 1999.; Oplatka András: Egy döntés története. Helikon, Budapest. 2008.

² Nagy László: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás. SSz. 55 (2001), 75–87.

³ Ezek: Belügyminiszteri Napi Tájékoztatók (továbbiakban BMNT); a BM állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai (továbbiakban: ÁBMHT.); az ún. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ), melyeknek két változata volt, illetve maradt fenn: a III/III-as Csoportfőnökség budapesti székhelyén keletkezett „Központi NOIJ”-k, valamint az egyes megyei állambiztonsági szervektől beérkezettek „Vidéki NOIJ”-k. Mindezek fellelhetők az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL.)

⁴ Népszabadság, 1989. március 11., illetve ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 107.; A nyugati határon nyom nélkül kiléptettek mellett ugyancsak „nagyjából 2000 tiltott határátlépési kísérletet regisztrált 1988-ban a határőrség.” s ezek 90 százaléka eredetileg Romániából érkezett nem magyar – hanem román, illetve szász – volt. A FigyelőNet interjúja Székely Jánossal, a Határőrség akkori parancsnokával és Nováky Balázssal, a Határőrség törzsfőnökével 2007-ben. www.fn.hu/belfold/20070517/vasfuggony. (Letöltés: 2009.08.21.)

⁵ Horváth István – Németh István: ... És a falak leomlanak. i. m. 324.

addig is lappangó konfliktushelyzet vált egyre nyíltabb román–magyar államközi feszültséggé, midőn a fővárosban és a nyugati határszakaszon újabb krízishelyzet kezdett gerjedni. Nagy – és folyamatosan gyarapodó – számú keletnémet turista, nyaraló aspirált arra, hogy engedjék őket kiutazni a magyar hatóságok Ausztrián keresztül a Német Szövetségi Köztársaságba. E probléma súlyozottságát és sorrendiségét tükrözik azok a titkosszolgálati információk is, amelyek – immár szűkebb témánkba belevágva – 1989 elejéről maradtak fenn.

1989. január eleji hírszerzői információ szerint a magyar–osztrák határszakaszon telepített műszaki zár felszámolásának terve pozitív visszhangot váltott ki osztrák politikai körökben és a közvéleményben. Korántsem volt ilyen kedvező viszont az osztrák rendőri, vám- és határőrizeti szervek reakciója: attól tartottak, hogy „különösen a Romániából és az NDK-ból a zöldhatáron át érkező személyek számának várható növekedése miatt” számottevő mértékben megszorodik munkájuk és leterheltségük.⁶ Január utolsó hetében egy „baráti” titkosszolgálat arról értesítette a magyar testvérszerveket, hogy a bonni Külügyminisztérium már 1988 szeptemberében bizalmas direktívát küldött a Német Szövetségi Köztársaság budapesti nagykövetségnek „az NDK állampolgárokkal való bánásmódról. Eszerint a konzul lehetőleg kerüljön minden kapcsolatot a »tanácsot kérő« NDK állampolgárokkal; a konzulátus munkatársai – legjobb, ha a magyar konzuli alkalmazottakon keresztül – a konzul jelenlétének letagadásával is utasítsák az NDK állampolgárokat saját hazájuk hatóságaihoz. »Romániai németekkel« az NSZK külképviselet csak akkor foglalkozzon, ha azok magyar úti okmányokkal el vannak látva. Mivel a »romániai németek« Ausztriába történő kicsempészésének kísérletei nagyon megterhelték Magyarország és az NSZK viszonyát, a nagykövetség utasítást kapott arra, hogy Magyarország és Románia konfliktusában szigorúan semleges magatartást tanúsítson, s így védje az NSZK pozícióját. A szövetségi kormány súlyt helyez arra, hogy kelet-európai politikáját ne terheljék meg a magyar–román viták.”⁷

Egy héttel a műszaki határzár elbontásának 1989. május 2-i kezdete után⁸ az elhárítástól származó május 9-i információ szerint a keletnémet közvéleményt máris erősen foglalkoztatta a magyarországi műszaki határzár lebontása. Ugyanezt erősíti Horváth István, Magyarország akkori bonni nagykövetének az értesülése, aki szerint „az NDK-ban hatványozottan növekedett ezekben a napokban azoknak a száma, akik turista útlevelet kértek magyarországi beutazás

---

⁶ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 3/10. 89/01/04. Ennél is szókimondóbb volt egy osztrák kormánytanácsos véleményét közvetítő hírszerzői jelentés: „Ausztria nem örül egyértelműen annak, hogy hazánk felszámolja az osztrák államhatár mellett húzódó műszaki zárat, különösen most, hogy a menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásunk következményeként nem kizár: a szocialista országok állampolgárai még inkább Magyarországon keresztül próbálnak majd Nyugatra átjutni. Hazánknak higgadtságot és mérsékletet kell tanúsítania reformelképzeléseink során, ... tekintettel kell lennünk a stratégiai realitásokra, valamint szövetségeseink érdekeire és érzékenységére is.” ÁBTL. 1.11.4. K-V/39/2735/764. 1989. 04.10. Tartalmában lényegében hasonló álláspontokról ad hírt az Osztrák Szocialista Párt és az Osztrák Néppárt „vezető körreiből” származóan egy másik, külügyi vonalról érkezett információ. ÁBTL. 1.11.4. K-V/39/67/9-988. 1989. 03.30.

⁷ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 16/16. 89/01/23.

⁸ Erről 1989. február 28-án hozott döntést az MSZMP KB Politikai Bizottsága.

céljából.”⁹ A magyar hírszerzés azt is tudni vélte, hogy az NDK vezetése június 1-től új rezsim bevezetését tervezi: csak azoknak engedélyeznék a magyarországi utazást, akik onnét meghívólevéllel rendelkeznek.¹⁰ Mint kiderült, ez a tájékoztatás Magyarország kelet-berlini nagykövétől származott, de valóság tartalma épp annyi volt, mint annak a másik kelet-berlini politikai pletykának, miszerint Kádár János azt fontolgatta volna ekkoriban, hogy az NDK-ban kérjen politikai menedékjogot.¹¹ Az viszont igaznak bizonyult, hogy az NDK hatóságok esetenként elutasítottak kiutazási kérelmeket a hónap hátralevő részében, illetve egyes megszervezett és már befizetett társasutazásokat is indoklás nélkül mondtak le az ottani utazási irodák.¹² A határok „légiesítésére” csalafinta – de tömegesen aligha követhető – megoldást az a személy talált, aki ekkoriban, 1989. május 10-én Fertőrákos térségében egy sárkányrepülővel lógott át Ausztriába.¹³

1. kép. A műszaki zár szögesdrótja Magyarfalván (Harka). Lobenwein Tamás felvétele

⁹ Hanák Gábor interjúja Horváth Istvánnal, Magyarország akkori bonni nagykövétével. Országos Széchényi Könyvtár. Történeti Interjúk Tára. (továbbiakban: OSZK. TIT.) Az interjú jelenlegi „nyers” munkapéldánya a kutatás számára még nem autorizált, ezért külön is köszönettel tartozom az anyag hozzáférhetővé tételéért.

¹⁰ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 88/15. 89/05/09.

¹¹ Oplatka András: Egy döntés... i. m. 96–98.

¹² ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 95/18. 89/05/18.

¹³ ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 90. Ez sikeres ellenpéldája volt egy, két hónappal korábbi kelet-berlini kísérletnek: március elején egy keletnémet fiatalember maga készítette léggömbbel sikeresen átnavigált ugyan Nyugat-Berlin légtérébe, de ott lezuhant és szörnyethalt. Tények könyve '90. Budapest, Ráció Kiadó, 1991, 69.

A még műszaki zárral védett magyar határ utolsó időszakának „átjárhatóságára” utal, hogy a bonni kormány adatai szerint az 1988 elejétől 1989 közepéig terjedő másfél évben összesen 921 – havi átlagban mintegy félszáz (51) – NDK állampolgár jutott át Magyarországról illegálisan az NSZK-ba.¹⁴ A menekülők szempontjából sikeres „disszidálást” illetően nem különböznek lényegesen a magyar belügyi adatok sem, utóbbiak viszont inkább a megakadályozott eseteket regisztrálták. A távozók egy részének ugyanis a határőrök észlelését kikerülve sikerült átjutniuk. Egy további hányadot jelentettek azok, akikről a magyar határon járőrözők egyszerűen nem jelentették, hogy szolgálatuk közben sikeres illegális átjutásnak is szemtanúi voltak. Részben azért nem, mert nem volt jó pont, ha kudarcról adtak számot, részben pedig azért nem, mert a fiaskóról ugyanannyi – sőt több –, „nemszeretem” magyarázkodást, igazoló jelentést kellett körmölni, mint a ténylegesen feltartóztatott határsértők visszairányításáról az ország belsejébe. Gemütliche K. u. K. Schlamperei während der Untergang des Gulasch-kommunismus...¹⁵

Hírszerzési információk szerint 1989. július közepén az NSZK kormányának ülésén is napirendre került a Berlin–Budapest–Bonn relációjú népeességmozgás, és arra jutottak, hogy a nyugatnémet médián keresztül lenne célszerű figyelmeztetni az NDK lakosságát arra, hogy a magyarországi műszaki zár elbontása „nem jelenti az osztrák–magyar határ akadálytalan átlépésének lehetőségét”, – ami igaz volt. Mindezen felül annak közlésével igyekeztek mérsékelni a határ-rohamot, miszerint „a magyar határőrizeti szervek szigorított ellenőrzést vezettek be az illegális határátlépések megakadályozására”¹⁶ – ami viszont nem volt igaz. Mindkét információtól azt remélték, hogy mérsékelhetik az NSZK budapesti nagykövetségére nehezedő nyomást, holott – úgy tűnik –, ezzel inkább tippet adtak, mert épp ez után indult meg a magyarországi német turisták részéről a tömeges menedékkérés az NSZK budapesti képviselőjénél. Fennmaradt dokumentumok szerint a Német Szövetségi Köztársaság budapesti nagykövete, Alexander Arnot 1989 augusztusának első napjaiban Horváth István belügyminisztertől kért tájékoztatást a német menekültekkel kapcsolatos magyar állásponttól. A miniszter Pallagi Ferenc állambiztonsági miniszterhelyettest bízta meg a tájékoztató elkészítésével. Ebben az augusztus 10-i iratban még ugyanaz a felfogás köszön vissza, mint amit a titkosszolgálatok főnöke már három hónappal korábban is papírra vetett: „hazánk nem kíván a kelet-európai menekültek kivezető csatornájává lenni.”¹⁷ Azaz, egy bő héttel a Sopronhoz közeli alkalmi

¹⁴ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOI. 141/8. 89/07/21.

¹⁵ A határsértésekkel szembeni növekvő közömbösségben az is közrejátszott, hogy lényegében még ugyanaz az állomány teljesített szolgálatot, mint az előző két évben, a műszakilag is teljesen amortizálódott berendezések idején. „Az akkor már több mint húsz éves szerkezet összevissza jelzett. Madarak, vadak és szállóképek akár naponta 3-4-szer is [tévésen, fölöslegesen] riasztották az állományt,” ami egyre észrevehetőbben demoralizálta a szolgálatra ide rendelteteket. A FigyelőNet interjúja Székely Jánossal, a Határőrség akkori parancsnokával és Nováky Balázssal, a Határőrség törzsfőnökével 2007-ben. www.fn.hu/belfold/20070517/vasfugony. (Letöltés: 2009.08.21.)

¹⁶ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOI. 141/8. 89/07/21.

¹⁷ „Magyarország – gazdasági helyzete, szövetségi kapcsolatai miatt – nem válhat a kelet-európai országokból menekülők célszülőjévé, a fejlett európai tőkés országokba való áttelepülés kivezető csatornájává. ÁBTL.

határnyitás-határáttörés előtt a Belügyminisztérium – úgy tűnik – még nem számolt a dolgok ilyen fordulatával. Így aligha kaphattak egyértelmű utasítást azokban a napokban a helyzet változásáról a „frontzónában” szolgálatot teljesítő határőrök.

A Páneurópai Piknikről az első információ 1989. július 10-én bukkan fel a titkosszolgálati iratokban. A Hajdú-Bihar megyei állambiztonsági szerv értesítette a központot: Habsburg Ottó június 20-i debreceni látogatása során – a Magyar Demokrata Fórum (MDF) helyi vezetőivel folytatott diskurzus közepette – merült fel, hogy „augusztus-szeptember hónapban egy osztrák–magyar szalonnasütést rendezzenek az osztrák–magyar határon, melyet azután minden hónapban megismételnének. Az MDF Habsburg Ottó javaslatát elfogadta, és az elnökség egy tagját bízta meg az esemény megszervezésével.”¹⁸ Július 31-én a magyar belső reakció elleni elhárítás – az ún. III/III. csoportfőnökség – tájékoztatta feletteseit a fedőprogram keretében szerveződő soproni Páneurópai Piknik előkészületeiről. Eszerint az Országos Klubtanács augusztus 13–20. között szervezi negyedik martonvásári nyári táborát – melyet „Sorsközösség Európa közepén” címmel rendeznek –, és ennek lenne a záró programja augusztus 19-én a Sopron és Fertőrákos közötti osztrák–magyar határszakasz valamely pontján. Az eredeti „szalonnasütés” közben divatosabb elnevezésre módosult: „Páneurópai Piknik a vasfüggöny helyén” című összejövetelre szűlt az invitálás. Ennek részeként „felhívást kívánnak közzétenni, hogy a külhoni résztvevők, illetve meghívottak terjesszék a páneurópai eszmeiséget saját hazájukban, és hogy augusztus 20. ettől kezdve – az országhatárok jelképes megszüntetését demonstrálva – legyen egy évenkénti Páneurópai Jamboree napja.” A pikniket szervezőként egyfelől az Országos Klubtanács, másfelől az MDF budapesti, debreceni, községi és soproni szervezetei jegyezték.¹⁹

Ekkorra már valóban menekültkrízissé eszkalálódott a Berlini Fal felépítése óta évente egyre nagyobb számban Magyarországra koncentrálódó „belnémet” vakációs barátság, illetve a szezonális „családegyesítés”. Ugyanakkor – amint egy, az elhárítás (III/II.) által szerzett augusztus 18-i értesülésben olvasható –, „a Német Szövetségi Köztársaság budapesti nagykövetségének vezető diplomatái ... egymás között egyetértettek abban, hogy Magyarország nem tekintheti politikai menekülteknek az NDK állampolgárait csak azért, mert át akarnak települni a NSZK-ba. Az egyik vezető diplomata szerint eleve nem tekinthető politikai üldözöttnek olyan személy, aki hivatalosan engedélyt kapott arra, hogy külföldre utazhasson.”²⁰ Ehhez képest – nyilván eltérő instrukciók nyomán – másképp gondolták és másképp viselkedtek a szomszédban, azaz az NSZK bécsi külképviselőjénél. Egy ugyanezen napról származó másik hírszerző jelentés szerint

---

1.11.1. ÁBMHT. 45-63/79/1989. Nagy László: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás. SSz. 55 (2001), 76–87.

¹⁸ ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. Hajdú-Bihar megyei ÁB. 1989. július 10. R-5/28-4/89.; Győr-Sopron megyei ÁB jelentés július 24. R-61/6/34/89. Van, aki nem Habsburg Ottótól, hanem leányától, Walburga von Habsburgtól eredezteti a határmenti piknik ötletét. Horváth István – Németh István: ... És a falak leomlanak. i. m. 356.

¹⁹ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 147/48. 89/07/31. Ugyanerről tájékoztat a Heves megyei ÁB jelentése augusztus 1-én, a Vas és a Baranya megyei ÁB jelentése augusztus 2-án.

²⁰ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 161/11. 89/08/18.

ugyanis „az osztrák hatóságoknak úgyszólván semmi hivatalos teendőjük nincs az NDK-beli menekültekkel, akár Magyarország, akár Jugoszlávia felől érkeznek azok. A szóban forgó érdeklődőket a Német Szövetségi Köztársaság bécsi nagykövetségére irányítják, ahol azonnal gondoskodnak továbbutazásukról az NSZK-ba. A körülmények arra utalnak, hogy erre vonatkozóan megállapodás van Ausztria és az NSZK között, mivel az osztrák hatóságok a román és más menekülteket visszaküldik, NDK-belit viszont soha.”²¹

Szintén még augusztus 18-án a szombathelyi határőrkerület zsirai határőrsénél az NSZK budapesti nagykövetségének katonai attaséja a DT 04-55 frsz. gépkocsival közeledve csak a járőr figyelmeztető lövése után állt meg. A feltett kérdésre azt a választ adta, hogy „a határőrség munkáját tanulmányozta”, majd feltartóztatása után 25 perccel, délután 15 órakor elhagyta a határőr-körletet.²² Három napra rá, augusztus 21-én a korábbi helyen – a szombathelyi határőrkerület zsirai határőrs területén – Kurt-Werner Schulz 36 éves weimari lakos tiltott határátlépés közben dulakodásba keveredett és földre teperte Kovács Zoltán határőr járőr-parancsnokot, akinek fegyverét elvenni próbálva az elsült, és magát Schulzot sebezte halálra. A vele tartó, szintén weimari illetőségű Gundula Schafitelt és 6 éves gyermekét őrizetbe vették.²³

A magyar kormány rövid időn belül tájékoztatást kapott a Páneurópai Piknik német fogadtatásáról. 1989. augusztus 21-én a bonni magyar nagykövet azt jelentette, hogy „az NSZK vezető körei nagyra értékelik a magyar kormány humánus magatartását, amelyet a hazánkban tartózkodó és az NSZK-ba áttelepülni kívánó NDK állampolgárok ügyében tanúsított. Belátják, hogy Magyarország az eddigi intézkedésekkel, azaz az áttelepülésre várók megtûréseivel és az illegális határátlépőkkel szembeni jóindulatú elbánással kimerítette azokat a lehetőségeket, amelyeket az NSZK kormánya reálisan elvárhat a magyar féltől.” Bonni vezető körökben ekkor azzal számoltak, hogy az áttelepülni szándékozó és már Magyarországon tartózkodó NDK-beli állampolgárok ügye egy-két hónapon belül megoldódik. Mindazonáltal „az NSZK Belügyminisztériumának egyik vezető munkatársától származó információ szerint a nyugatnémet hatóságok tartanak attól, hogy az NDK állampolgárok kiengedése Magyarországról beláthatatlan [további] menekültáradatot indítana el az NSZK felé Magyarországon keresztül.”²⁴

A Páneurópai Piknik egyfelől a szabad világba vágyakozókat bátorította, másfelől a médiát, illetve utóbbinak azt a részét, amelyik maga akart beszámolni „eredeti” vasfüggöny-szaggató sokadalomról. Ezt a piknik-retrót szervezte meg a ZDF televízió egyik munkatársa (A. S.) augusztus 23-án, amikor három Volánbuszt rendelve 184 NDK állampolgárt fuvarozott Budapestről a sopronpusztai határőrs szakaszára azzal a biztatással, hogy kellő elszántságot tanúsítva átjuthatnak Ausztriába. A felültetett NDK-sok neki is lódultak a határnak, de a szolgálatot teljesítő határvédelmi alakulat több figyelmeztető

²¹ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 161/12. 89/08/18.

²² ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 145.

²³ ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 164.; ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 163/14. 89/08/22.

²⁴ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 162/7. 89/08/21. Nincs számszerűsíthető adatunk, de a Magyarországon tartózkodó keletnémet „turisták” számát azok is gyarapították ezekben a napokban, akik Bulgáriából vagy Romániából voltak hazatérőben, s időközben értesülve a történekről, itt várták a további fejleményeket.

lövése nyomán megtorpantak: a médialátványosságnak szánt határáttörés – sebesülés nélkül bár, de – fiaskóval végződött. Az előző napi esetből meglehetősen gyorsan tanult a magyar elhárítás, és azonnal megfigyelés alá vonta a nyugati határ irányába szülő „különjárat” buszrendeléseket. Így a Máltai Szeretetszolgálat által augusztus 24-re rendelt újabb négy Volánbuszt – és több mint 200 utasát – különösebb feltűnés nélkül tartóztatták fel és fordították vissza Karakószörcsöknel (Veszprém megye), ahonnan még bő száz kilométerre volt a célállomásként megjelölt nyugati határváros, Szentgotthárd.²⁵

Ennek ellenére mégis volt ezen a napon „röptében szervezett” határáttörés. Csakhogy ezt a miniszterelnök közvetlen környezetében dolgozók készítették elő: Ferihegy-ről repülőgépen indították útnak az NSZK-ba azt a mintegy 120 keletnémet menekültet, akik az NSZK budapesti nagykövetségét tartották addig „megszállva”, lényegében ellehetetlenítve a külképviselet munkáját. Németh Miklós miniszterelnök azért is tartotta szükségesnek a helyzet gyors megoldását, mert ekkorra már bizalmas dip-lomáciai úton egyeztettek másnapi találkozásukat a nyugatnémet vezetéssel, s nem akarta, hogy olyan színezete legyen a dolognak, mintha a Gymnich-i tárgyalások – azaz nyugatnémet presszió – hatására intézkedett volna az említettek „kiröptetéséről”.²⁶

Alighogy hazatért a magyar kormánydelegáció Bonnól, Horn Gyula külügyminiszter már fordult is vissza a másik Németországba, Kelet-Berlinbe. A német párt és állami vezetés prominenseivel folytatott itteni megbeszélései sokféleképp jellemezhetők, csak éppen testvériesként és barátiként nem. Az elvtársias jelző talán a leginkább releváns, ha figyelembe vesszük, hogy egyik tárgyalópartnere reményének adott kifejezést a tekintetben, hogy Hornt előbb vagy utóbb a nemzetközi munkásmozgalom akasztófáján látja majd viszont. A fagyos légkörű tárgyalásnak egy témánkba vágó (titkosszolgálati) következménye lett. Bizalmas megállapodás született arról, hogy a Stasi munkatársainak egy csoportja Budapestre indulhat, s egy hét áll rendelkezésükre ahhoz, hogy Magyarországon vakációzó polgártársaikat próbálják meggyőzni: térjenek vissza az NDK-ba.²⁷

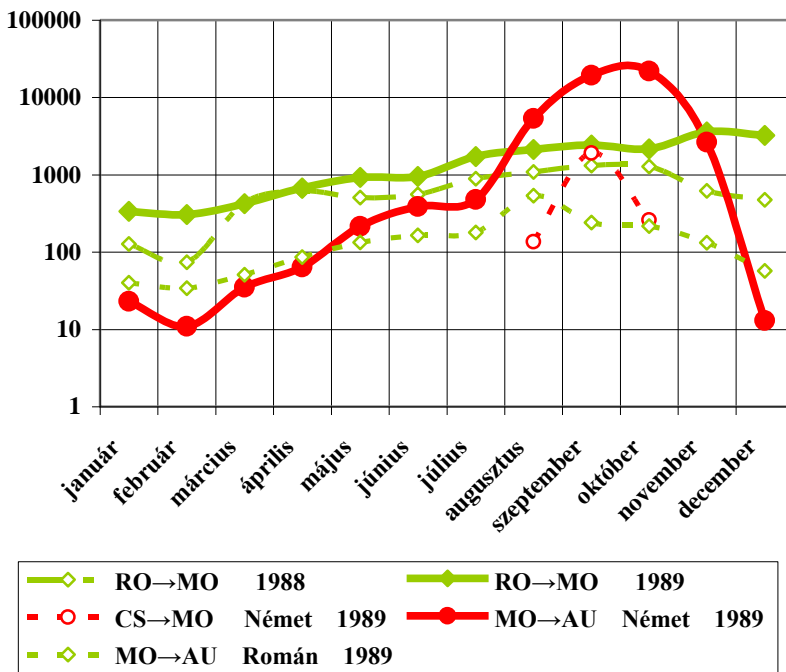
1989. szeptember 10-én este jelentették be, hogy Magyarország kilépteti az osztrák–magyar határon az itt tartózkodó – és hazatérni nem kívánó – keletnémet polgárokat. A következő napokról, amikor a határnyitás nyomán mintegy félszáz ezer keletnémet állampolgár jutott át Ausztriába – majd onnantól a Német Szövetségi Köztársaságba, – nem maradt fenn titkosszolgálati jelentés. Pontosítva: szeptember folyamán az északi – csehszlovák–magyar – határszakasz vált igencsak forgalmassá, mivel Szlovákia felől igyekezett több ezer NDK-s turista mindenáron Magyarországra jutni, az innét már lehetővé vált szabad továbbutazás reményében.²⁸ A Magyarország határaitra 1989 folyamán terhelődő rendkívüli nyomást három égtáj felől összegyűjtve, ennek az egy irányba tartó népvándorlásnak a számszaki jellemzőit a következő képet mutatják:

²⁵ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOIJ. 166/9. 89/08/25.; Központi NOIJ. 167/10. 89/08/28.

²⁶ Hanák Gábor interjúja Horváth Istvánnal. OSZK. TIT.

²⁷ Hanák Gábor interjúja Horváth Istvánnal. OSZK. TIT.

²⁸ ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 184., 186.; 2.7.2. Központi NOIJ. 181/11. 89/09/15.; 2.7.2. Központi NOIJ. 184/11. 89/09/20.; 2.7.2. Központi NOIJ. 185/11. 89/09/21.

2. kép. A vasfüggőnyt erodáló migráció Magyarország keleti és nyugati határain, 1988-1989-ben (logaritmikus skálán)

A diagramon is nyomon követhető adatok szerint az év első felében a keletnémetekhez képest – és az előző, 1988. évhez hasonlóan – a Románia felől menekülők száma mindvégig magasabb volt, és az ezzel összefüggő „rendkívüli események” adtak visszatérően munkát a magyar határőrségnek. (RO→MO 1998; RO→MO 1999) Az NDK menekültek – politikai és határrendészeti értelemben egyaránt – leginkább augusztusban és szeptemberben gerjesztettek kettős krízishelyzetet. (MO→AU Német 1999) Ugyancsak szeptemberben regisztráltak Szlovákia felől kiugró számú (1913) keletnémet átszökést a zöldhatáron. (CS→MO Német 1999) (Ez 83 százaléka volt a Csehszlovákia felől végrehajtott összes – 2308 – 1989. évi illegális belépésnek.) Szeptember közepétől viszont – Magyarország számára legalábbis – elsődlegesen utazás-szervezési kérdéssé csillapodott a politikai konfliktus. A magyar belügyi statisztika szerint augusztusban 5366, szeptemberben 19464, októberben 21943, novemberben 2636 keletnémet távozott az osztrák–magyar határon. (Az év végéig összesen 50640 fő. MO→AU Német 1999) Ehhez tartozik, hogy a határregisztráció 7360 német utasokkal kilépő gépjárművet számlált, de ebben bizonyosan voltak kisebb-nagyobb befogadó-képességű autóbuszok is, mert a kilépők száma közel kétszer

annyi, mint amennyien „csak” személykocsiba belefértek volna.²⁹ Az is leolvasható a diagramról, hogy a német krízis közepette sem apadt a Romániából érkezők száma, sőt: novemberben éppen akkor érte el a havonkénti legmagasabb számot (3588), amikor a német kilépés már aláhanyatlott. Míg Romániából 1988-ban 7991 átmenekülőt regisztráltak, 1989-ben – már a decemberi bukaresti fordulat előtt – majdnem húszezren (18829) szánták rá magukat szülőföldjük odahagyására.³⁰ (RO→MO 1998; RO→MO 1999) Magyarán, a menekülések dinamikáját tekintve a keletnémetek ügye olyan volt, mint egy előre nem kiszámítható vulkánkitörés, a magyar-román határon át menekülők kérdése viszont előtte, közben és utána is növekvő intenzitású krízishelyzet naponkénti kezelését igényelte. Magyarország állandósuló külső biztonságpolitikai kockázat közepette abszolválta a békés – „kerekasztalos” – rendszerátalakítást.

A felidézett történet Magyarország és az NDK viszonyában 1989. október 16-án vált kerekké, amikor hírszerzési információ érkezett arról, hogy Berlinben a keletnémet Belügyminisztérium, illetve Állambiztonsági Minisztérium – közkeletű elnevezéssel a Stasi – munkatársainak megtiltották a magyarországi magánutazásokat. Az NDK vezetése Magyarországot „azonos kategóriába sorolta a kapitalista országokkal.”³¹

Noha a fentebbi oldalakon kettős értelemben is korlátoztuk mondandónkat – egyfelől a történetek titkosszolgálati „tükrére” fókuszáltunk, másfelől a magyar határok 1989. évi menekült kavalkádjából csak a nyugati, osztrák–magyar határzónában történetekre összpontosítottunk –, mégis kínálkozik néhány szélesebb horizontra kitekintő záró megállapítás. A legelső kézenfekvő: a magyarországi határnyitáshoz kiemelkedő jelentőségű mozzanata volt a kerek ötvenezer NDK állampolgár kiléptetése az osztrák–magyar határon 1989 kora őszén. Ez a végkifejlet mind a német egyesüléshez, mind pedig a hidegháborús *status quo* – publicisztikai pontatlansággal a „jaltai Európa” – meghaladásához hozzájárult. Mindazonáltal Magyarország számára ez az aktus egy, már korábban megkezdett határnyitási folyamatba illeszkedett. 1987/1988 fordulójától, azaz már több mint másfél éve megindult a Ceaucescu terroruralma elől menekülők áradata Románia felől. Magyarország – keleti határának megnyitásával! – az erdélyi magyarokon túl románok és szászok sokaságát is befogadta, illetve időközben átzilipelte a továbbmenni kívánó több ezer menekültet az akkori szabad világ irányába.

Másodszor azt érdemes nyomatékosítani az átnézett iratok alapján, hogy – Magyarországon legalábbis – a titkosszolgálatok fokozatosan leértékelődtek: jószerivel kihagyták őket a leglényegesebb történések *sub rosa* bonyolított előkészítéséből. Használták mindazon információkat, amelyeket a szolgálatok évtizedes rutinnal kifürkésztek, de közben a legfelső politikai vezetés mintha

²⁹ A Nyugatra távozó keletnémetek mindegyikének elszállításához az a Magyarországon hátrahagyott további 660 személygépkocsi, 47 motorkerékpár és 36 lakókocsi is kevés lett volna, amelyekről – már idézett munkájában – Oplatka András: Egy döntés... i. m. 309. emlékezik meg.

³⁰ A keletnémet átvonulási hullámot követően, 1989. december 31-én Magyarországon összesen 26445 menekültet tartottak számon. Ebből 18865 volt magyar (71,5 %); 5690 román (21,5 %); 1600 német (6 %); 290 pedig más nemzetiségű (1 %). Tények könyve '90. Ráció Kiadó, Budapest. 1991. 760.

³¹ ÁBTL. 2.7.2. Központi NOI. 201/11. 89/10/16.

egyre inkább került volna, hogy az akkor igazán fontos lépésekbe beavassa őket. Más irányból közelítve: épp úgy demoralizáló volt számukra, hogy egyfelől munkájuk alanyai és tárgyai – a megfigyeltek – egyre kevésbé méltóztattak félni tőlük, másfelől pedig munkaadóik, a hatalom ismert reprezentánsai azokkal „paktáltak”, akiket nekik megbízhatatlanokként, *horribile dictu* „ellenségként” kellett szemmel tartaniuk. A kommunista állambiztonsági szervek kényszeredetten és fokozatosan benuvultak a vasfüggöny egyre gyorsuló erodálódását, az addig ennek révén biztosított tevékenységi köreik elenyészését, miközben az átalakításban részt vállaló politikai elit is a rendszerváltási deficit egyik „nem kár értük” tételeként tekintett rájuk.

3. kép. Leszerelt határsorompók. Lobenwein Tamás felvétele

Harmadszor érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a vasfüggöny lebontása a hidegháborús európai kettéosztottság felszámolása legalább olyan mértékben volt széleskörű társadalmi akaratnyilvánítás hozadéka, mint amennyire – az előbbtől persze nem függetleníthető – politikai lépések egymásutánja. Ez esetben nem a társadalom kényszerült tudomásul venni és „berendezkedni” a politikacsinálók teremtette viszonyokba, hanem fordítva: a politikai kényszerült futni a tömeges társadalmi akaratnyilvánítás után. Konkrétan: a politikusok felhúzták a Berlini Falat, a köznapi alattvaló meg szépen megkerülte azt. Nyugatról is meg Keletről is. A vasfüggöny társadalmi erodálása – ha korábban nem – a hatvanas években

mindenképpen elkezdődött a Balatonnál.³² Pannóniában létrehozták a huszadik századi kisméretű egység civil camping-köztársaságát. Több évtizedes folyamat teljesedett ki a keletnémet kisméretűek sokaságának alattvalóból polgárvá váló engedetlenségi mozgalmával. Ez indukálta a látványos végkifejletet, de méltánytalan lenne elfeledni, hogy számos előzmény – részben oksági, részben fatális mozzanatok – eredővektoraként jött létre a rövid huszadik század lezárását elindító „végjáték a Duna mentén”, hogy röviddel utána a Brandenburgi Kapunál teljessé váljon.

Negyedszer pedig alapvető különbség volt a huszadik század folyamán már többször megélt korábbi kontinentális status quo váltások, és a vasfüggönnyel multtá tevő európai átalakulás – köztük a közép-kelet-európai rendszerváltások – között. A különbség lényege az volt, hogy a korábbiakat vérrel-vassal, világháborúkhöz kapcsolódóan hajtották végre, és számtalan áldozattal, mérhetetlen mennyiségű egyéni sorstragédiával és tartós szenvedéssel párosultak, míg e legutóbbi – ha nem is fájdalommentesen – lényegében békésnek tekinthető körülmények közepette ment végbe. S ezt nem csupán a különböző metaforákkal jelölt (bársonyos, tárgyalásos, kialakított, alkotmányos „forradalmakra”) rendszer-átalakításokra tekintem érvényesnek, hanem – talán sokakat meglepetésként – még a romániai átalakulásra is.³³ A kortársi tudósítások még hatvanezer fős ottani vészáldozatot emlegettek, egy évtizeddel később több mint tízezret, a legutóbbi időben pedig már ezer fő alá redukálva adják meg az 1989 decemberében életüket veszítették számát.

Jubileum lévén, két évtized után visszanézve persze sokféle olvasata, interpretálása lehet a történeteknek. Bizonyára felidéződik majd a további napok rendezvényein³⁴ a „magyar virtus”, s talán nem felejtődik el a különböző nemzetekhez tartozó „politikai névtelenek” egymást segítése, a korabeli szolidaritás – marxizmus nélkül is létezett – köznapi internacionalizmusa. Ezek bármelyike említésre és emlékezetbe vésésre érdemes. Még akkor is, ha közben egyre gyakrabban ötlük eszünkbe, a neves keletnémet polgárjogi aktivista, Bärbel Bohley méltán elhíresült bon mot-ja: „Wir wollten Gerechtigkeit und bekamen den Rechtsstaat.” Hát igen, igazságot akartunk és jogállamot kaptunk – helyette. A referátum közelebbi tárgyát, a magyar titkosszolgálatok hagyatékát és utóéletét tekintve az a konklúzió, hogy ezt a rendszerváltási deficitet két évtized során szívósan transzformáltuk demokráciai deficitté.

---

³² Slachta Krisztina: Német–német kapcsolatok Magyarországon az 1960-as évektől a határnyitásig. A „Páneurópai Piknik és a határátörés” 20. évfordulója alkalmából Sopronban és környékén rendezett ünnepségsorozat 2009. augusztus 17-i történetkonferenciáján tartott előadás.

³³ Jugoszláviát azért mellőzöm a felsorolásnál, mert ott a déli szláv államalakulat belső nemzeti-etnikai és politikai viszállyai inkább gerjesztették a véres konfliktusok sorát, semmint a rendszer-transzformáció.

³⁴ A referátum a „Páneurópai Piknik és a határátörés” 20. évfordulója alkalmából Sopronban és környékén rendezett többnapos ünnepségsorozat 2009. augusztus 17-i történetkonferenciáján hangzott el.

A jelen írás a Páneurópai Piknik határnyitás történetében játszott szerepéről szól, az ismert tényekről és ismeretlen, részben csak gyanított vagy feltételezett körülményekről. Először a már bizonyosnak látszó tényeket ismertetem, ezután térek ki a Piknik helyével kapcsolatos kérdésekre, végül pedig néhány, mindmáig homályos eseményt fogok érinteni.

Mit tudunk tehát többé-kevésbé megbízhatóan? A magyar határon 1989. május 2-án kezdődött meg a vasfüggöny lebontása. Németh Miklós miniszterelnök kormánya erre csak utólag, május 18-án adta ki a hivatalos utasítást, ám ennek politikai-taktikai oka volt: a kormány több mint két hétig kivárt, vajon nem emel-e a vétót a Szovjetunió a bontás ellen. Németh Miklós miniszterelnök Gorbacsov főtítkárt ugyan már március 3-án Moszkvában tájékoztatta a magyar szándékról, és Gorbacsov azt nem ellenezte, de Budapesten sohasem tudhatták, hogy Moszkvában éppen merről fúj a szél. Tény azonban, hogy a május 2-án megkezdett munkálatok ellen nem érkezett szovjet tiltakozás, és június közepéig, amikor a Páneurópai Piknik ötlete felmerült, már nyilvánvalóvá vált, hogy a vasfüggöny a nyugati határon hamarosan teljesen eltűnik.

Az ötletet, mint tudjuk, 1989. június 20-án Debrecenben fogalmazták meg először, gazdája Mészáros Ferenc volt, a Magyar Demokrata Fórum tagja. Debrecenben aznap Habsburg Ottó tartott előadást. Mészáros az ezt követő vacsorán tette meg javaslatát, amelyet megvitattak, és többen azonnal felkaroltak. A védnökként felkért Dr. Habsburg vállalta a feladatot. A szervezők most Pozsgay Imrével kerestek kapcsolatot, akit sikerült második védnöknek megnyerniük. Ezzel tehát egyrészt a Páneurópa Unió elnöke s az Európai Parlament képviselője, Habsburg Ottó, másrészt pedig Pozsgay államminiszter és PB-tag állt a rendezvény mögé.

Az alap gondolat viszonylag egyszerűnek tűnt, kivitelezése azonban hatalmas szervezői munkát igényelt. A terv, amelynek megvalósításához Sopron környékét választották, eredetileg mindössze abból állt, hogy a falvak lakói az osztrák-magyar határon innen és túl, akiket a vasfüggöny évtizedekig elválasztott egymástól, találkozzanak az immár akadályoktól mentes határvonalon, ünnepeljenek együtt, süszenek szalonnát. A gyakorlatban ez számos feladatot adott a szervezőknek. Példának okáért mind az osztrák, mind a magyar oldalon a meg kellett szerezni a hivatalos engedélyt egy ideiglenes határátkelőhely megnyitására a rendezvény délutánjára. Mindez a rendező civil társadalmi szervezeteket, amelyek 1989-ben Magyarországon még csak szárnyukat bontogatták, irgalmatlanul nehéz feladatok elé állította. Nem tisztem itt, hogy leírjam e munkát, amelyet Sopronban és környékén elsősorban az újonnan alakult politikai pártok – akkor még jó egyetértésben – együtt végeztek el. Aki a Piknik

előkészületeiről részletesen akar tájékozódni, elolvashatja az egyik főrendező, Nagy László beszámolóját, amely 2001-ben jelent meg.¹

Hasonló módon ismert – többek között szintén Nagy László publikációinak köszönhetően – a Piknik lefolyása. A fő esemény, ami a rendezvényt híressé tette, kétség kívül az volt, hogy néhány perccel 15 óra előtt, amikor a program szerint a sopronpusztai helyszínen az ideiglenes átkelőhely kapujának meg kellett volna nyílnia, egy körülbelül 150 főnyi, NDK-s polgárokból álló csoport jelent meg futólépésben, és a kaput áttörve osztrák területre rohant. Abban, hogy ez így történhetett, nagy szerepe volt Bella Árpád határőr alezredesnek, aki a kapunál egy kis létszámú, mindössze pisztollyal felszerelt őrség vezetőjeként teljesített szolgálatot. Noha Bella azt a parancsot kapta, hogy a határt csak érvényes okmányokkal rendelkezők léphetik át, a helyzetet a döntő pillanatban úgy mérte fel, hogy minden ellenállási kísérlet, figyelmeztető lövések vagy más eszközök alkalmazása pánikhoz vezetne, és áldozatokat követelne. Embereivel ezért félreállt. Estig összesen több, mint 600 keletnémet polgár lépte át a Piknik-ünnepség színhelyén a határt.

Ez a Piknik egyik története. A másik, később ismertté lett történet középpontjában Németh Miklós kormányfő áll. A miniszterelnök ugyanis, amikor tudomást szerzett a Piknik tervéről, elhatározta, hogy az eseményt a szovjetek reakciójának tesztelésére használja fel. Némethnek és több miniszter kollégájának ekkor már ugyanis komoly gondokat okozott a nyár folyamán Magyarországon összetorlódott keletnémet menekültek ügye. Ebből a helyzetből folyamatosan keresték a kiutat. A kormányfő – nem kis kockázatot vállalva – tudni akarta, hogyan reagál a Szovjetunió, és mit tesznek az ekkor még mindig Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnokai, ha a határon keletnémet polgárok tömeges menekülésére kerül sor. Mint ismeretes, a Piknik után sem Moszkva, sem a megszállók tábornokai nem reagáltak az eseményre. Ezzel lezajlott az első, „a kis határnyitás”, a szeptemberben következő, „nagy határnyitás” sikeres főpróbája. Ennek az eseménynek volt háttértörténete (amelyről annak idején a Piknik szervezőinek se volt tudomása), mégpedig az, hogy a keletnémetek tömeges megjelenése Sopronpusztán nem volt a véletlen műve.

Röviden összefoglalva, ennyit mondhatunk el az ismert tényekről. A továbbiakban megkíséreljük ezeket és jelentőségüket a határnyitás történetébe beilleszteni. A nyugatra áttelepülni kívánó keletnémet tömegek megjelenése Magyarországon július közepén kezdte komolyan foglalkoztatni a kormány szerveket. A probléma azonban augusztusban vált égetővé a keletnémetek egyre növekvő jelenlétével. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk: a helyzetet egy félreértés okozta: Az NDK lakossága a nyugatnémet televízió

---

¹ Nagy, László: Das Paneuropäische Picknick in Sopron 1989. Deutschland Archiv, 6/2001, 943–955.; Uő in: Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien, Nr. 23–24. 2001, 24–40. Potsdamer Bulletin, Nr. 23/24, Oktober 2001. Magyarul: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás. SSz. 55 (2001), 75–87.

adásaiból úgy értesült, hogy Magyarország lebontotta a vasfüggönyt. Látta a május 2-án készült felvételeket arról, hogyan kezdik magyar katonák felgöngyölni a drótot, és látta június 27-én az osztrák és a magyar külügyminiszter, Alois Mock és Horn Gyula szimbolikus akcióját is, amint elválták a huzalokat – nota bene akkor, amikor a vasfüggönyből már alig-alig állt valami. A keletnémet menekülni akarók 1989 nyarán azzal az értesüléssel jöttek Magyarországra, hogy innen minden további nélkül át lehet menni Ausztriába, s onnan folytatni az utat a Szövetségi Köztársaságba. Nem tudták viszont, hogy ekkor a magyar kormány még azon az állásponton volt: a vasfüggöny megszűnt, de a határt más eszközökkel továbbra is szigorúan őrzi és zárva tartja.

Július közepétől a Magyarországra érkező és a tartózkodási engedélyben megszabott időt túllépve itt maradt NDK-sok tömege egyre nőtt. Az illegális határátlépési kísérletek pedig szaporodtak. A magyar határőrség mind súlyosabb nyomás alá került, és képtelen volt az elvárásoknak megfelelni. A határt más eszközökkel nem lehetett úgy lezárni, mint korábban tették a vasfüggöny segítségével. A kelet-berlini állambiztonsági minisztérium augusztus közepén kimutatta, hogy NDK-s polgárok egy hét alatt több „eredményes határátlépési kísérletet” hajtottak végre magyar területen keresztül, mint az ezt megelőző 1988-as esztendő egészében.

A magyar kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a menekültválság okai nem Magyarországon keresendők, s ezért nem is lehet Magyarország feladata, hogy arra megoldást találjon. Ez, szerintük, a két Németország dolga. Egyre világosabbá vált ugyanakkor, hogy Bonn és Kelet-Berlin nem lesznek képesek megegyezni. Ennek következtében érett meg az a felismerés, hogy mégis csak Magyarországnak kell a kiutat megtalálnia. Budapesten egy kérdésben kezdettől fogva egyetértés volt: a magyar kormány senkit nem fog az NDK-nak akarata ellenére visszaadni. Ez logikusan annyit jelentett, hogy elengedi a menekülni kívánókat nyugatra, hiszen számukra Magyarországon helyet biztosítani nem lehetett, de ők maguk se kívántak menedéket kérni és itt maradni. Ugyanakkor viszont Németh Miklós kormányának a Varsói Szerződés államaival szemben fennálló kötelezettségekkel is számolnia kellett. Volt ugyanis Magyarországnak egy, az NDK-val 1969 óta fennálló szerződése, amely a magyar felet arra kötelezte, hogy a keletnémet polgárok továbbutazását harmadik országba akadályozza meg. Ezen felül senki sem tudta teljes biztonsággal megjósolni, hogyan reagál a Szovjetunió, ha Magyarország a keletnémetek előtt megnyitja a határt.

Ebben a helyzetben került sor augusztus 19-én a sopronpusztai Piknikre. Az ott történtek katalizátorként hatottak az eseményekre. Nyilvánvalóvá tették, hogy a keletnémetek milyen súlyos nyomást gyakorolnak a határőrizetre, s egyben azt is, hogy a határőrség helyzete egyre tarthatatlanabbá vált. A Piknik ugyan nem oldotta meg a menekültválságot, de felrázta a felelős politikusokat, és hihetetlen módon felgyorsította a végső megoldáshoz vezető folyamatot. Horn Gyula külügyminiszter, aki egy, főleg Németországban elterjedt legenda szerint a

keletnémetek kiengedésének úttörője és egyedüli hőse volt, az 1989-es minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint az augusztus 17-i kormányülésen még ellenezte a határ megnyitását. Az augusztus 19–20-i hétvége, a Piknik után viszont már Horn is a határnyitás mellett foglalt állást.

A Piknik látványos sikere a keletnémetek körében két további komoly következménnyel járt. A sopronpusztai tömeges menekülést mások is utánozták. Augusztus 20-án ismét több mint 600 NDK-s polgár jutott át a határon, és jelentkezett az NSZK bécsi követségén. Ugyanekkor, az iskolaév kezdetének közeledtével mind több NDK-s család tért vissza a Bulgáriában és Romániában töltött szabadságról. Útjuk Magyarországon keresztül vezetett, s mivel a Piknik eseményeiről a sajtóból és főleg a nyugatnémet rádióadókból tudomást szereztek, közülük sokan úgy döntöttek: nem utaznak tovább, hanem Magyarországon maradva kívánnak, mert úgy tűnik, a határ megnyitása már csak rövid idő kérdése.

A pontot az i-re augusztus 21-én egy halálos baleset tette fel. Kőszeg közelében késő este egy menekülő és egy fiatal határőr dulakodása közben a katona kibiztosított géppisztolya elsült, s a golyó a német férfi koponyáját találta el. Ez után egy nappal, augusztus 22-én Budapesten egy szűk miniszteri kör meghozta az elvi döntést: Magyarország meg fogja nyitni a határt a menekülők számára. A tanácskozáson mindössze hatan voltak jelen, Németh Miklós kormányfő, Horn külügy- és Horváth belügyminiszter, Borics igazságügyi államtitkár, valamint Németh két tanácsadója. A döntő szót a kormányfő mondta ki.

Augusztus 25-én Németh és Horn a Bonn közelében fekvő Gymnich kastélyban titkos tárgyaláson tudatták Helmut Kohl kancellárral és Hans-Dietrich Genscher külügyminiszterrel a döntést. Majd újabb, elhúzódó és némi politikai bonyodalommal járó diplomácia-technikai és jogi előkészítés után – miközben újra világossá vált, hogy az NDK nem járul hozzá semmiféle kompromisszumos megoldáshoz – a magyar határsorompók szeptember 10-én éjjélkor felemelkedtek a kiutazni kívánó NDK-sok előtt. Azt, hogy Magyarország ezzel láncreakciót indított el, e pillanatban még senki sem sejtette.

Így látom dióhéjban, a Piknik szerepét és megkérdőjelezhetetlen jelentőségét a határnyitás történetében s az 1989-es nagy európai folyamatban. A biztos, több oldalról ismert tények mellett vannak azonban bizonytalanságok is a Piknik körül. Igaz, olyan részletkérdésekről van csupán szó, amelyek – bármilyen válaszok születnek is – a Piknik jelentőségén mit sem változtatnak. A történeti kutatás számára azonban ezek az eddig megfejtetlen talányok jelentik az igazi kihívást. Mi az tehát, amit nem igazán ismerünk? Mindenek előtt: nincs dokumentumunk a Piknik második, a Németh miniszterelnök által írt történetéről, azaz a Szovjetunió teszteléséről. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen nem hivatalos akcióról volt szó. Azt, hogy ilyen akció mégis létezett, nem csak Németh Miklós tanúsítja, hanem többek közt Pozsgay Imre, valamint Kárpáti Ferenc akkori honvédelmi miniszter is. Problematikus azonban az, hogy Horváth

István, aki belügyminiszterként a történet egyik kulcsszereplője volt, a velem folytatott interjúkban azt nyilatkozta, nem emlékszik olyan megállapodásra, amely szerint a Piknik során menekülni kívánó keletnémeteket át kell engedni a határon.² Ezzel szemben Németh Miklós azt mondja: létezett egy megegyezés közte, Pozsgay Imre és a belügyminiszter között, miszerint augusztus 19-ére a Piknik környezetében felfüggesztik a határőrség szolgálati szabályzatát. Magyarán: arra utasítják a szolgálatot, hogy az NDK-sok menekülése felett hunyjon szemet. Ezzel egybevág az a tény, hogy a két védnök, Habsburg Ottó és Pozsgay Imre már augusztus elején megállapodott, hogy nem vesz részt a Pikniken, hanem csupán képviselteti magát. Emögött az az elgondolás húzódott meg, hogy ha a Pikniken tömeges menekülésre kerülne sor, akkor bölcsebb, ha a magas rangú politikusok, elsősorban olyanok, mint Pozsgay Imre, aki a magyar kormány tagja, nincsenek jelen a helyszínen

Szorosan összefügg az előbbi kérdéssel az a próbatétel, aminek végül a terepen levő Bella Árpád alezredes volt kitéve. Ugyanis, ha volt olyan utasítás, hogy a keletnémeteket a határon át kell engedni, akkor az alezredest erről miért nem tájékoztatták – sőt: miért volt ellenkező értelmű parancsa? Igaz, létezett egy augusztus 8-án a határőrségnek kiadott módszertani útmutató, amely szerint nagyobb menekülő csoportok esetében „határzárást kell végrehajtani”, de fegyverhasználatnak helye nincs. Ha a tömeg „a határozott fellépés ellenére” is kijut a határig, akkor az akciót be kell fejezni, és az eseményt ki kell vizsgálni. Ez persze körülbelül annyit jelentett, hogy a határátlépést meg is kell akadályozni, meg nem is. Mert ugyan ki döntött arról, hogy mi értendő „határozott fellépésen”?³ Ám ha így állt a helyzet, akkor miért került a Bella alezredesnek adott utasításba értelemszerűen az, hogy a határt csak érvényes utazási dokumentumokkal lehet átlépni és minden más kísérlet megakadályozandó? Az egyik lehetséges válasz persze úgy szól, hogy a magyar államigazgatásban 1989 nyarán meglehetősen nagy zavar uralkodott, s ez alól a határőrség sem volt kivétel, ellenkezőleg. Ez az események által különösen nagy nyomásnak kitett szervezet érthető módon egyébként is átállási zavarokkal küszködött, és tisztikara sem volt egységes. Készségesen elismerem azonban, hogy megállapításom ez esetben megreked az általánosságok szintjén.

E probléma azonban visszavezet bennünket a Piknik előkészületeihez, nevezetesen egy igen sokrétű és tisztázatlan kérdéshez, ami röviden így hangzik: Ki mit tudott? A budapesti belügyminisztériumban augusztus 15-én országos konferencián vitatták meg a Piknikkel kapcsolatos teendőket. Ezt Horváth József III/III-as csoportfőnök közölte könyvében.⁴ Nem ismerjük azonban a konferencián elhangzottakat, mivel ezzel kapcsolatban nem állnak a

---

² Oplatka András: Egy döntés története. Magyar határmítás, 1989. szeptember 11. nulla óra. Helikon, Budapest 2008, 172–173. Németül: Andreas Oplatka: Der erste Riss in der Mauer. September 1989 – Ungarn öffnet die Grenze. Paul Zsolnay, Wien 2009, 160–162.

³ Kurucz Gyula (szerk.): Az első határmítás. Sopron, 1989. augusztus 19. Kortárs kiadó, Budapest 2000, 55.

⁴ Horváth József: A tábornok vallomása. Pallas kiadó, Budapest 1990, 241–243.

rendelkezésünkre dokumentumok. Vagy hogy világosabban fogalmazzak: a Belügyminisztérium és az általa felügyelt titkosszolgálatok ez időben és e tárgyban született aktái a történészek számára legnagyobbbrészt mindmáig hozzáférhetetlenek. Így aztán csak sejtjük, de nem tudjuk, milyen szerepet játszottak a magyar titkosszolgálatok a Piknik előtt és alatt. Az időközben elhunyt Pallagi Ferenc, aki 1989-ben helyettes belügyminiszterként a titkosszolgálatokat felügyelte, a velem folytatott beszélgetésekben ugyanazt állította, amit felettese, Horváth belügyminiszter, azaz hogy nem tudott róla, hogy Sopronpusztán augusztus 19-én keletnémetek százai fognak áttörni a határon. Érdekes. Ugyanis a Pikniket megelőző napokon ismeretlen személyek szerte az országban terjesztették az NDK-sok körében a Piknikre szóló meghívókat, és Kozma Imre atya zugligeti menekülttáborában 18-án este elbúcsúztatták a Sopronba készülő németeket, s térképeket adtak nekik, hogy Sopron környékén kiismerjék magukat. S minderről csak éppen a belügyminisztériumnak és a titkosszolgálatnak nem lett volna tudomása?

De ki terjesztette a röplapokat? Mit tudott az NSZK kormánya és titkosszolgálat, és mit tudott az osztrák kormány? A Piknik rendezői állítják, hogy utólag bizonyítékokat szereztek arra, hogy röplapjukat, melyet technikai lehetőségeik miatt csak néhány ezer példányban állítottak elő, s melyet Sopronban és környékén osztottak szét, a Szövetségi Köztársaság budapesti követségén sokszorosították, s annak alkalmazottai segítségével terjesztették a keletnémetek körében. A nyugatnémet szolgálatok jelenlétéről és részvételéről más jelek is árulkodnak. Többek között az a tény, hogy a határon áttörő menekültek közül az osztrák oldalon nem egyet hozzátartozók vagy barátok vártak. Ennek fényében nem sokat jelent sem az, hogy a bécsi nyugatnémet követség számára augusztus 19-én a menekültek százainak érkezése meglepetés volt, sem az, hogy az NSZK kormánya annak idején, közvetlenül a Piknik után azt nyilatkozta: nem volt előzetes információja a várható tömeges menekülésről. Az igazság az, hogy mindeddig nem került elő olyan dokumentum az NSZK külügyminisztériumából, ami ezt megcáfolná, és nem ismerjük például a budapesti követség Bonn-nal folytatott levelezését sem, valamint a titkosszolgálat idevágó aktáit.

Ide kívánczik egy adalék, amely e sorok szerzőjének csak röviddel ezelőtt jutott tudomására – ezt a kiegészítést 2009. november 9-én (a berlini fal ledöntésének évfordulóján) írom. Fischer Iván karmester a következő történetet közölte velem: 1989 augusztusában neki Budapesten az az ötlete támadt, hogy a táborokba bezsúfolt keletnémeteket, a menekülőket általában, meghívja egy hangversenyére. Erre augusztus 18-án este került sor, többszáz NDK-polgár jött el, jórészt fiatalok. Rongyos farmernadrágjaikkal és tornacipőikkel kirittak a közönségből, ám többen megjegyezték, mily jó, hogy valaki kulturális téren is törődik velük, igyekszik valamit tenni értük. Fischer azt mondja, az este folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy nyugatnémet diplomaták is jelen vannak a hangversenyteremben, s ők a szünetben és a koncert után terjesztették a hírt az

NDK-sok körében: utazzanak másnap Sopronpusztára, a Piknikre, át fognak jutni a határon.⁵ Tudott-e tehát az NSZK kormánya a készülődő tömegmenekülésről? Feltételezhetjük, hogy igen.

Bizonyítottan tudott viszont a tervezett áttörésről az osztrák kormány. Németh Miklós velem megosztott ismerete szerint a magyar fél ugyanis idejében értesítette a szomszédos országot. Ezt egy velem folytatott személyes beszélgetés során megerősítette Eva Nowotny nagykövet asszony, aki 1989-ben Franz Vranitzky szövetségi kancellár tanácsadója volt.⁶ A részletek azonban egyelőre e téren sem ismertek, mert a bécsi Szövetségi Kancellária aktái 30 évig zároltak, és „indokolt esetben” is csak 20 esztendő elteltével kutathatóak.

1. kép. Franz Vranitzky osztrák kancellár és Németh Miklós miniszterelnök, 1987. február 17. Lobenwein Tamás felvétele

Végezetül engedjék meg, hogy mintegy a „fehér foltok” téma összefoglalójaként egy személyes kutatási esetet és élményt meséljek el. Könyvem⁷ kézírata már eléggé előrehaladott állapotban volt, amikor kapcsolatba kerültem egy Németországban élő, magyar származású orvossal, aki a következőket mondta el: néhány nappal a Piknik előtt Habsburg Ottó

⁵ Fischer Iván szíves közlése a szerzővel 2009. október 26-án.

⁶ E sorok írójának beszélgetése Eva Nowotny nagykövet asszonnyal 2005. augusztus 17-én Bad Ausseeban.

⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

környezetéből, amellyel amúgy is kapcsolatban állt, arra kérték, hogy augusztus 19-én vegyen részt egy akcióban a magyar határ osztrák oldalán, Amikor délelőtt a helyszínre érkezett, egy sátoztáborral találkozott az erdőben Sopronpusztával szemben, Ausztriában. Jelen voltak, mint elmondta, osztrák csendőrök, elsősorban azonban egyenruhában az NSZK-Bundesgrenzschutz (szövetségi határőrség), a Német Vöröskereszt, valamint a Szövetségi Technikai Szolgálat emberei. Az adatközlő szerint a kora délutáni határáttörés után először itt igazoltatták és regisztrálták a menekülteket, s próbálták kiszűrni a köztük lévő esetleges Stasi-ügynököket. Igyekeztem ellenőrizni a történetet, de be kell vallanom: nem tudom se igazolni, se cáfolni. Walburga von Habsburg, aki édesapját a Pikniken képviselte, határozottan állítja: nem volt ilyesmiről tudomása, holott efféle akcióról okvetlenül értesülnie kellett volna. A Sopronpusztán átmenekült keletnémetek azt mondták nekem, nem tudnak ilyen táborról, őket elsőként az osztrák csendőrség regisztrálta, majd később a bécsi NSZK-követség személyzete. Levelet írtam Németországba a Bundesgrenzschutznak, a Vöröskeresztnek és a Technikai Szolgálatnak, ebben feltettem a kérdést, létezik-e a levéltárunkban erre vonatkozó adat. Egyedül a Vöröskereszt válaszolt: nem találnak idevágó dokumentumot. Ám hozzátették: a berlini központi levéltárunkban „Paneurópai Piknik, Sopron 1989” alatt létezik anyag, ez azonban 30 évre zárolt. Beszéltem az NSZK nagykövetével, aki hazáját 1989-ben Bécsben képviselte; semmiféle információval nem tudott szolgálni. Megkerestem Burgenland tartomány akkori biztonsági főnökét. Ő némileg talányosan először azt mondta, értsem meg, hogy bizonyos dolgokról 20 esztendő után sem beszélhet, majd hozzátette, mit sem tud az esetről.

Összegzés helyett azzal a – nem túl eredeti – megállapítással kell zárnom írásomat, hogy mind e kérdéskörben, mind nagy általánosságban az 1989-es esztendő történetében marad még jó néhány érdekesítő téma, amellyel az utánunk jövő nemzedékek történészei foglalkozhatnak.

Ahhoz, hogy 1989. augusztus 19-e jelentőségét felfogjuk, nem elégséges annak a szombati napnak történéseire szorítkoznunk. Sokkal inkább kívánatos az előzményeket és a közvetlen utána következő eseményeket figyelembe venni. A tisztánlátás azt is megköveteli, hogy a Sopronpusztánál történeteket beágyazzuk az akkori, napi politikai szinten észlelhető általános változások sorába. Előjáróban ezért nem árt leszögezni, hogy az 1989. augusztus 19-én megrendezett Páneurópai Piknik – igaz, elsősorban a keletnémet menekültek jóvoltából – jelentős epizódnak bizonyult az akkor már felgyorsult események között. Ezen kijelentés helyes értelmezése céljából nem ártana visszanyúlni azon jelenségekhez, amik félreérthetetlenül a kommunista rendszer elmélyülő válságát jelezték. Kétségtelen, ezek nem csupán meghökkentő fordulatokból, sokkal inkább a terjedő rossz hangulat mellett a növekvő nyugtalanságból voltak érezhetők, kiolvashatók. Ebben a vonatkozásban kevésbé a lakosságra inkább a hivatalos politika reprezentánsaira kell gondolnunk. Az „istenadta nép”, legalábbis Magyarországon, éppenséggel nem panaszkodhatott, hiszen nap mint nap jutott neki – igaz, nem tudva, meddig – a kondérban fortyogó gulyásból, nem is említve azt, hogy mi mindent kezdtek megtúrni a hatalom gyakorlói. Az ellenzéki mozgalmakon belül is megfigyelhető volt egy olyan irányzat, amely nem is annyira a rendszer megdöntésében, hanem oly értelemben vett megreformálásában látta a kibontakozást, hogy mintegy kéz a kézben bizonyos mértékben ők is részesültek volna a politikai hatalomból. A *Beszélő* szerkesztői jellegzetes módon rácsok mögött képzeltek magukat, ugyanakkor társadalmi szerződésen kezdték törni a fejüket, akkor, amikor az elhatalmasodott kór már megállíthatatlanul az összeomlásra engedett volna következtetni. A kádári jelszót akkor akarták átültetni a politikai gyakorlatba, amikor a rendszer már reformok árán sem volt menthető.

Az eluralkodó politikai, de nem utolsósorban gazdasági válság mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a bekövetkezett generációváltást sem. Tito és Kádár vélt népszerűségük ellenére elfáradtak és kifulladásra kerültek. Honecker egészségi állapota epehólyag-operációján túlmenően gyógyíthatatlan rákos megbetegedésre vallott, legalábbis így tudta ezt a nyugatnémet hírszolgálat.¹ 1989 nyarán mindamelllett a Német Szocialista Egységpárt (SED) vezérkarának legalább a fele „egészségügyi gondokkal” bajlódott.² Az ötvenes éveiben járó Gorbacsov ugyan

¹ Der Standard, 1989. augusztus 31.

² Salzburger Nachrichten, 1989. szeptember 4.

életkoránál fogva is új lendületet hozott, de meghirdetett jelszavai inkább a nyugati világban találtak helyeslésre. Politikai lépései a Prágai Tavasz reformjait idézték, melyek végső soron a szocialista rendszerre nehezedő általános nyomáson kívántak enyhíteni, megpróbálták elviselhetővé tenni a kommunista világ mindennapjait. Emberi vonásait mi sem mutatja jobban, mint hogy nem kész tervekkel lépett színre, hanem lépésről lépésre jutott el odáig, aminek leglátványosabb külpolitikai megnyilvánulása a Bonni Nyilatkozat³ lett. A nyilatkozat egyes pontjaival kapcsolatosan felvetődött a kérdés, vajon a Varsói Szerződés tagállamainak, jelesül Lengyelországnak és Magyarországnak lett-e volna joguk ahhoz, hogy saját útjukat járják. Gorbacsov katonai tanácsadója, Szergej Ahromejev marsall felvetette az említett országok semlegességének lehetőségét is.⁴ A *Kronen-Zeitung* örömteli bejelentését nagyon józanul mérlegelte Martos Péter a *Die Presse* c. polgári lapban. A szerző szerint kétségtelen, hogy a Brezsnjev-doktrínát⁵ elvileg hatályon kívül helyezték, mégis különbséget kell tenni a kijelentések és azok valóságtartalma között. A magyarok legalábbis több mint kételkedve fogadták az ilyen híreket, hiszen nagyon is emlékezetükben élt Nagy Imre semlegességi nyilatkozata 1956-ból. Mindazonáltal nem is annyira a politikai struktúrák, mint inkább a KGST gazdasági életképessége szabja majd meg, hogy a Varsói Szerződésen belül vagy kívül járható-e a jövő útja.⁶ Egyébiránt Michael Hann, a *Der Standard* tudósítója szerint Magyarországnak inkább know-how-ra lenne szüksége külföldtől, mint kölcsönre. A szerző a 38 milliós Lengyelország adósságát 39 milliárd, a 10 milliós Magyarországot 18 milliárd dollárban adja meg.⁷

A Gorbacsov-féle nyitás, jelesül a főtítkár bonni látogatása nyugtalanságot keltett a nyugati szövetségesekben, elsősorban az Egyesült Államokban. Az adott körülmények között viszont nem volt elégséges kritikus hangokat hallatni, hanem kezdeményező-en kellett fellépni. Ennek tudható be Bush elnök lengyelországi, majd magyarországi látogatása, aminek nyilvánvaló célja a kibontakozó demokratikus mozgalmak bátorítása volt, természetesen a kommunista hatalom tudomásul vételével, sőt határozott felkarolásával, mégpedig kölcsönnyújtás formájában. Lengyelország ugyan kevesellte a beígért gazdasági segílyt,⁸ Magyarország azonban nem elégedetlenkedett a 25 millió dollár miatt.⁹ Nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország – Lengyelországhoz hasonlóan – a reformoknak nevezett változásokat egyrészt a szovjet politikai változtatásoktól

---

³ A Mihail Gorbacsov és Helmut Kohl 1989. június 13-i, bonni megbeszéléseit összegző zárodokumentum tartalmazta az emberi jogok feltétlen tiszteletét, és azt, hogy minden nép szabadon választhatja meg saját politikai és társadalmi rendszerét.

⁴ Ungarn und Polen bald neutral?, *Kronen-Zeitung*, 1989. július 30.

⁵ A Leonyid I. Brezsnjev által 1968-ban meghirdetett geopolitikai elv a szocialista államok szuverenitásának korlátozását tartalmazta.

⁶ *Die Presse*, 1989. augusztus 3.

⁷ *Der Standard*, 1989. augusztus 5-6.

⁸ Polen enttäuscht über Bushs magere Gaben. *Die Presse*, 1989. július 12.

⁹ Bush: 25 Millionen Dollar für Ungarn. *Der Standard*, 1989. július 13.

remélte, másrészt a Nyugat gazdasági támogatásához kötötte. Az amerikai elnök fogadtatása július 12-én igen szívélyes volt: a szakadó esőben is sokan kitarítottak a Kossuth téren. A radikálisnak nyilvánított FIDESZ „Ne higgyen a kommunistáknak!” felirattal üdvözölte az elnököt.

Magyarország már Bush látogatása előtt a keleti tömb éllovasaként foglalkoztatta a nyugati, illetve az osztrák közvéleményt; mindenekelőtt Nagy Imre és társai június 16-i temetése váltott ki buzgó méltatásokat valamennyi napilapban. Amennyiben mérföldköveket keresünk a változások folyamatában, a nagy temetést mindenféleképpen annak kell tekintenünk. Találó volt Ernst Trost erről szóló tudósításának címe: *Búcsú, mely kezdet.*¹⁰ Kissé hosszabb a *Kurier* hasonló fogantatású fejléce: *Nagy Imre újratemetése az új Magyarország születése.*¹¹ Az esemény hatását sorsszerűen kidomborította Kádár Jánosnak Nagy Imre utólagos felmentésével egyidejű halála¹² (szinte vele egyidőben halálozott el Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter is). Kádár temetését az amerikai elnök távozása utánra tűzték ki.

Az MSZMP vajúdasával, majd az ellenzékkel beinduló alkudozásokkal nincs lehetőség foglalkozni ehelyütt. Annál inkább emlékeztetni kell azokra a zavaró hangokra, amik a Nyugat, mindenekelőtt Bush elnök biztatása ellenére sem engedtek arra következtetni, hogy szabad a vásár, vagyis merész kalandokba lehet bocsátkozni.¹³ Más lapok is a *Kurier*hoz hasonlóan vélekedtek az ellenzéki mozgalmakról. A történelmi tapasztalat inkább óvatosságra intett. Talán ezzel is magyarázható, hogy Bush egyes ellenzéki csoportosulások szándéka ellenére a tárgyalásos utat választotta az uralkodó hatalommal a „kerek asztal” körül. Az óvatosság annál inkább is helyénvaló volt, mivel a legbuzgóbb „testvérpártok” Honeckertől Ceaucescuig fanatikusan a – tüntetők ellen páncélosokkal fellépő – kínai kommunistáknak tapsoltak, s ezzel egyidejűleg igyekeztek megbélyegezni az elhajlókat. A saját hatókörükön belül természetesen eleve elfojtottak, megtoroltak minden gyanúsnak mutató megmozdulást, kezdeményezést. Gorbacsov fordulatként kezelt bonni látogatása és bejelentése a hidegháború végéről fogvicsorgató reakcióra sarkallta Margot Honeckert, a SED-főtitkár feleségét. Szemében a nyugati értékek a Nyugat rothadását jelentették. Éppen ezért arra bízta a keletnémet fiatalságot, hogy ha szükséges, akár fegyverrel védje meg a szocializmust. Élesen bírálta a Nyugat felé kacsingató Kelet-európai „ellenforradalmárokat”. Úgy ítélte meg, hogy a piacgazdaság és a pluralizmus nem más, mint egy hanyatló társadalom rothadása. A kommunizmus története nem igényli a korrektúrát, ugyanis „mi az igazságot mondtuk ki” – idézte tőle a *Kurier* című osztrák napilap.¹⁴

---

¹⁰ Kronen-Zeitung, 1989. június 17.

¹¹ *Kurier*, 1989. június 17.

¹² *Der Standard*, 1989. július 7.

¹³ Georg Berenyi: *Das Abenteuer Demokratie*. *Kurier*, 1989. június 26.

¹⁴ *Kurier*, 1989. június 15.

Csehszlovákiával társultan sokkal fenyegetőbbnek mutatkozott Ceaucescu határozott fellépése Magyarország ellen. Nagy Imre temetését követően tiltakozó jegyzéket adtak át a bukaresti magyar követnek, amely szerint szocialista- és románellenes, sovinszta és revansista, fasiszta kirohanások hangzottak el egyes búcsúbeszédekben.¹⁵ Gustav Chalupa ebből a „Kisantant” feléledésére következtetett vörös színekben. A magyar kisebbségek mindkét országban növekvő nyomás alatt élnek; Magyarország kiállása mellettük ürügyül szolgál a magyarországi reformerek revansista megbélyegzésére.¹⁶ Mind a *Salzburger Nachrichten*, mind *Der Standard* arról tudósít, hogy Románia 2-2,5 m magas tuskésdrót kerítéssel, két oldalán árokkal erősítette meg a magyar-román határt. 1987 vége óta 30.000, többnyire magyar nemzetiségű román állampolgár menekült Magyarországra; számukra három menekülttáborot rendeztek be.¹⁷

Feltétlen ki kell térnünk a július első hetének végén Bukarestbe egybehívott konferenciára, ott ugyanis teljes erővel egymásnak ütköztek az indulatok a reformok szorgalmazói és ellenzői között. Magyarország számára megnyugtatóan hathatott, hogy sikerült megfogalmazni mindazt, ami már javában zajlott a Szovjetunióban, de még inkább Lengyelországban és Magyarországon. Mindenekelőtt: nincs egyetemes szocializmus-modell, senkinek sincs előjoga az igazságra – hangzott az állásfoglalás. Ebből kifolyólag minden (tag)állam a saját feltételeinek, hagyományainak és követelményeinek megfelelően rendezheti be társadalmát. Vagyis különböző utak vezetnek a szocializmus megvalósulásához.¹⁸ Mindez nem akadályozta meg, hogy a román és a magyar delegáció a tárgyalások befejezésekor nyíltan összecsapjon egymással. A magyarok szenvedélyesen érveltek a falurombolás ellen, ami mélyponthoz vezetett a román-magyar kapcsolatokban. A feszültség odáig fokozódott, hogy még az MSZMP is fegyveres beavatkozástól tartott a román oldalról. Katonai tekintetben Románia – már csak Ceaucescu kiszámíthatatlansága miatt is – fenyegető fölényben volt. Az Osztrák Néppárt honvédelmi ügyvivője emiatt a Szovjetuniót egészen új módon, rendfenntartó hatalomként definiálta a térségben. Úgy vélte: Magyarország még kérni is fogja, hogy a 40.000 szovjet megszálló maradjon az országban. Magyarországon – állítása szerint – általános a vélemény, hogy a szovjet csapatok egyáltalán nem jelentenek megterhelést, hanem adott esetben inkább biztonságot a románokkal szemben.¹⁹

Egyes tudósítók szerint Magyarországot az elszigetelődés veszélye is fenyegette, ami a reformokat fékezhetette. Még ebben a légkörben is volt elég merészség azonban a magyar vezetésben, hogy a Bős-nagymarosi vízlépcső magyar szakaszának megépítéséről szóló megállapodást május 13-án felmondja.

---

¹⁵ Kronen-Zeitung; Der Standard, 1989. június 22.

¹⁶ Salzburger Nachrichten, 1989. június 20.

¹⁷ Der Standard, 1989. június 22.

¹⁸ Salzburger Nachrichten, Die Presse, 1989. július 10.

¹⁹ Salzburger Nachrichten, 1989. augusztus 1., 2.

Vlagyimir Lukovenc, a csehszlovák kormány illetékes ügyvivője ugyan szerződésszegést vetett a magyarok szemére, amiért kártérítés jár; a budapesti döntés nem technikai, hanem emocionális és politikai töltetű volt – állította –, mindazonáltal be fogják látni a magyarok, még ha netán kapitalistává lehet is országuk, hogy az erőmű megépítése nélkül nem oldható meg Magyarország energiaszükséglete.²⁰ Oltványi Tamás, a *Der Standard* magyarországi tudósítója alig két hétre rá azt írja, hogy a Csehszlovák Tudományos Akadémia ökológiai osztálya állásfoglalása szerint teljesen nélkülözhető a magyarmosi vízlépcső.²¹

Sokkal kockázatosabbnak, éppen ezért merészebbnek tűnt a határnyitással kapcsolatosan a keletnémet menekültkérdés megoldása. Ezzel összefüggésben két dologra kell emlékeztetni: az egyik a Vasfüggöny lebontásának meghirdetése 1989. május 1-jén, a másik a keletnémet nyaralók menekültekké való átváltozása a nyár folyamán. Horn Gyula június 26-i bécsi látogatását követően osztrák kollégájával, Alois Mock-kal, június 27-én Klingenbachnál (Kelénpaták) jelképesen átvágta a szögesdrót-kerítést. Engelbert Washietl ezzel kapcsolatosan a következőképpen ír: A magyar határon most megfigyelhető drótvágó politikának sokban színház és show jellege van. Magyar katonák kedden (június 27.) parancsra néhány kilométeren felgöngyölítették a drótkerítést, csupán azért, mert odakukkantott két külügyminiszter, Alois Mock és Horn Gyula. Mindez azonban csak hatáskeltés volt. A magyaroknak ugyanis sokat számít, hogy rövidebb George Bush amerikai elnök látogatása előtt olyan sok liberalizálódási mozzanatot tudjanak felmutatni az amerikai tv-csatornáknak, amennyit csak lehet. Mindehhez nagyon kedvező alkalmul kínálkozott bemutatni a Vasfüggöny kétoldalú lebontását, a nemzetközi sajtó pedig készségesen fogadta ezt az ajánlatot.

Az újságíró kombinációi szerint²² a szintén drótvágó ollóval felszerelt Mock magasabb érdekek kedvéért csupán a kaszkadőr szerepére vállalkozott.²³ (A vasfüggöny lebontásának 20. évében az erről elhíresült felvételek nem csupán a sajtóban jelentek meg, hanem a legkülönbözőbb emlékrendezyvények meghívói is a drótvágó jelenettel hívták fel magukra a figyelmet.) George Bush elnököt budapesti látogatásakor tényleg a vasfüggöny díszes dobozban elhelyezett darabkájával ajándékozták meg.²⁴ Július végén arról értesülhetett az osztrák olvasó, hogy május eleje óta a 260 km-es áramjelzős vonalon már 117 km-en eltávolították a jelzőberendezést (ami természetesen nem volt azonos a szögesdrót kerítéssel). Egyben az is tudatták az olvasókkal, hogy augusztus 1-vel feloldják a határzárlatot, vagyis megszűnik a határsáv, amelynek területére korábban csak külön engedéllyel

²⁰ Die Presse, 1989. július 1., 2.

²¹ Der Standard, 1989. július 14.

²² A lap információit érdemes annyiban pontosítani, hogy a szimbolikus határátvágás ötlete az osztrák külügyminisztertől származott. Alois Mock Horn Gyula útjának előkészítése során vetette fel a gondolatot a magyar nagykövet előtt. Lásd: Oplatka András: Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra. Budapest, 2008, 114.

²³ Eine erwanderte Nachbarschaft. Salzburger Nachrichten, 1989. június 29.

²⁴ Kronen-Zeitung, 1989. július 13.

lehetett belépni.²⁵ Miközben megkezdték a drótkerítés eltávolítását, a határ mintegy 80 km hosszú soproni szakaszán évente 3400–4000 határ-sértésről szóltak a jelentések. A munkálatok befejezését 1990 decemberére tervezték.

Ezzel párhuzamosan jelentek meg az első hírek az NDK-ban tapasztalható nyugtalansággal kapcsolatban. A tanácsválasztások során észlelt csalások ellen tüntetéssel léptek fel, melyet az evangélikus egyház kezdeményezett. Kelet-Berlinben kemény rendőrségi fellépésre került sor, mintegy kétszáz személyt tartóztattak le. Ugyanakkor a Népkamara egyhangúlag helyeselte a rendkívüli állapot bevezetését Pekingben.²⁶ Ezt követően augusztus elején inkább az osztrák menekültpolitika került terítékre. A kommunista államokból érkező menekültek számának növekedése láttán nemzetközi menekültkonferencia összehívását szorgalmazta az Osztrák Néppárt nemzetbiztonsági ügyvivője, Ettmayer, aki szükségesnek látta az Egyesült Államok segítségének igénybevételét is. A vasfüggöny mögötti változások természetesen különbözőképpen hatottak a menekült-státusz elismerésére. A Genfi Konvenció szellemében a lengyeleket és magyarokat nem tekintették politikai menekülteknek, mivel nekik már nem volt közvetlen politikai okuk hazájuk elhagyására, inkább megélhetési szándékkal érkeztek Ausztriába. Gazdasági menekültként nekik nem jártak a politikai menekülteket megillető kedvezmények. A magyar „menekülteket” közvetlenül is érintette az a kormányrendelet, amelynek értelmében ezek teljes büntetlenséget élvezhettek Magyarországra visszatérve.

Közben Magyarországon nyugtalanítóan megnőtt azon keletnémet nyaralók száma, akiknek nem volt szándékukban visszatérni az NDK-ba. Július 26-án a *Salzburger Nachrichten* közölte a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság igazgatójának felvilágosítását, miszerint 1989 első felében 500 keletnémet polgárt fogtak el a nyugati határon. Az 1969-ből származó magyar–keletnémet megállapodás értelmében meg kellett akadályozni egymás állampolgárainak nyugatra való távozását. A magyar hatóságok megelégedtek azokat, akik szökést kíséreltek meg, azaz bejegyezték ezt útleveleikbe, ami Magyarországról történő azonnali kiutasítással járt. Ebből persze bonyodalmak származtak, amiért is a magyar hatóságok hamarosan eltekintettek ettől az eljárástól. Miután Magyarország időközben aláírta a genfi menekültügyi egyezményt, befogadhatott menekülteket. A keletnémetek a továbbiakban a menekült státusz megadásáért folyamodhattak, de azt csak akkor kaphatták meg, ha bizonyítottan politikai üldözés veszélyeztette őket. A menekültek száma mindamellett egyre nőtt, így augusztus 1-jén 237 keletnémetről számol be a *Salzburger Nachrichten*. Augusztus 8-án intenzív diplomáciai tevékenységről értesülhetünk: a bonni hatóságok arra kérték a magyar kormányt, ne támasszon akadályokat az Ausztriába távozni szándékozók útjába, legalábbis ne küldjék őket vissza Kelet-

---

²⁵ Der Standard, 1989. július 29-30. Lásd még: Reischl Ferenc – Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábainál. SSz. 62 (2008), 416–424.

²⁶ Krise des Kommunismus. DDR-Unruhen: Polizeiorgie. Kronen-Zeitung, 1989. június 9.

Németországba, mert ott büntetés vár rájuk. Egyúttal utasították a bécsi német nagykövetséget, hogy ne szolgáltatassanak ki adatokat az érkezők számáról, mert különben az NDK betilthatja polgárai Magyarországra utazását. A *Der Standard* tudósítójának napi 30-40 érkezőről volt tudomása.²⁷ Diplomáciai körökből származó információkra hivatkozó sajtóértesülések szerint július második felében kereken 300, augusztus 1-17. között mintegy 1.000 menekült kereszte fel a bécsi nagykövetséget.²⁸ Az érkezők első állomása a bécsi német nagykövetség volt, ugyanis itt látták el őket új igazolvánnyal és vasúti jeggyel a Németországba való kiutazáshoz.

A vázoltak alapján Magyarországnak nem volt könnyű dolga, mert mind Kelet-Németország, mind pedig Nyugat-Németország felé meg akart felelni az elvárásoknak. A helyzet kezdett válságosra fordulni, amikor 181 keletnémet a budapesti nyugatnémet nagykövetségen keresett menedéket. Bonn államtitkári minőségben közvetítőt küldött Budapestre, az ő munkájának azonban akkor csupán csekély eredménye volt. Mivel a nagykövetség nem volt képes további menekültek befogadására, augusztus 14-én egyszerűen bezárták az épület kapuit. Budapesten ezt követően mintegy kétszázan a zárt követség előtt verték fel sátrukat. Ez idő tájt Magyarország sem állt a befogadást és gondozást illetően a helyzet magaslatán, ezért a Magyar Rádió a RIAS Berlin adón keresztül mindkét német államot felszólította arra, hogy tegyen lépéseket a kérdés közös megoldása érdekében. Az adás az aktuális német kérdés kapcsán modern népvándorlásról szól. Leszögezi ellenben, hogy Magyarország nem azért nyitotta meg nyugati határait, hogy kapuként szolgáljon a Berlini fal ellenében. Magyarország örül, ha minél több keletnémet polgár keresi fel, de ez ne jelentsen olyan teherként, ami mind Kelet-Berlin, mind pedig Bonn felé zavarja a baráti kapcsolatokat.²⁹

A Páneurópai Piknik előtti napon Helmut Kohl kancellár Erich Honeckerrel való tárgyalási szándékáról tudósítanak a lapok. A *Salzburger Nachrichten* augusztus 18-i számában magyarországi információkra hivatkozva 4-5000-re teszi az osztrák-magyar határon elfogott menekülők számát; egyedül augusztusban naponta 100-200 személy kíséri meg a menekülést. Honecker egyik nyugatra emigrált volt tanácsadója úgy látta: ha félmillió fiatal keletnémet elhagyja az országot, abba beleroppan az NDK. Mintegy erre a drámai helyzetre világított rá Hans Joachim Vogel, a Német Szociáldemokrata Párt elnöke, aki óvott a tömeges meneküléstől, mivel az veszélyezteti a „falon túli” Németország államiságát. Ez pedig nem állhat Nyugat-Németország érdekében, mivel az NDK válsága veszélybe sodorhatja Gorbacsov reformjait.³⁰ A *Kronen-Zeitung* tudósítója ugyanakkor 25.000 keletnémet munkanélküli menekültet említ Nyugat-Németországban.³¹

---

²⁷ *Der Standard*, 1989. augusztus 5-6.

²⁸ *Salzburger Nachrichten*, 1989. augusztus 19.

²⁹ *Moderne Völkerwanderung*. *Salzburger Nachrichten*, 1989. augusztus 1.

³⁰ *Der Standard*, 1989. augusztus 29.

³¹ *Kronen Zeitung*, 1989. augusztus 16.

Nagy László krónikának beillő leírása tíz év távlatában lelkiismeretesen emlékezik meg az 1989. augusztus 19-i Páneurópai Piknik előkészületeiről és lefolyásáról.³² Az osztrák lapok közül egyedül a *Die Presse* közölt augusztus 17-én előrejelzést az eseményről Fényi Tibor tollából. A cikk szerint a szombat délutáni rendezvényre a közös Európa Ház felépítésének szellemében kerül sor. Habsburg Ottó és Pozsgay Imre vállalták a fővédnökséget. Az esemény szervezőjeként a magyar ellenzékot jelölte meg, ami akkor ugyan több csoportosulást jelentett, de még egységben; Fényi a Szabad Demokraták Szövetségét és a Magyar Demokrata Fórumot nevezte meg. Ausztriából, Jugoszláviából, Lengyelországból és Csehszlovákiából számítanak résztvevőkre – írja. A tervezett program részletes ismertetése a különböző üdvözlő beszédek és felszólalások mellett tartalmazza, hogy lehetőség nyílik a vasfüggöny egy-egy darabjának kiszakítására, melyet a határőrség hitelesítő „oklevelével” vihetnek haza az érdeklődők. Ír arról, hogy az esti tűzgyújtást szalonnasütés és borkimérés kíséri, vasárnap pedig Sopronban istentisztelettel fejeződik be az európai egység örömmünnepe.

Túlzás lenne azt állítani, hogy mindebből semmi sem lett, jóllehet a tervezettől merőben eltérő módon alakultak az események. Nagy László írásából tudjuk, hogy 14 órakor sajtótájékoztatóra várták az újságírókat Sopronban, ahonnan 15 órára kellett volna megérkeznie a résztvevőknek a határra. Azonban maga az esemény szervezője is csak fél négy után közelítette meg a határt, nem jutva el a kitűzött helyszínre. Mint írja: „Ez teljesen lehetetlen volt, a határon maga az öskáosz uralkodott. Ekkora tömeget ott egyszerűen nem lehetett irányítani, de erre felkészülni sem lehetett, hiszen senki sem számított ekkora érdeklődésre.” Fényi Tibor és Martos Péter közös élménybeszámolója a valóságnak megfelelően – a többi napilaphoz hasonlóan – a menekülők kitörését állítja az események középpontjába: „A látványos menekülési hullám és a nagy esőzés úgyszólván elmosta a Páneurópai Pikniket”. A lap közölte Konrád Györgynek a határon felolvasott beszédét és a házi őrizetben tartott Tökés László üzenetét, utóbbit Martos Péter fordításában.³³

A Páneurópai Piknik tehát előre nem tervezett módon, kedvező lehetőségnek bizonyult több száz keletnémet számára, akik a piknikezők közé vegyülve, mit sem törődve a rendezvény tervezett menetével áttörték a drótsövény kaput (amit hivatalosan 15 és 18 óra között tartottak volna nyitva) és osztrák területre özönlöttek. Eközben a magyar határőrség szemet hunyt a szokatlan látvány felett. A menekülőknek nyilvánvalóan előzőleg tudomásukra jutott, milyen várva-várt alkalom kínálkozik nekik az Ausztriába való kijutásra. Az említett zűrzavar oly mértékben rányomta a bélyegét a tudósításokra is, hogy azokból nem derül ki egyértelműen, vajon ténylegesen buszokkal várták-e a menekülőket az osztrák oldalon,³⁴ vagy csak később rendelték oda a járműveket. A lapok mindazonáltal

---

³² Ld. Nagy László: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás. SSz. 55 (2001), 75–87.

³³ *Die Presse*, 1989. augusztus 26–27., Feuilleton VI.

³⁴ Erről ír a *Salzburger Nachrichten* a lap 1989. augusztus 21-i számában.

úgy értékelték, hogy a Berlini fal 1961. augusztusi felállítása idején megindult menekültáradat óta nem hagyta el egyszerre olyan sok keletnémet a szocialista tábor, mint 1989. augusztus 19-én. Bárhogyan is nézzük, a Páneurópai Piknik a keletnémet menekültek bonyolult kérdésében a katalizátor szerepét töltötte be az utána következő külpolitikai bonyodalmakkal együtt. A kritikussá vált helyzet sürgős megoldást igényelt. A menekülés – különösen St. Margarethen (Szentmargitbánya), Mörbisch (Fertőmeggyes) térségében (a Páneurópai Piknik helyszíne körül) – augusztus 19-e után is folytatódott. Az Osztrák Vöröskereszt elnöke szerint ekkor még kerekén 100.000 keletnémet tartózkodott Magyarországon.³⁵ Az ellenőrizhetetlen forrásból származó információ természetesen becslés volt csupán.

Helyszíni tudósításokból egyéni, tragikus sorsokat is megismerhetünk. A drámai események egyike az volt, amikor szabad földre lépve szívrohamban meghalt az egyik menekült. Egy fiatal nőt a határon kapták el a szülési fájdalmak, Lutzmannsburg (Locsmánd) térségében pedig a magyar határőrökkel történt dulakodás közben életét veszítette egy férfi, élettársa és gyermeke szeme láttára. A lapok – a titkosítás miatt – nem tették közzé Honecker Kohlnek adott válaszát, de keletnémet részről már arra sem futotta, hogy megakadályozzák a magyarországi utazásokat nyilvánvaló céljukkal. A tulajdonképpeni intézkedések augusztus 19-e után vettek határozott irányt: a Magyarországon tartózkodó keletnémeteknek továbbra sem állt szándékukban a visszatérés, hanem mindenáron Nyugat-Németországba akartak kijutni. Amíg ez lehetővé vált, átmenetileg gondoskodni kellett elhelyezésükről, illetve ellátásukról. A menekültni szándékozók három táborban kaptak elhelyezést: Kozma Imre gondoskodásából a zugligeti plébánián felállított sátortáborban 600-an találtak menedéket. Őket a német Máltai Szeretetszolgálat látta el élelemmel és ruhával. Egyidejűleg megtelt a csillebérci úttörőtábor, úgyhogy ezer személynek a Balaton melletti Zánkán rendeztek be újabb menekülttábor.³⁶

Miután Magyarország merészsége újabb bizonyítékaul gyakorlatilag felmondta az említett 1969. évi szerződést, Németh Miklós és Horn Gyula ígéretet tettek a menekültkérdés minél előbbi megoldására. Utóbbi közvetítési szándékkal Bonnba, majd Kelet-Berlinbe utazott, de Honeckeréknél nem ért el semmi eredményt. A gyors kiutat a nyári vakáció vége miatt is meg kellett találni, addig ugyanis politikailag turistaként lehetett kezelni a német külügyminisztérium szerint 150–200.000 Magyarországon tartózkodó keletnémetet (a hír Horn Gyula augusztus 24-i bejelentésén alapult).³⁷

A Páneurópai Pikniket követően augusztus 24-én a magyar hatóságok hallgatólagos beleegyezésével a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága közreműködésének köszön-hetően 108, a budapesti nyugatnémet

³⁵ Salzburger Nachrichten, 1989. augusztus 22.

³⁶ Alfons Flatscher bei DDR-Flüchtlingen in Ungarn. Klein-DDR liegt gleich hinter Budapest. Salzburger Nachrichten, 1989. szeptember 3.

³⁷ Rotes Kreuz half DDR-Flüchtlingen aus der Budapester BRD-Botschaft. Der Standard, 1989. augusztus 25.

nagykövetségen tartózkodó keletnémet repülőgépen elhagyhatta Magyarországot Bécs irányába, ahonnan Nürnbergbe szállították őket tovább. A magyar kormány óvott attól, hogy a sok kisgyermekre tekintettel, tisztán emberiességi megfontolások alapján hozott döntésből bárki általános következtetéseket vonjon le. Helmut Kohl kancellár mindenesetre köszönetét fejezte ki ezért mind a magyar, mind az osztrák kormánynak, mind pedig a Vörös keresztnek.³⁸ A nyugatnémet hatóságok 15-20.000 érkezővel számoltak. Miközben a gieseni és schöppingeni befogadó táborok teljesen beteltek, új (sátor)táborok felállításáról kellett gondoskodni. A jelek szerint a magyar kormány a menekültek szabad elbocsátásában látta a megoldást. Szeptember első hetében a Német Államvasutak kérésére 50 vagon helyeztek készenlétbe a menekültek kiszállítására az Osztrák Államvasutak a magyar határ közelében. A remélt kiutazás engedélyezése mégis váratott magára, de végül is szeptember 11-én 6.500 keletnémet utazhatott ki Magyarországról, akik aztán vonaton és több mint 134 buszon jutottak tovább Nyugat-Németországba. A magyar kormány éppen a Bonni Nyilatkozat gyakorlati alkalmazásaként egyetlen alkalmi kiutazást engedélyezett: a menekültek NDK-útlevéllel, a budapesti nyugat-német nagykövetség által kiállított vízummal, illetve Vörös kereszt papírokkal hagyhatták el Magyarországot.³⁹ Az akkori hetek egyik jellegzetes látványa volt a Trabantok tömege a magyar határon, ugyanis a legtöbben lemondtak ezen szocialista magántulajdonukról.

---

³⁸ Die Presse, 1989. augusztus 25.

³⁹ „Fast 7000 DDR-Flüchtlinge führen Montag von Ungarn durch Österreich nach Bayern.” Salzburger Nachrichten, 1989. szeptember 12.

1. kép. Keletnémet menekültek elhagyott járműveinek eladása. Lobenstein Tamás felvétele

Mint láthattuk, az osztrák lapok figyelemmel kísérték a keleti tömbön belül, és különösen a Magyarországon folyó változásokat. Nagy Imre és társainak temetését kivéve azonban inkább visszafogottan számoltak be az ottani hírekről, kommentárjaik a biztatás és a kételkedés között ingadoztak. Kétségtelen, hogy nyílt rokonszenvet mutattak az ellenzéki megmozdulások iránt, de tartottak attól, hogy 1956 és 1968 után újabb hasonló válság alakulhat ki. Kétkedve tette fel a kérdést az egyik újságíró: vajon visszafordíthatatlanok-e a magyarországi reformfolyamatok? Ezek a kérdések utóbb – érthető okokból – elhomályosították az augusztus 19-i, illetve a keletnémet menekültekkel kapcsolatos hírek jelentőségét. Húsz év távlatából egyfajta nosztalgiával gondolhatunk vissza a történelmi augusztus 19-i Páneurópai Piknikre, már csak azért is, mivel az volt az ellenzéki csoportosulások utolsó látványos összefogása. Az osztrák sajtó ugyan a közhangulatnak megfelelően igyekezett tudósítani erről az eseményekről, mindamelllett a meglévő hatalmpolitikai adottságok között a politikusok és újságírók úgy képzeltek el a reformok keresztülvitelét, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. Az események végül is nem őket igazolták.

Az 1919–1920-ban létrejött osztrák–magyar határ számtalan területen kínál kutatási perspektívát a földrajzosok számára is, ennek egyik fő oka, hogy itt politikai földrajzi értelemben szubszekvens határról van szó, vagyis olyan választóvonalról, amely egy organikusan kialakult kultúrtáji rendszert, mintázatot borított fel. A határnak számtalan földrajzi jelentése van. A különböző társadalmi, gazdasági folyamatok számára képezhet akadályt, barriert, elhatároló elemként értelmezhetjük, mint kontaktzónát, ahol népek, kultúrák találkoznak, s interakcióba lépnek egymással. Megkülönböztethetjük továbbá a különösen gazdasági folyamatokban megjelenő szűrő, vagy kapufunkciót, valamint a határokat, mint frontiereket, legáltalánosabban valamilyen földrajzi térben zajló terjedési folyamat határzónáját.¹ A politikai földrajz számára mint akadály és frontier számít a határ kutatási tárgyának.

A jelen tanulmány szempontjából a határ most olyan szempontból érdekes, hogy a német-osztrák földrajz² hogyan értelmezte Burgenland tartomány létrejöttét, hogyan integrálta az első világháború után megszületett osztrák (kis)állam gondolatába, hogyan illett bele a nemrég még nagyhatalmi ambíciók táplálta földrajzi állam-konstrukcióba, majd milyen értelmezést kapott a nagynémet birodalmi gondolat térnyerésével.

Tanulmányom első közelítésében az osztrák földrajz vezető lapjának, a *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien* c. folyóiratnak a két világháború közötti tartalmát szemlézem.³ Majd németországi forrásokból tallózom, a helytörténeti szint most tehát nem képezi vizsgálódásom tárgyát. A kiindulópont talán Robert Siegernek az első világháború végén írt összegzése lehet, amelyet az államterületek és az államiság gondolatának földrajzi kapcsolatáról szóló politikai földrajzi elmélkedés zárásaként olvashatunk. Itt az osztrák államiság gondolata nagytárségi nemzetek feletti eszmeként jelenik meg; az Osztrák–Magyar Monarchiát és benne Ausztriát fekvése, közlekedésföldrajzi kapcsolatai közvetítő szerepbe kényszerítik:

¹ Nemes Nagy József: Tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1998. 140–141.

² Természetesen feltehető a kérdés, amely ma ugyanúgy vita tárgya lehet, hogy mennyiben lehet önálló osztrák földrajzról értekezni, hiszen az egyetemi oktatók, kutatók jelentős része német területen (is) iskolázódott, dolgozott, publikált élete során, mivel nyelvi nehézségek ezt nem akadályozták meg. Annyi azonban bizonyos, hogy jelen esetben az impulzusok német földről érkeztek.

³ A mai osztrák földrajzi társaság közleményeinek (*Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*) elődje.

„Das Mitteleuropäische in seiner Geschichte und Kultur, die Stellung und Kulturarbeit des österreichischen Deutschtums und manche andere Umstände lassen keinen Zweifel über die Art dieser Vermittlung: die Ostmarkmission zum Schutz, die Kulturmission zur Verbreitung abendländischen, im besonderen mitteleuropäischen Wesens sind Österreichs historisches Erbe.“⁴

A szerző szerint e közép-európai küldetés a német egységállam megteremtésével (itt még a Monarchia és a német birodalom egységére gondol) még inkább megvalósítható lenne: megjelenik az Anschluss gondolata, bár Sieger számára is világos volt, hogy erre jó ideig nem lesz lehetőség.⁵ Világos, hogy itt a Közép-Európa gondolat még egyedi osztrák olvasatáról van szó. Később, ahogy látni fogjuk, a német vízió válik majd általánossá.

A Monarchia utolsó napjaiból datálódik Otto Lehmann írása is. Pontosabban a tanulmány alapjául szolgáló előadást még az egység idején tartotta a bécsi földrajzi társaság 1918. november 4-i ülésén. Lehmann történeti- és politikai földrajzi elemzésében többek között arra mutat rá, hogy a közép-európai térben az osztrák és a magyar államfejlődés („Großstaatsbildung”) kulcsterülete a nagypannoniai földrajzi egység területének peremén, a Bécs és Pozsony közötti közlekedési csomópont volt, amiért a felek államfejlődésük során vetélkedtek. Ez a közlekedési csomópont gyűjti össze a Keleti-Alpok, a Cseh- és a Pannon-medence útvonalait. Írásában emellett egy tárgyilagos osztrák nézőpont bontakozik ki a Monarchia történelmi fejlődésének állomásairól, a buktatókról, jövő nélküliségről, az osztrák, a magyar és a cseh államfejlődésről.⁶

A fenti gondolatok értelmezéséhez szem előtt kell tartanunk, hogy a századelő (politikai) földrajza még erősen a földrajzi determinizmus talaján állt, konkrétan a Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellén munkái által megalapozott organikus államelmélet tanai tükröződtek vissza ezen írásokban is, amelyek az államok életének jellegzetességeit nagyban az államterület természeti tényezőivel, például földrajzi „egységével”, természetes határainak meglétével, vagy éppen hiányával vagy hasonlókkal magyarázták.

Mindezek után az osztrák földrajzi szakfolyóirat tárgyilagosan számol be az új Ausztria területi viszonyairól. Mint ahogy korábban a rövid életű Német-Ausztria területi formáció megszületéséről, a nyugat-magyarországi terület esetleges Ausztriához csatolásáról is távirati stílusban emlékeztek meg.⁷ Egyedül a terület (Westungarn néven) többnemzetiségi voltát említik, ahol a német

⁴ Sieger, Robert: Staatsgebiet und Staatsgedenke. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 62. (1919) 1. 16. Az idézet magyarul: „A középeurópaiság történelmében és kultúrájában, az osztrák németiség szerepe és kulturális munkája, és több más körülmény nem hagy kétséget a közvetítés módja felől: az „Ostmark-misszió“-nak védenie, a kulturális misszióknak terjesztenie kell a nyugati, s különösen a közép-európaiságot, mindez Ausztria történelmi öröksége.”

⁵ Sieger 1919. i.m. 17.

⁶ Lehmann, Otto: Zur historisch-politischen Geographie von Österreich und Ungarn. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 62. (1919) 4. 178–180.

⁷ Grenzen und Flächeninhalt Deutschösterreichs. (szerző nélkül) Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 62. (1919) 2–3. 73.

többség csak mintegy 71%-os. Emellett inkább a német lakosság, és a német településterület veszteségeit taglalják.⁸

„Das Neuland im Südosten drängt auch nach landeskundlicher Eingliederung” - veszi egymaga vállára Burgenland földrajzi identifikálásának feladatát 1922-ben megjelent tanulmányával Heinrich Güttenberger.⁹ Rövid írásában azonban - érzékelve a feladat nehézségét - csak a jelenbeli emberföldrajzi kép megragadására törekedett. Burgenland alapvető, a történelmi és a földrajzi elemzésekben rendre előkerülő problémáit Güttenberger is megfogalmazta, interpretációjában a tartomány közlekedés-földrajzi egységét a soproni népszavazás mintegy „tarkón ütötte”, emiatt a tartományi közlekedés a Soproni-hegység két oldala között Burgenland határain kívülre szorult. A 4 km-es szikrai (Sieggraben) „lezárás” által két kerületre osztott „kis” tartományt Szerző Tó- és Rába-kerületnek nevezte el (See- és Raabgau), s kisebb tájegységekre is igyekezett tovább tagolni a tartományt; „aminek neve van, arról lehet beszélni” alapon eszközölt új földrajzi névadásai azonban nem gyökereztek meg a szakirodalomban. Güttenbacher tanulmányának nagyobb részét a két tartományrész összevetésének szenteli, amelyet az 1910-es magyar népszámlálási statisztikák segítségével végez el. Igen plasztikus képet rajzol a stájer dombvidékhez, a Bucklige Welt-hez hasonló „Rábavidék” túlnépesedett agrár-dombvidékről, és a lassan iparosodó-urbanizálódó sajátos „Tóvidékről”. Országos összevetésében pedig a tartomány peremi jellegét, sajátos, a hegységitől eltérő területfelhasználását, népességfejlődését, valamint ütközőzóna és határör jellegét emeli ki.¹⁰

Két évvel később ugyanennek a folyóiratnak hasábjain a tartomány táji tagolására vonatkozóan olvashatunk kísérletet. E kísérlet azonban uralkodóan természetföldrajzi, Sidaritsch véleménye szerint ugyanis a természeti formák sokkalta meghatározóbbak a táji jelleg kialakításában, mint az emberek - vagyis újra a kor természet- és társadalom-felfogásáról kaphatunk egy kis adalékot. S hogy hogyan birkózott meg a természetföldrajz a mesterséges határokkal? Részben mesterséges földrajzi nevek kreálásával, mint például a domborzatilag is megkérdőjelezhető „Közép-burgenlandi-mendence”, részben pedig - helyesen - az államhatárok be nem tartásával. Mindazonáltal az igen részletes táji felosztás a tartomány mozaikosságát, átmenetiségét sugallja.¹¹

A bécsi földrajzi társaság közleményeinek figyelme mindezek után elég erősen lanyhult Burgenland irányában. Érthető, hogy a területi veszteségek tárgyalása sokkalta jobban foglalkoztatta a földrajzos szakmát is,¹² Burgenland földrajzi

⁸ Hecke, Wilhelm: Das neue Staatsgebiet Österreichs. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 63. (1920) 3-4. 49-53. Az idézet magyarul: „Fontos az új, délkeleti országterület honismereti, regionális földrajzi beillesztése.”

⁹ Güttenberger, Heinrich: Der anthropogeographische Aufbau des Burgenlandes. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 65. (1922) 1-2. 47.

¹⁰ Güttenberger (1922) i.m. 52.

¹¹ Sidaritsch, Marian: Die landschaftliche Gliederung des Burgenlandes. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 67. (1924) 118-139.

¹² Lásd pl. Paschinger, V.: Grenzformulierungen im Süden Deutschösterreichs. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 62. (1919) 277-283; Sölch, J.: Geographische Kräfte im Schicksal Tirols. Mitteilungen der

„betagozása” szinte elintézettnek tűnt. Erre egyfajta magyarázat az lehet, hogy nem tudtak igazán mit kezdeni a helyzettel, s a szakma – felülemelkedve a politikai, helytörténeti körökben és újságok hasábjain folyó perpatvarokon, vitákon¹³ – Bécsből, Grazból nézve leginkább a hallgatással, s így ha akaratlanul is, a magától értetődőség érzetetésével, a tárgyilagossággal tudta feldolgozni, s ily módon legitimálni az egykori nyugat-magyarországi terület Ausztriához csatolását. A bécsi földrajzi társaság korabeli elnöke, majd tiszteletbeli elnöke, Eugen Oberhummer talán ezért is figyelmeztetett így 1932-es – egyébiránt a Burgenland név eredetét taglaló – tanulmányának elején:

„Längst vertraut klingt uns der Name des jüngsten unter den Bundesländern Österreichs, als ob es immer so gewesen wäre. Wir müssen uns erst erinnern, daß es vor der Grenzveränderung gegen Ungarn ein Burgenland nicht gegeben hat.”¹⁴

A Monarchia korában nevelkedett földrajzos nemzedék természetesen nem felejtette a terület magyar örökségét, sőt annak azonosításához, identifikálásához is felhasználja azt. S előkerül már a később a turizmusban oly fontossá vált „puszta”-imázs is. Így ír Rudolf Rungaldier, aki aztán a második világháborút követően hosszú évtizedekig szinte egyedül szállította a Magyarországgal kapcsolatos tanulmányokat:

„Seit der Erwerbung des Burgenlandes besitzen wir zwar im N(orden) desselben auch ein kleines Stück »ungarischer Landschaft«, wenn man darunter in erster Linie den leisen Hauch der Pußtaromantik verstehen will.”¹⁵

Az eddig vizsgált folyóiratban bizonyos ideig még a Fertő-tó problematikája vonta Burgenlandra a figyelmet,¹⁶ majd kisebb közleményekben a tartomány egyes földrajzi sajátosságai kerülnek elő. Beszámolnak etnikai összetételének

---

Geographischen Gesellschaft in Wien 66. (1923) 1–3. 13–45; .Sieger, Robert: Innerösterreich und seine geographische Gliederung. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 67. (1924) 5–19.

¹³ Tóth Imre: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Dissertationes Soproniensis 2. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára Kiadványa, Sopron, 2006.

¹⁴ Oberhummer, Eugen: „Burgenland” Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 75. (1932) 257. Az idézet magyarul: „Régóta ismerősen cseng a neve Ausztria legfiatalabb tartományának, mintha ez mindig is így lett volna. Emlékeznünk kell azonban, hogy Burgenland nem létezett Magyarország határváltozásai előtt.”

¹⁵ Rungaldier, Rudolf: Städte und Landschaften Pannoniens. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 78. (1935) 178. Az idézet magyarul: „Jóllehet, Burgenland megszerzése óta északon mi is egy kis darab „magyar tájat” birtoklunk, ha ez alatt elsősorban a pusztaromantika halk fuvallatát értjük.”

¹⁶ Roth-Fuchs, Gabriele: Beiträge zur Problem „Der Neusiedlersee“. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 72. (1929) 47–65; Uő: Wasserstand des Neusiedlersees im Sommer und Herbst. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 72. (1929) 281–282; Uő: Beobachtungen über Wasserschwankungen am Neusiedlersee. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 76. (1933) 195–205.; Uő: Rückblick und Vorschau über die Wasserstände de Neusiedlersees in den letzten zwölf Jahren. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 85. (1942) 389–393. A vitával kapcsolatos reflexiót a Soproni Szemlében lásd: Varga Lajos: Hat év előtti osztrák vita a Fertő tó sorsáról. Soproni Szemle 3. (1939) 3. 121–136.

osztrák szemszögből kedvező irányú változásáról,¹⁷ az Ausztria és Nyugat-Magyarország közötti belső vándorlásról az 1910-es népszámlálás alapján,¹⁸ vagy a két világháború közötti tengeren túlra irányuló kivándorlási hullámról.¹⁹

E folyóirat Burgenlandról szóló írásait áttekintve egy egyedi, az alpi tartományoktól merőben különböző, furcsa kis tartomány képe bontakozik ki, amely maga is kétarcú, tagolt, népe többnyelvű és erősen röghöz kötött, mégis ha kényszer van, hazáját elhagyó (gondoljunk itt az ingázásra és a kivándorlásra). Északon a tájkép, délen pedig a magyar nyelvszigetek őrzik magyar örökségét.

Mai szemmel nézve további figyelemre méltó körülmény a tartomány relatív földrajzi helyzetének megítélése, amely a két világháború között egyértelműen össznémet nézőpontból történt, Burgenlandot így mindig a német délkelet („das deutsche Südosten”) részeként említik. Mindez az önmagában még kevés értékítéletet hordozó azonosítás azonban fokozatosan további tartalmakkal telítődik. Az Anschluss után az osztrák földrajzban²⁰ is teret hódít a nagynémet eszméket hordozó geopolitikai kutatási irányvonal, amely Friedrich Ratzel által még a századforduló környékén megalkotott „Lebensraum”, azaz „élettér” kifejezésnek új értelmet adva a német birodalmi törekvések szolgálatába állott. Így a Mitteilungen...-ben is egyre többször olvashatunk a Duna-ideáról, vagy Bécs geopolitikai szerepéről.²¹

Az első világháború után a Németországon és Ausztrián kívül rekedt németiség természetszerűleg került a német és osztrák földrajz érdeklődésének homlokterébe. Idővel ezek az elaprózott kutatások összefogottá váltak, s léptékükben kiterjedtek, s így váltak a német élettér makroregionális elemzéseinek egységeivé. A Duna és a Duna-régió (Donauraum) mint Németországban eredő, több országot összekötő folyamat így a német keleti irányú kolonizáció, illetve a Közép- és Kelet-Európában található német peremterületek, nyelvszigetek egyik jelképévé, összekötő kapcsává vált.²² De hasonló elemzési egységgé vált kisebb regionális léptékben a Rába, illetve a Rába-medence is.²³

Ebben a folyamatban a Burgenland-kérdés egyfelől eltörpült, másfelől új megvilágítást kapott. Így Burgenland helyzete Béccsel együtt többszörös határzónában értelmezhető: a tiszta német nyelvterület és a kevert, szláv-magyar-román népterület, az industrializált nyugat, és az agrár kelet, illetve a

---

¹⁷ Lendl, Egon: Die einzelnen Volksgruppen des Burgenlandes. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 79. (1936) 68–71.

¹⁸ Bodo, Fritz: Übersicht über das Ausmaß der Binnenwanderung zwischen Österreich und Deutschwestungarn nach dem Stande vom Jahre 1910. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 80. (1937) 172–173.

¹⁹ Bodo, Fritz: Burgenländische Überseewanderung in der Zeit von 1922 bis 1934. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. 80. (1937) 262–263.

²⁰ Lásd a 2. lábjegyzet szövegét.

²¹ Hassinger, Hugo: Wiens deutsche Sendung im Donauraum. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 85. (1942) 3–31.; Mayer, Robert: Städtegenerationen im Donauraume. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 86. (1943) 3–58.

²² Lendl, Egon: Die donauschwäbische Kulturlandschaft. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 84. (1941) 202–222.

²³ Lendl, Egon: Die Siedlungslandschaft des Raabbeckens. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 86. (1943) 104–118.

nyugati és a keleti kultúrkör határán fekszenek.²⁴ Ily módon Bécs és Ausztria a Harmadik Birodalomban újra magáénak érezhette korábbi, Monarchiabeli kapu-és közvetítő szerepét; azaz az „Ostmark-misszió” reinkarnációja figyelhető meg.

Perspektívánkat kinyitva, második megközelítésben német földről származó írásokat szemlélünk. Németországban a Közép-Európa-probléma, illetve azon belül a Kelet- és Délkelet-Európa kérdéskör nem számított újdonságnak a két világháború közötti időszakban. A weimari Németországban is folyamatosan tartotta magát, majd a náci uralomra jutásával új erőre kapott.²⁵ Az alább idézett írások ebbe a gondolatvilágba tartoznak. Amellett, hogy a tanulmányok, könyvek általában részletesen elemzik Burgenland létrejöttének, a soproni népszavazásnak a körülményeit, a tartomány gazdaság- és közlekedéscsoporthelyi problémáit, témánk szempontjából is adalékokkal szolgálnak. Boehm könyve 1925-ből mai értékítéletünk szerint szélsőséges hangnemben értekezik a német határvidékekről, köztük Burgenlandról. A tartományról szóló néhány oldalon a soproni Fő tér és a várostorony képe köszön ránk, alatta a felirat: „Ödenburger Stadtturm (Burgenland)” Mindez a tartományról szóló leíráshoz illik, Burgenland és népe a magyar politika és a soproni népszavazási terror által megnyomorított szenvedőként tűnik elénk:

„Vom Burgenland unserm Grenzland am Rand des magyarischen Volksbodens klingt kaum ein Lied, spricht keine Sage. In tiefen, jahrhundertelangen Dornröschenschlaf war das Deutschtum dieses alten deutschen Grenzlandes versunken. Die kluge Propaganda der Ungarn hat es mit ihrem Netzwerk geschickt und vorsichtig zu umspinnen gewußt. Auch kam kein Königssohn, um das verschlafene deutsche Volkstum am Neusiedler See zu wecken. Der deutsche Genius suchte in den letzten Jahrzehnten nach Rohstoffgebieten und Absatzmärkten und nicht nach völkischen Märchenwundern. Inmitten von Grenzstiege und Revolutionswirren ist uns die Entdeckung eines neuen Grenzlandes zuteil geworden.“²⁶

Boehm írásában, amelyben röviden a történelmi Magyarországon lakó németség sorsát is áttekinti, a burgenlandi németséget a magyarországi, illetve a délkelet-európai németség részeként értelmezi, amely hidat képezhet („Völkerbrücke”) a térség német népei számára.²⁷ Karl C. Thalheim hasonló

---

²⁴ Hassinger (1942) i.m. 3.

²⁵ Thörner, Klaus: „Der ganze Südosten ist unserer Hinterland”: deutsche Südosteuropapläne von 1840 bis 1945. ça ira Verlag, Freiburg, 2008 – Online elérhetőség: <http://oops.uni-oldenburg.de/volltexte/2000/442/> (Letöltve: 2009.11.01.)

²⁶ Boehm, Max Hildebert: Die deutschen Grenzlande. Verlag von Neimar Hobbing, Berlin 1925. 144. Az idézet magyarul: „A magyar néptalaj peremén lévő határvidékünkéről, Burgenlandról nem csendül dal, nem hallik legenda. Ennek a régi határvidéknek a németsége mély, évszázados csipkerózsa-álomba zuhan. Az okos magyar propaganda-hálózat juttatta erre a sorsra óvatosan hálót szöve köré. Királyfi sem jött, hogy a Fertő partján alvó német népet felébressze. A német szellem az utóbbi évtizedekben sem népi csodák és mesék, hanem nyersanyaglelőhelyek és felvevőpiacok után kutat. Most határnyitás és forradalmi zűrzavar közepette jutott nekünk osztályrészül hogy egy új határvidéket felfedezzünk.”

²⁷ Boehm (1925) i.m. 148.

tematikájú írásában felfedezhetjük egyfajta „Nagy-Burgenland” képzetét is, amelynek területéből északon a csehszlovák, délen a délszláv állam választott le területeket, a keleti városokkal tűzdelt területek pedig Magyarországnál maradtak. Mindazonáltal e munka is egy szenvedő, nélkülöző burgenlandi német népet fest elénk.²⁸

A soproni népszavazással Magyarországhoz került, eredetileg Burgenlandnak ígért területrészek révén a fiatal tartomány a határai megcsonkolását sirató Ausztria számára Dél-Tirolhoz, Karintiához, Stájerországhoz vált hasonlóvá, és remekül beleillett a „Rumpf-Österreich” diskurzusba. Ennek további adalékát adja a *Zeitschrift für Geopolitik* c. folyóirat is – amelyet a német geopolitika atyjaként tisztelt „General Dr. von Staat”, Karl Haushofer alapított.

„Aus der Nachbarlage des vom gleichen Schicksal am Ausgang des Weltkriegs betroffenen Ungarn ist es zu begreifen, daß dem zurückgeschnittenen und verstümmelten Österreich an seinem Ostraum ein Geschenk an alten deutschen Volksland wurde: Deutsch-Westungarn, ein schmales Saumland, dessen Südteil die Fortsetzung des steirischen Hügellands darstellt, das im Norden dagegen eine selbständigere Stellung östlich der niedertauchenden Zentralalpen einnimmt, aber hier durch bequeme Durchgänge mit Niederösterreich verbunden ist.”²⁹

Georg A. Lukas a „szegélytartomány” földrajzi narratíváját újabb hasonlittal toldja meg a folyóirat még ugyanebben az évfolyamában:

„Es gibt Länder, deren Umfang und Leistung durch Lage und Grenzen ziemlich eindeutig bestimmt sind, und es gibt solche, die in der Berührungszone größerer Naturgebiete liegen und denen daher die Rolle einer verbindenden Brücke oder eines trennenden Puffers zufällt. Solche Länder, die von zwei, oder auch von mehreren Seiten beansprucht werden, sind einer erhöhten Aufmerksamkeit würdig und bedürfen einer besonderen Pflege durch ihren rechtmäßigen Besitzer, der sich völlig darüber klar sein muß, warum der strittige Boden in sein Bereich gehört, und der es auch zu begründen hat, weshalb das vermeintliche Recht des fordernden Nachbarn leichter wiegt als das vollwichtige eigene. Dies ist der Fall unseres Burgenlandes, das ich vor Jahren einmal als »Elsaß-Lothringen der Ostmark« bezeichnete.”³⁰

²⁸ Thalheim, Karl C.: Das Grenzlanddeutschum. Walter de Gruyter & Co. Berlin–Leipzig, 1931. 77–80.

²⁹ Maull, Otto – Carstanjen, Helmut: Die verstümmelten Grenzen. *Zeitschrift für Geopolitik* 8. (1931) 1. 60. Az idézet magyarul: „A háború végén hasonló sorssal szembesülő Magyarország szomszédsági fekvése alapján fogható fel, hogy a megnyirbált, megcsonkított Ausztria keleti térségében egy régi német népterület vált ajándékká: Német Nyugat-Magyarország, egy keskeny szegélytartomány, amelynek déli része a stájer dombvidék folytatását jelenti, s amely ezzel szemben északon önállóbb alkatot ölt a lealacsonyodó Központi-Alpoktól keletre, s így itt kényelmes átjárókkal kapcsolódik Alsó-Ausztriához.”

³⁰ Lukas, Georg A.: Das burgenländische Raum. *Zeitschrift für Geopolitik* 8. (1931) 8. 608. Az idézet magyarul: „Vannak országok, amelyek területe és teljesítménye fekvés és határok révén meglehetősen egyértelműen meg van határozva, és vannak olyanok, amelyek nagyobb természeti tájak érintkezési zónájában fekszenek, és

Lukas szerint a Burgenland kérdés tehát a tartomány átmenetiségén nyugszik: egy hegyvidéki és egy síksági ország vetélkedik egy, mindkét ország természetföldrajzi jegyeit magán viselő területért.

A *Die südosstdeutsche Volksgrenze* c. tanulmánykötet vonatkozó tanulmányainak hangvétele már kevésbé romantikus. Az egyértelműen német nézőpontból megfogalmazott írások a Burgenland-problémát mint megoldandó kérdést tárgyalják. Analízisük csomópontjait a soproni területvesztés okozta közlekedésföldrajzi és geopolitikai problémák, illetve az osztrák–magyar állam- és etnikai határ kérdése képezi. Ily módon újra egy tágabb kontextusba érkeztünk vissza, Burgenland három nép sarokpontjává („Dreivölkereck”), keleti határa Délkelet-Európa kapujává változik...³¹

Tanulmányunk végéhez közelítve megállapíthatjuk, hogy a Burgenland-kérdés explicite nem került a figyelem középpontjába a *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien* hasábjain. A két világháború közötti korszak legnagyobb földrajzos teljesítménye a *Burgenland Atlas* volt.³² Az atlasz szöveges részébe többek között a fenti szakfolyóirat hasábjairól már jól ismert szerzők írtak különböző fejezeteket, az előszót Hugo Hassinger írta, aki így értékeli az általunk vizsgált folyamatot, illetve magát az atlaszt:

„Seit 1921 hatte zwar das kleine Österreich dem Burgenland, diesem (vor 1938) einzigen Erwerb deutschen Volksbodens nach dem Weltkrieg, eine beachtenswerte Aufbauarbeit zugewandt, und die deutsche Wissenschaft in Österreich hatte manchen wertvollen Baustein zur Landeskunde des Burgenlandes geliefert [...], aber all das ist unvergleichbar mit der Entwicklung der im vollen Blutkreislauf des deutschen Volkstums und Staates seit Jahrhunderten stehenden Landschaften. Sollte man aber noch Jahrzehnte warten, bis auch hier die wissenschaftliche Arbeit ausgereift war und dann erst ein Atlaswerk über diese Landschaft veröffentlichen? Es war unmöglich, so lange zuzuwarten, denn das deutsche Volk sollte ja so bald als möglich mit seiner nach 1918 ersten Erwerbung bekannt gemacht werden und der deutsche Burgenländer sollte lernen, sein Land als Teil des großen ganzen deutschen Mutterlandes zu betrachten.“³³

---

amelyek összekötő hídnak vagy elválasztó pufferzónának számítanak. Az olyan területek, amelyekre két vagy több oldalról is igényt nyújtanak be, nagyobb figyelmet érdemelnek és különös gondoskodást várnak jogos tulajdonosuktól, akinek teljesen tudatában kell lennie, hogy a vitatott föld miért őhozzá tartozik, és akinek azt is meg kell okolnia, hogy a kihívó szomszéd állítólagos joga miért kisebb súllyal esik a latba, mint a teljes jogú saját. Ez a mi Burgenlandunk esete, amit én évekkel ezelőtt az Ostmark Elzász-Lotharingija néven illetem.“

³¹ Sieger, Robert: *Deutschösterreich und seine Landschaften*. In: Seiß, Friedrich – Wucher, Waldemar (Hrsg.): *Die südosstdeutsche Volksgrenze*. Volk und Reich Verlag, Berlin, 1934. 92.; Berndt, Karl: *Verkehrsprobleme Deutschösterreichs als Folge der Zerschlagung der Donaumonarchie*. Uott: 114–118.; Isbert, Otto Albrecht: *Der deutsch–magyarische Grenzraum*. Uott: 136–168. Utóbbi kritikáját lásd: Kogutowitz Károly: *A Dunántúl és a Kisalföld* írásban és képen. II. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete, Szeged, 1936. 232–241.

³² Bodo, Fritz (Hrsg.): *Burgenland (1921–1938)*. Ein deutsches Grenzland im Südosten. Wien, 1941.

³³ Hassinger, Hugo: Vorwort. In: Bodo, Fritz 1941 i.m. Az idézet magyarul: „Noha 1921 óta a kis Ausztria figyelemreméltó munkát fordított Burgenlandra, a német néptalaj ezen (1938 előtt) egyetlen világháború utáni

Látjuk, a második világháború forgatagában így kapott újabb értelmet Burgenland. S hogy az Anschluss után ne vesszen a név, Hassinger tájnévként javasolta fenntartani Burgenlandot a köztudatban. Eltekintve attól a politikai és háborús környezettől, amiben született – s így a szöveges részekben, a már fentebb többször előkerült érvek és tények olvashatók Burgenlandról –, az atlaszműnek különösen nagy meggyőző ereje van, a kor színvonalának megfelelően a mai atlaszoknál bizonyos tekintetben sokkalta nagyszerűbb, sokrétűbb, tágabb információbázisú munka. Burgenland létezik, hangzik egyértelműen üzenete, az Anschluss utáni években is, és nagyszerűségére csak a második világháború után csodálkozott rá az utókor.

E kísérletünkben tehát Burgenland földrajzi értelmezésének alapvetően két rétegét fejthettük fel. Az egyik a magyar örökséget, a sokszínűséget, az alpi jellegtől eltérőt is számba vevő, a tartomány sérülékenységét, gazdaságföldrajzi nehézségeit taglaló diskurzus, a másik pedig az osztrák, és a német délkelet-európai geopolitikai törekvésekbe ágyazott Burgenland-kép, amely hol sérelemként, területi veszteségként tűnik fel, hol pedig a keleti-misszió sarokkövéként, az egységes német „néptalaj” keleti határvidékeként. Ám ahogy a második világháború utáni „rendcsinálás” a politikai életet is megtisztítani szándékozott, úgy tűnt el a német földrajzból a politikai földrajz és a geopolitika művelése is; e szakterület sokáig nem számított szalonképesnek. Burgenland geopolitikai értelmezését, mint „népek hídjá”, a világpolitika fordulatainak köszönhetően felváltotta a nyugat és kelet határán, a Vasfüggöny mentén fekvő tartomány narratívája. Ennek egyik lenyomata egy, az ötvenes években Ausztriában kutató amerikai politikai földrajzos szerző, Andrew F. Burghard munkájának szépen csengő, alliteráló címe,³⁴ amely a második világháborút követő időszak hasonló célú vizsgálatának lehet majd az egyik kiindulópontja.

---

szerzeményére, és a német tudomány nem egy értékes építőkövel járult hozzá Burgenland földrajzához, mindez összehasonlíthatatlan a német néppel és állammal évszázadok óta egy vérkeringésben lévő tájak fejlődésével. Kellene-e még évtizedeket várnunk, hogy a tudományos munka is kiforrja magát, és csak azután publikáljuk ezt az atlaszművet e tájról? Lehetetlen volt ily sokat várni, mert a német népet meg kell ismertetni az 1918 utáni első területszerzésével, amilyen gyorsan csak lehet, és a burgenlandi németnek is meg kellene tanulnia földjét az egész nagy német anyaföld részeként értelmezni.”

³⁴ Burghardt, Andrew F.: *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. University of Wisconsin Press, Madison, 1962.

MŰHELY

BRUMMER KRISZTIÁN

A Határáttörés Sopronnál –
út Európába 1989–2009 című
emlékkonferencia

A soproni Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ Petöfi terme adott otthont 2009. augusztus 18–19-én a Határáttörés Sopronnál – út Európába elnevezésű emlékkonferenciának. A nemzetközi szimpóziumot megelőző napon, augusztus 17-én történész konferenciával vette kezdetét az Európai Unió Kultúra Programja által is támogatott négy napos – a Páneurópai Piknik és a határáttörés 20. évfordulójára emlékező – jubileumi ünnepségsorozat.¹ Míg az első napon a múltat a történelemtudomány eszközeivel feltáró szakembereké volt a főszerep, addig az azt követő két napon neves és ismert kortanúk, Pozsgay Imre szavaival élve „tettetársak” visszaemlékezéseinek lehettünk fültanúi. A nemzetközi szimpózium szervezését a Magyar Páneurópa Unió és a Hanns Seidel Alapítvány támogatásával, a Konrad Adenauer Alapítvány, a Páneurópai Piknik 89' Alapítvány és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata vállalták magukra.

A húsz évvel korábbi eseményeket több nézőpontból közelítették meg a szervezők. Az egyes előadásokat ennek az alapgondolatnak alárendelve, blokkokra osztották a következő sorrendben, az alábbi címeikkel: Pillantás a 20 éves Páneurópai Piknikre, 1989 – *annus mirabilis*; Az események szemtanúi és szereplői; Egy váratlan fejlemény következményei; A döntés szakasza és a következmények. Ezáltal több dimenziós történelemkép rajzolódott ki előttünk. Vizsgálódhattunk az egykori döntéshozó politikusok nézőpontjából, felülről szemlélve az akkori történéseket. Megismerhettük, hogy a szervezők, a menekülők vagy a határőrök miként élték át vagy szenvedték el a történelmi eseményeket.

A konferenciát megnyitó dr. Fodor Tamás, Sopron város polgármestere kiemelte: „itt ezen a helyen történt meg az a csoda”, a „civilék csodája”. Sopron város polgármesterének megnyitó gondolatai ezzel a konferencia céljára irányították a figyelmet, a civilék, a kisemberek történelemformáló erejére, melynek egyik legszebb példája volt a húsz évvel ezelőtt megrendezett Páneurópai Piknik. Ezt követően dr. Magas László, a Páneurópai Piknik '89 Alapítvány elnöke köszöntő beszédében hangsúlyozta a piknik jelentőségét és határozottan cáfolta azt az elképzelést, hogy a határáttörés egy felülről vezérelt tesztrendezvény lett volna. Elmondása szerint a jelenlévő magyar határőrök lélekjelenlétén és emberséges magatartásán múltott, hogy Sopronpuszta most emlékhely, nem pedig kegyeleti hely, illetve gyásztér. Ivanics Ferenc országgyűlési képviselő és egykori szervező megköszönte Magyarország akkori miniszterelnökének, Németh Miklósnak, hogy felismerte a változás

¹ Lásd Szakály Sándor írását jelen számunkban. (A Szerk.)

elkerülhetetlen kényszerét. Mint elmondta, a civilek lélekjelenléte és bátorsága lendítette tovább akkor az élet kerekét. Kiemelte a politikusok hitelességének fontosságát. Véleménye szerint a piknik vezérelvei: a szabadság, tisztesség és hitelesség. A nemzetközi szimpóziumot szervező Konrad Adenauer Alapítvány magyarországi irodájának vezetője, Hans Kaiser hangsúlyozta, hogy a Páneurópai Piknik civil szerveződés volt. Beszédében a civil iniciatívák társadalomformáló erejét méltatta. Míg a kormányok határozott időre kapnak mandátumot, addig a civil társadalom megbízása időben is korlátlan. Hans Kaiser a piknik történelmi jelentőségét illetően így fogalmazott: „A berlini fal a piknik hatására repedt meg először”, majd hozzáfűzte, hogy ez volt az egyik legfontosabb feltétele Németország újraegyesülésének és a közös, új Európa létrejöttének.

A köszöntő és megnyitó szavak után következett az első szekció két előadása Nagy László, a Páneurópai Piknik '89 Alapítvány alelnökének, egykori szervezőnek a moderálásában. Kurucz Gyula író és dr. Oplatka András egyetemi tanár előadásában az elmúlt húsz évre nyújtott visszatekintést. Az elmúlt esztendő tényfeltárásának eredményeit ismertették. Kurucz Gyula rámutatott a Páneurópai Piknik '89 Alapítvány megalakulása, valamint a 10 évvel ezelőtt megrendezett konferencia valódi okára. Hangsúlyozta: „Ám az első, szabadnak hirdetett évtizedben rengetegen csalódtunk reményeinkben. Ezért látott neki a Páneurópai Piknik Alapítvány is, hogy visszaszerezze a becsületét – és az igazságot. Tanácskozásunk szervezésének alapelve volt, hogy több tucatnyi „tanút” „hallgatunk ki”. Ám úgy, hogy lehetőleg sokáig ne tudjanak egymásról, ne tudjanak „egyeztetni”, ne gyakorolhassunk rájuk nyomást. Minden tanúban az igazság egy-egy hiteles mozaikja rejtett, s mivel a legkülönbözőbb, egymástól távoli területekről jöttek, a vallomások együttesének kellett kiadnia a valóság kontúrjait... Így valóságos álláspontok ütközhettek, megszülethetett egy egészében hiteles összkép.” Ezt a hiteles történelmi összképet erősítette meg és egészítette ki új mozaikokkal a huszadik jubileumi konferencia.

Majd következett az egyik legizgalmasabb szekció, az 1989 – *annus mirabilis*. A csodák évének történelmi pillanatait egy egykori vezető beosztású európai politikus tolmácsolásában élhette át újra a hallgatóság. Az Európai Parlament volt elnöke, Hans-Gert Pöttering, Helmut Kohl egykori német kancellár szavait idézte, amely szerint a berlini falból az első téglát a magyarok ütötték ki. Hangsúlyozta, hogy 1989-ben itt Sopronnál a szabadságba vetett hit és a demokrácia ereje ledöntötte a vasfüggönyt. Olyan volt ez, mint 1956, amikor egy kis nép öntudatára ébredt. A korabeli nyugatnémet vezető politikus szemével látó dr. Günter Beckstein, Bajorország korábbi miniszterelnöke előadásában kifejtette, hogy a Páneurópai Piknik döntő fontosságú volt a vasfüggöny leomlásában, a két Németország újraegyesítésében, valamint Európa megosztottságának megszüntetésében. Megtudhattuk, hogy az egykori bajor miniszterelnök, amikor értesült a határáttörésről, éppen Dél-Tirolban töltötte a szabadságát, üdült. A tájékozódás után azonnal visszautazott Németországba, és mint vezető köz-igazgatási ember részt vett a keletnémet menekültek befogadásának és elhelyezésének megszervezésében. Komoly adminisztrációs problémával kellett megküzdenie, hiszen sok menekültnek még a hivatalos iratai sem voltak meg. Az

a tény, hogy az NSZK soha nem ismerte el a keletnémet állam nemzetközi önállóságát, megkönnyítette a munkáját, hiszen csak egy „német állampolgárság” kategória létezett. Előadása zárásaként kiemelte Magyarország fontos szerepét, melyet a német újraegyesítésben betöltött játszott és köszönetét fejezte ki ezért minden jelenlévőnek. Ezt követő előadásban, Wolfgang Schüssel egykori osztrák kancellár elmondta, „olyan év volt 1989, amelyben csodák történtek, olyan év, amelyben megváltozott a történelem.” Véleménye szerint a határ megnyitását megelőző időszakban nehéz döntéseket kellett meghoznia az akkori magyar vezetésnek, s arra is figyelnie kellett, hogy a Szovjetuniót miként reagál az eseményekre.

Az eseményeket felülről irányító egykori politikusok után a szemtanúk személyes élményeit rögzítő szekció következett, az egykori ötletgazda és debreceni szervező, Mészáros Ferenc moderálása mellett. A kortanúk sorát Filep Mária egykori főszervező előadása nyitotta meg, aki személyes élményein keresztül mesélte el a jelenlévőknek egy eleinte hihetetlen ötlet, a nyugati határon rendezendő piknik megvalósítását. Az előzményeket részletesen ismertette, majd hangsúlyozta a korabeli erdélyi menekültek ügyében kialakult hangulat sorsdöntő és motiváló szerepét. A hallgatók számra nagyon izgalmas volt átélni az egykori határőrök szemével felidézett történelmi pillanatokot, így meghallgatni Bella Árpád határőr ezredes előadását is, aki öt útlevélkezelő határőrrel felelős parancsnokként teljesített szolgálatot a helyszínen. A korabeli jogszabályok alapján tűzparancssal rendelkezett, de nem adta ki a fegyverhasználatra történő felszólítást, hanem átengedte a keletnémet menekülőket a határon. Az egykori parancsnok elmondta, hogy a lélekjelenlétükön és a helyes helyzetfelismerésüktől függött, hogy a kialakult feszültség nem vezetett tragédiához. Ezt követően Thomas Kröseler, Dirk Mennenga és Dr. Robert Breitner egykori keletnémet menekültek beszámolója hangzott el.

A magyar parancsnok gondolatait a határ másik oldalán álló osztrák kollégájának, Johann Göttl vámtisztviselőnek a személyes élményei egészítették ki. A korabeli keletnémet határon lezajló események rekonstrukcióját Harald Jäger, az NDK Határőrségének egykori alezredese ismertette, akinek ugyanazzal a dilemmával kellett szembesülnie a berlini falnál 1989. november 9-én, mint magyar „sorstársának” pár hónappal korábban. A csodák évében az egykori keletnémet határőrparancsnok is jól vizsgázott emberségből és felebaráti szeretetből, nem növelte a Fal áldozatainak tragikus számadatát. A szekciót Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés alelnöke, az MDF egyik alapítójának az előadása zárta. Hangsúlyozta, 1989 egyik legfontosabb történelmi eredménye az, hogy nem lett a korabeli szereplőknek a keze véres, miközben egy sorsfordító folyamatot, a berlini fal leomlását gyorsították fel.

Az első nap záró szekciójában a konferencia közönsége a nagypolitika átlagemberek számára zárt világába kapott bepillantást és a meghozott politikai döntések hátterével ismerkedhetett meg. Elsőként az emlékkonferencia egyik legnagyobb ér-deklődésre számon tartott előadását hallhatták Németh Miklóstól, Magyarország akkori miniszterelnökétől a jelenlévők. Elmondta, hogy sajnos a 10 évvel ezelőtti konferencián nem tudott személyesen részt venni, így több olyan

eseményt mondott el, melyet még a nagyközönség ebben az összefüggésben nem ismerhetett. A vasfüggöny lebontásával kapcsolatosan kiemelte a hallgatónak, hogy először 1989. február közepén Franz Vranitzky akkori osztrák kancellárnak beszélt arról, hogy nem újítják meg, hanem lebontják a vasfüggönyt. Hangsúlyozta: nem lehetett előre látni, hogy a határnyitás ennyire gyors változásokat indít el majd a térségben. Előadása végén kiemelte, hogy „Mi, magyarok, civilek, egyházak közösen értük el az Európát szétválasztó vasfüggöny lebontását, és legyünk erre mindannyian büszkék.”

Majd Pozsgay Imre egykori államminiszter, a Páneurópai Piknik fővédnökének gondolatai következtek. Pozsgay Imre nemcsak mint egykori politikus, hanem mint szakértő történész is elemezte az eseményeket. Hangsúlyozta, hogy a kortörténet mindig nagyon nehéz és összetett dolog, hiteles tanúk kellene hozzá. Kiemelte, hogy ezen a konferencián hiteles tanúk ülnek, így a kortörténet megrajzolásához szükséges feltételek adottak. A Magyarország nyugati határán húzódó vasfüggöny további fenntartásának anakronizmusával 1988. október 26-án egy, a hegyeshalmi határőröknél tett látogatás alkalmával szembesült. Az egykori államminiszter elmondta, hogy a magyar vezetés kereste a vasfüggöny lebontását kihasználni szándékozó keletnémet menekültek ügyének rendezésére vonatkozó, Magyarország számára erkölcsileg is elfogadható megoldást. Utalt rá, hogy a magyar vezetés számára felvállalhatatlan volt például a csehszlovák eljárás. Az akkori csehszlovák vezetés az NDK jóváhagyásával marhavagonokban szállította ki a keletnémet menekülteket Németországba, amit „gyalázatos” megoldásnak tartottak, így keresniük kellett a probléma feloldására az erkölcsileg is helyes döntést. Egyúttal felismerték, és ez volt a helyzet kulcsa, hogy Magyarország számára, tekintettel a Szovjetunió belső gondjaira, lényegesen nagyobb mozgástér áll rendelkezésére, mint évekkel korábban. A szovjet vezetést annyira lefoglalták saját belső gondjai, hogy nem tudott megfelelő energiát fordítani a periférián elhelyezkedő szatellit államokra. A Piknik fővédnöke gondolatai zárásaként megállapította, hogy ilyen előzményeket követően vált történelmi emlékhellyé a Sopron melletti Piknik, 1989-ben, Szent István ünnepének vigíliáján. A nemzetközi szimpózium első napját és a szekciót dr. Walburga Douglas Habsburgnak, a Svéd Parlament képviselőjének és dr. Axel Hartmann-nak, a Német Szövetségi Köztársaság pozsonyi nagykövetének az előadása zárta.

A szerdai nap a záró szekció megnyitásával folytatódott. A második nap előadásai az események következményeinek a rögzítésére összpontosítottak. Ezt a koncepciót követte dr. Hans Hermann Hertle történésznek, Gerd G. Vehres, az NDK egykori magyarországi nagykövetének és Friedrich Bohl, a Kancelláriahivatal egykori munkatársának az előadása is. Majd Kozma Imre atyának, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat vezetőjének gondolatai hangzottak el, aki rámutatott az akkori sorsfordító hetek erkölcsi motivációjára. Mint mondta, ritkán tapintható meg és érzékelhető ennyire közvetlenül az emberek közötti szolidaritás, mint azokban a napokban. Az evangéliumban megfogalmazott jézusi elvárásnak megfelelően, a szolgáló szeretet parancsának engedelmeskedve a Máltai Szeretetszolgálat akkor befogadta a keletnémet menekülteket és három

hónapon át 48.600 személyről gondoskodott, ezzel is hozzájárulva a menekültek elszakadás okozta sebeinek gyógyulásához. A záró előadást Balog Zoltán, a Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi, Civil- és Vallásügyi Bizottságának elnöke, a református egyház 1989-es, menekülteket segítő programjának szervezője tartotta, aki megállapította, hogy „a politika fontosabb dolog annál, minthogy teljesen átengedjük a politikusoknak.” Ezzel is hangsúlyozta a civileknek a történelem alakításában meglévő szerepét és felelősségét.

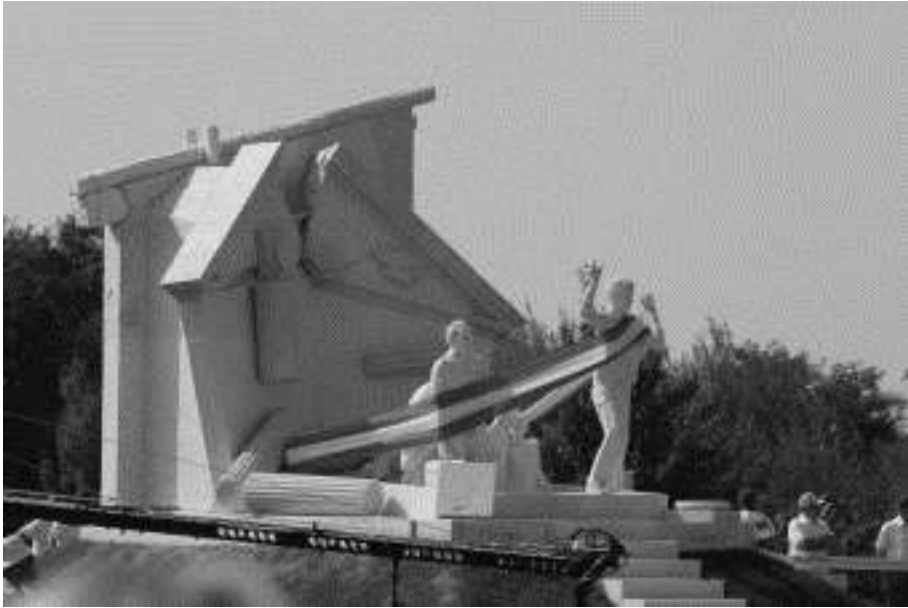
Az emlékkonferencia záró gondolatait Hans Kaiser, a Konrad Adenauer Alapítvány magyarországi irodájának vezetője mondta el. Az elhangzottak értékelése és összegzése mellett köszönetét fejezte ki a magyaroknak a korabeli eseményekben játszott szerepét illetően.

Hús esztendő telt el a Páneurópai Piknik és a határáttörés óta, azóta többször, több alkalommal próbálták meg kisajátítani, átértékelni vagy elvitatni 1989. augusztus 19-ének történelmi, sorsfordító jelentőségét. Az emlékkonferencia a hiteles kortörténet feltárásának tíz évvel ezelőtt megkezdett hagyományát sikeresen folytatta és új lehetőségeket, új megismerésre szánt területeket tárt fel a kor iránt érdeklődők számára.

Dr. Sólyom László köztársasági elnök a fertőrákosi Barlangszínházban tartott ünnepi beszédében rámutatott a civileknek a rendszerváltásban játszott kiemelkedő szerepére, az Ő méltatásával zárom az emlékkonferenciát ismertető soraimat: „Ez a fényes ünnepség igazságot szolgáltat a civil szervezeteknek. Itthon és a nemzetközi médiában rávilágít arra, hogy a rendszerváltásban döntő szerepet játszottak az emberek, az ország népe. Nem a régi rendszer és a formálódó demokratikus ellenzék politikusainak az emberek feje fölötti megegyezése volt a rendszerváltás, s még kevésbé a reformkommunisták válasza a rendszerük csődjére. Soha annyi nagyszerű és bátor emberrel nem találkoztam, mint 1988-ban és '89-ben, akik megmozdultak, szervezeteket alapítottak, megfogalmazták elképzelésüket a jövő Magyarországaról és Európájáról, s olyan – talán naiv, de a maga idején szimbolikus erejű – akciókat szerveztek, mint amilyenek a Páneurópai Pikniket is tervezték.”²

---

² Forrás: www.keh.hu/beszedekek20090819_koncert_fertorakos.html, letöltve: 2009. november 12.

Melocco Miklós emlékművének felavatása a Páneurópai Piknik helyszínén. Bolodár Zoltán felvétele

SZAKÁLY SÁNDOR | Nemzetközi történet- konferencia az 1989. évi határnyitás évfordulóján

2009-ben Magyarországon megkülönböztetett figyelem kísérte az 1989. évi „határnyitást”, amelynek következtében Magyarországon tartózkodó keletnémet (NDK) állampolgárok ezrei hagyták el Magyarország területét. Az 1989. szeptember 11-én 0 órától megnyílt határt – értelemszerűen az osztrák–magyar határról van szó ebben az esetben – az érvényes úti okmányokkal rendelkezők léphették át, és ezt örömmel meg is tették. Ezt az eseményt azonban számos korábbi kisebb-nagyobb történet előzte meg, így a Sopronban 1989. augusztus 19-én megrendezett Páneurópai Piknik, amely amolyan spontán határnyitást eredményezett. Az ott és akkor Sopronpusztánál összegyűlt ünneplők között NDK állampolgárok százai jelentek meg és egy óvatlan – vagy talán jól időzített? – pillanatban átrohantak Ausztriába. Fiatalkorúak és idősek, családok és egyedülállók. Azóta is sokan és sokszor idézik fel ezeknek a történeteknek az emlékeit, a Piknik egykori szervezői pedig nem egy esetben szembesülhetnek azokkal a számukra

meglepő állításokkal, amiből kiderül, hogy hányan, hogyan és hol szervezték a Pikniket, amelyen az „utólagos szervezőket” nem is látták.

Erre a húsz esztendővel ezelőtti eseményre emlékezve – de kissé megelőlegezve az 1989. szeptember 11-ei határnyitás évfordulóját is – nagyszabású rendezvénysorozat vette kezdetét Sopronban 2009. augusztus 17-én.¹ A politikai és kulturális rendezvények között helyet kapott egy olyan nemzetközi történész konferencia is, amelynek felkért előadói első ízben tettek kísérletet arra, hogy megvizsgálják: vajon milyen magyarországi és nemzetközi előzményei voltak a történéseknek, hogyan jutott el oda a kor magyar politikai vezetése, hogy tudomásul vette a megváltoztathatatlan tünő helyzetet.

A Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt szervezett konferencia megnyitását dr. Pálinkás József akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta. A nyolc előadó gyakorlatilag minden olyan témakört lefedett előadásában, amely a Páneurópai Piknikhez és a magyar határnyitáshoz volt köthető. Az előadók szinte kivétel nélkül korabeli forrásokra építették előadásukat. Igyekeztek mellőzni a publicisztikában látványosan megjelenő „legendákat”, és mivel semminemű érintettségük nem volt a témával, legfeljebb a források elemzése okozhatott volna vitát közöttük és a konferencia jelentős számú hallgatósága között.

A konferencia első előadását Romsics Ignác egyetemi tanár (Esterházy Károly Főiskola, Eger), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja tartotta. A 20. századi magyar történelem egyik legkiemelkedőbb historikusa – aki az utóbbi időben egyre szívesebben fordul az 1956-ot követő események kutatása, bemutatása felé – a Kádár-rendszer legitimáció-vesztéséről beszélt, alapos statisztikai adatokkal támasztva alá mondanivalóját. Romsics úgy vélekedett, hogy a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok az 1970-es években megindult változása alapvetően járult hozzá a Kádár-rendszer hitelvesztéséhez, amelyet bizonyos belső politikai és gazdasági gondok is elősegítettek. Az 1956-ban hatalomra került politikai erő egyre kevesebb támogatásra számíthatott. Fennmaradását jelentős mértékben a külső támogatásoknak köszönhette, amelyek egy része már nem kelet felől, hanem nyugatról jött, igaz utóbbi esetben (is) visszafizetendő kölcsönök formájában.

---

¹ Lásd Brummer Krisztián írását jelen számunkban. (A Szerk.)

1. kép. Néhányan a történész-konferencia előadói közül.
Balról: Romsics Ignác, Borhi László, a második sorban: Deák Ernő, Tóth Imre.
Bolodár Zoltán felvétele

A belpolitikában Kádár hatalma kezdett összezsugorodni, hasonlóan a gazdasági fejlődéshez. Egy idő után már az volt a kérdés, hogy ki, hogyan, milyen eredménnyel veheti majd át az utód szerepét. Ez sajátos hatalommegosztással jött létre, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetői posztján Kádárt váltó Grósz Károly mellett megjelent a technokratának tekintett Németh Miklós a kormány élén, és mindent megtett azért, hogy a pártközpontban egykoron kiépült hatalmi centrum csak társ és ne vezető erő lehessen a bel- és külpolitikában. Jól mutatja ezt az is, hogy a határnyitás kérdésében a kormány fontosabb szerepet játszott, mint a párt, amelynek erodálódása 1989-re már elképesztő mértéket öltött.

S hogy miként látta ezt a helyzetet a nagyvilág és milyen volt a nagyhatalmak viszonya 1989-hez, illetve 1989-ben egymáshoz és hol kapott ebben a helyzetben szerepet Magyarország, arról már Borhi László, a történelemtudomány kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa beszélt. Jól érzékeltette azt a helyzetet, ami az akkori két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió között fennállott, de nem feledkezett meg a brit és a francia álláspontok elemzéséről sem. Különösen érdekes volt az a forrásokra és egykori elemzőkkel folytatott beszélgetésekre alapuló véleménye,

amelyben jelezte, hogy a nyugati hatalmak részéről érzékelhető volt bizonyos „félelem” a határok megnyitása miatt, illetve nem volt igazán nagy a lelkesedés az esetleges német egység létrejöttét tekintve sem, ami a nyitottá váló határok esetében már akkor valószínűsíthetőnek tűnt. Borhi – főleg amerikai forrásokra épülő – elemzése és értékelése alapos és hiteles volt.

2. kép. A történész-konferencia résztvevői: Werner Fuhrmann, a Freundeskreis Europa Berlin e. V. elnöke és dr. Fodor Tamás polgármester. Bolodár Zoltán felvétele

Egészen más oldalról közelítette meg a témát, és időben az 1960-as évekig is visszanyúlt Slachta Krisztina, a Pécsi Tudományegyetem doktorandusza, aki disszertációja témájából tartotta meg személyes hangvételű előadását. Ő a Magyarországon létrejött német-német kapcsolatok történetét tekintette át, elsősorban az egykori Stasi irataiban folytatott kutatásai alapján. Néhány korabeli dokumentum idézésével érzékletesen mutatta be, milyen keletnémet nemzetbiztonsági hálózat figyelte a magyarországi „német találkozókat” s hogy miként működött az ide telepített, részben turistának álcázott, részben hivatalosan itt működő Stasi szervezet. Ugyanakkor az általa feltárt dokumentumok alapján egyértelművé tette, hogy az NDK nemzetbiztonsági szervezetével otthon együttműködők szabadságuk alatt sem szüneteltették tevékenységüket. A campingekből, szállodákból, éttermekről, gulyás-partikról is jelentettek, nem egy esetben potenciális disszidenseket felfedezve. Előadásában néhány érzékletes

példán mutatta be a szétszakított vagy szétszakadt családok helyzetét, a keletnémetekkel együttműködő magyar állambiztonsági szervezetek és azok önkéntesei által végzett munkáját.

Német és magyar nyelven is olvasható könyvet írt már a „vasfüggöny” lebontásáról Oplátka András habilitált egyetemi tanár, a budapesti Andrássy Gyula Német Tannyelvű egyetem professzora, aki hosszú éveken keresztül a Neue Zürcher Zeitung legelismertebb Kelet- és Közép-Európa szakértőjének számított. A lap egykori szovjetunióbeli és magyarországi tudósítója levéltári források és az eseményekben meghatározó szerepet játszott politikusokkal folytatott beszélgetéseinek eredményét osztotta meg a hallgatósággal. Saját szavaival élve, „ismert tényekről” és „fehér foltokról” beszélt. Mert még mindig akadnak olyan apró részletkérdések, amelyre nem sikerült pontos választ kapni. Ilyen például az, hogy a Páneurópai Piknik menekültjeinek a fogadására készültek-e az osztrák hatóságok? Mennyit tudhattak arról az illetékes (nyugat-)német szervezetek? S a sor folytatható lenne. Ennek ellenére az előadó úgy vélte, nagy „leleplezések” már nem várhatóak. Ha a még nem kutatható német és osztrák levéltári források elérhetőek lesznek, akkor talán az utolsó mozaikkocka is a helyére kerülhet. Ezt azonban lehet, hogy már csak a következő nemzedékek valósíthatják meg. Mindez azon a tényen nem változtat, hogy 1989-ben Magyarországnak meghatározó szerep jutott az európai és részben a világtörténelem alakításában. Ezt nem szabad feledni, de nem is szabad azt gondolni, hogy minden itt történt és minden rajtunk múltott.²

Tóth Imre történész, a Soproni Múzeum igazgatója és a Nyugat-Magyarországi egyetem docense, akinek kutatási területe a 20. századi magyar-német, illetve a magyar-osztrák kapcsolatok történetének az alakulása, előadásában Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság 1989-ben fennállt sajátos egymáshoz való viszonyát elemezte. Részletesen szólt többek között azokról a változásokról, amelyek a magyar belpolitikában következtek be az 1970-es évek második felétől, illetve azon várakozásokról, amelyek az NDK állampolgáraiban fogalmazódtak meg 1989-ben – egy liberálisabb Magyarország-képet alkotva magukban – amikor is százával igyekeztek Magyarországon maradni. Az is elhangzott Tóth Imre előadásában, hogy ez a Magyarországon és részben Csehszlovákiában maradás miként hatott a fenti országok viszonyára, és milyen megoldási elképzelések merültek fel. Külön érdeme volt az előadásnak, hogy olyan új németországi levéltári kutatási eredményeire támaszkodott, amelyek alapvetően alátámasztották a korábbi előadásokon hallott egyes megállapításokat is.

Érdekes összefüggésre utalt előadásában Gyarmati György, a történelemtudomány kandidátusa, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi

---

² Az előadás bővített változata Páneurópai Piknik – ismert tények és fehér foltok címmel olvasható a Soproni Szemle jelen számában.

Leváltárának főigazgatója, a Pécsi Tudományegyetem habilitált docense. Ő a vasfüggöny és az állambiztonság kapcsolatát vizsgálva egy kevésbé az érdeklődés homlokterében álló tényre hívta fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a vasfüggöny lebontása Magyarország keleti határain indult meg, amikor is a történelmi mélypontra süllyedt magyar-román viszony okán a magyar politika merőben új menekültügyi problémákkal szembesült. Magyar nemzetiségű román állampolgárok százai igyekeztek – nem egy esetben illegális úton – Magyarországra és a lehetőségek szerint onnét tovább nyugatra. Az 1980-as évek második felében nem kevés ilyen menekült léphette át a magyar-osztrák határt a magyar hatóságok tudtával. Nem véletlen tehát – jelezte Gyarmati –, hogy miközben a nyugati határon a vasfüggöny erodálását lehetett érzékelni a magyar-román határon a román fél jóvoltából új vasfüggöny volt kiépülőben. Vizesárok, szögesdróttal és fegyverhasználattal. A bomlás és a bontás akkor és onnét indult, fogalmazott Gyarmati György.³

3. kép. A konferencia hallgatósága. Bolodár Zoltán felvétele

S miként látták mindezen eseményeket, történéseket a szomszédok, pontosabban az osztrákok? Erre a kérdésre kereste és adta meg a választ nagy sajtóanyagot feldolgozó előadásában Deák Ernő történész, az Osztrák

---

³ Az előadás szerkesztett változata Az osztrák–magyar határnyitás és: a titkosszolgálatok társadalmi-politikai „lefokozása” címmel olvasható a Soproni Szemle jelen számában.

Tudományos Akadémia nyugalmazott munkatársa. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően tizenévesen Ausztriába került előadó, aki az idők folyamán elismert történész, kutató és újságíró lett – a korabeli osztrák sajtó írásait elemezve nem egyszerűen csak az osztrák vélekedéseket összegezte, hanem bemutatta azokat a folyamatokat és ismereteket, amelyet az osztrák sajtó a különböző államokból megszerezve tárt az olvasók elé. Az elő-adásból kiderült, hogy a változások esetleges hatásai az osztrák közvélemény előtt sem voltak igazán ismeretesek, és a menekültek támogatása mellett bizonyos félelmek is megfogalmazódtak. Az osztrákok nehezen tudtak volna megbirkózni egy olyan nagy menekültáradattal, mint amilyennel 1956-ban szembesülniük kellett, és amelyet annak idején emberfeletti erővel és összefogással kezeltek, kivívva ezzel a magyarság és a világ megbecsülését és csodálatát. Kérdéses és azonban, hogy 1989-ben egy hasonló helyzet kezelése miként alakult volna. A bizonytalanság hátterében az a kérdés húzódott: „Mit tesz – vagy tenne – a Szovjetunió?”⁴

A jelentős érdeklődés mellett zajló konferencia utolsó előadása Gert Tschögl osztrák történész részéről hangzott el, aki a Burgenländische Forschungsgesellschaft kutatójaként 1989-ből több mint hat évtizeddel repítette vissza a hallgatóságot a múltba. 1921-től különböző családi élettörténeteken keresztül mutatta be a két szomszéd ország egyes esetekben nem is olyan nehezen átgátrható határának a szerepét az Anschluß utáni időszakban. A magyar hatóságok és civilek eljárását, segítő szándékát mutatta be több olyan példán, amikor is a nemzetiszocialista Német Birodalom részévé vált és Ostmark névre „keresztelt” Ausztriából üldözöttek kerestek menedéket Magyarországon. A közreadott példák közül úgy tűnt, a kor magyar hatóságai korrekt módon jártak el a menekültekkel. Ezen eseményeknek, történéseknek a magyar-osztrák kapcsolatok történetében elfoglalt helye még további kutatásokat igényel. Remélhetőleg soproni és kismartoni kollegák a levéltári források lehetőségeivel élve e témakörben is új eredményeket hozó tanulmányokat jelentethetnek meg, a jószomszédi viszony jegyében a határ mindkét oldalán.

A konferencia – melyet jelenlétével tisztelt meg dr. Fodor Tamás, Sopron Megyei Jogú Város polgármestere is, aki délelőtti köszöntője után szinte valamennyi előadást végighallgatta – összességében új kutatási eredményeket felmutatva, újabb kutatási irányokat is kijelölve zárta programját. Előadásainak egy része átdolgozott formában a Soproni Szemle jelen számában olvasható, a teljes anyag pedig remélhetőleg hamarosan önálló konferenciakötetben is napvilágot láthat. Ez a történészkonferencia volt ugyanis az első olyan, alapvetően szakmai fórum, ahol függetlenül az érzelmektől, hitelesen, forrásokra építve kaphatott képet az érdeklődő az 1980-as évek nagypolitikájának egy kis szeletéről – egy olyan szeletről, amely a szétszakított Európa újbóli

---

⁴ Az előadás szerkesztett változata Magyarország a külpolitikai változások szövevényében. A Páneurópai piknik az osztrák sajtó tudósításai alapján címmel olvasható a Soproni Szemle jelen számában.

egységülésének kezdetét jelentette. S ebben a Páneurópai Piknik, annak a szervezői, a korszak változásokat korlátozni nem akaró – vagy már nem tudó – politikusai meghatározó szerepet játszottak. S erről szóltak az előadások húsz esztendővel a sopronpusztai történések után, hitelesen, alaposan és érthetően.

MÉSZÁROS GYÖRGY | Regionális képzőművészeti kiállítás a határnyitás huszadik évfordulóján

A határnyitás huszadik évfordulójára rendezett ünneppsorozat részeként Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata kiállítással egybekötött képzőművészeti pályázatot hirdetett Győr-Moson-Sopron és Vas megyében élő és alkotó művészek, valamint e megyék felsőfokú művészeti iskoláinak hallgatói részére.

A tematikus pályázatok egyik alapvető problémája, hogy miként lehet a narratív tartalmat a vizualitás, a korszerű vizualitás nyelvére lefordítani. Hatványozottan érvényes ez ideológiai tartalmak esetén. Tudjuk, volt alkalmunk megtapasztalni ennek buktatóit. Így már a felhívás megfogalmazásakor nagy felelősség hárult a pályázat kiírójára, hogy a program mely elemét, hogyan és milyen értelmezési tartománnyal artikulálja. A mai képzőművészeti köznyelv egyébként is jobban kedvez az individuális és plurális megközelítésnek, amit a sémákra épített, uniformizált múlt vélt, vagy valós emléke csak felerősít. És hát ott van a történelmi távlat kérdése, a rálátás, a személyes élmény – a régióról lévén szó – emberközeli ereje. A pályázat megfogalmazói semmiképpen nem akarták az alkotókat e problematika csapdáiba behajszolni, amikor felhívásukat így fogalmazták: „Az elkészített pályaművek fejezzék ki az egységes és szabad európai gondolatot, az európai kultúra sokszínűségét, értékeit, a határok megszűnésének és a toleráns emberi kapcsolatoknak a jelentőségét.”

A kiállításra minden alkotó – a kiállítási tér szabta mérethatárok és a kiállítások alkalmával általában is megkívánt prezentációs szempontok figyelembe vételével – legfeljebb két festészeti, grafikai, illetve kispasztikai művel pályázhatott. A munkákat három helyszínen, a Győri Múzeumban, a Szombathelyi Képtárban, és a Nyugat-magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézetében gyűjtötték, megkönyvitendő a régió művészei számára a részvételt.

A mintegy ötven kiállításra került munkáról és a díjakról a Magyar Művelődési Intézet és a Képzőművészeti Lektorátus által delegált szakmai zsűri döntött. Bráda Tibor Munkácsy-díjas festőművész, Kéri Imre Munkácsy-díjas grafikusművész, Kiss György Munkácsy-díjas szobrászművész – a magyar művészeti élet derékhadát képviselő zsűrorok – közreműködése szakmai munkásságuk és tapasztalatuk révén feltétlen garanciát jelentett az anyag elfogulatlan, korrekt kezelésére.

A kiállításra benyújtott művek a régió vizuális művészeti termésének – ilyenkor szokásos – vegyes képét rajzolták fel. A szemléletmódban és a szakmai előélet szempontjából is meglehetősen különböző alkotók művei kapcsán nemcsak a kiállítás-rendezés metodikájáról, hanem a regionális kultúra menedzselésének kérdéseiről is hosszan lehetne értekezni. A kultúra, szűkebben a képzőművészeti élet területén napjainkban is zajló paradigmaváltás sajátos folyamatai itt megmutatkoztak. A kapuk kinyitása, konkrét és metaforikus értelemben egyaránt egyfajta átrendeződés kezdete. Legmélyebb értelemben a soproni seregszemle e folyamatnak a jubileum kapcsán vett lenyomata. Nem volt nehéz fellelni a korábbi szakmai és ideológiai doktrínák foszlányait, a befogadni kész, alkalmasint mintakövető attitűdöt csakúgy, mint a koherensen építkező, a váltás nagyszerű drámáját etikusan vállaló alkotói magatartást.

Az alkotók műfajoktól függetlenül közvetlenül, vagy áttételesen, tárgyi utalásokkal, vagy éppen a képzőművészeti eszköztár saját jelentéstartományával élve, szűkebben, vagy tágabban értelmezett tematikával közvetítették mondandójukat. A kiállítás anyagát válogató bírálók a stilisztikai sokféleség elismerése mellett az igényes szakmai szempontokat tartották irányadónak.

A kiválasztott művek bemutatására, a kiállítás megnyitására, a díjak átadására 2009. augusztus 24-én az Alkalmazott Művészeti Intézet kiállító terében az esemény rangjához mért figyelem kíséretében került sor. Mészáros György, az Alkalmazott Művészeti Intézet igazgatója köszöntötte a kiállítás résztvevőit és közönségét. Abdai Géza alpolgármester megnyitó szavai után a zsűri elnöke, Bráda Tibor szakmailag is értékelte a kiállítás anyagát.

A harmadik díjat Borbély Károly győri festőművész *Felbukkanó érzelmek I.-II.* című munkájának ítélte a zsűri. A finom színhangra és faktúrális értékekre épített képegyüttes tisztán festészeti eszközökkel közelíti mondandóját. Az arany és a világos tónusú tört zöld harmóniája, a pulzáló faktúra a bizakodás, az ébredő optimista indulat képi metaforája. Kulturált eszközhasználata, keresetlen eleganciája a kortárs képzőművészeti termés rangos regionális darabja.

Giczy János *Fény* című triptichonja kapta a második díjat, mely a művésztől megszokott szakmai igénnyel és párosszal szól az élet, a munka az ősök történelmi viharokban is megtartott teremtő hagyatékáról. Tántoríthatatlan hittel, makacs monotonitással nyúl a hétköznapi egyszer drámai máskor profán rítusaihoz melyek az élet folytonosságának, az etikus emberi lét forrásának meghatározó momentumai. A tojástempera tábla visszafogott hangzása, a

triptichon keret ácsolata az egyértelmű művészettörténeti párhuzam mellet és azzal együtt a törékeny emberi lét csendes felmagasztalása.

Sulyok Gabriella *Látóhatár felé* című műve kapta a fődíjat. A három elemből álló egyedi grafika a művésznő gazdag, kiérlelt munkásságának kiemelkedő darabja. Képi motívumvilága finoman irányított teret nyit a befogadónak. Bokrok, fák rejtő és sebző szövedéke, a gomolygó köd jót és rosszat elfedő keveréke, finom vonalakból és tónusokból szőtt kavargó indulat, határtalan színtér, mely az ember egyetlen menedéke.

A kiállított művek szeptember végéig fogadták a látogatókat. Egyfelől keresztmetszet nyújtott a régió művészetéről, másfelől a jelentős sorsforduló kapcsán a kiállítás impozáns nyitott fedélszékű terében mű és közönsége emelkedett dialógust folytathatott.

CSELOVSZKYNÉ TARR | Eljutni a határig.
KLÁRA | Határnyitás – Sopron 1989–
2009

Olyan volt, mint egy csoda – halljuk újra és újra a mondatot, ha arról kérdeznak, milyen is volt a határnyitás 20 évvel ezelőtt Sopronban. Közép-Kelet Európán végigvonult a csendes forradalom, amely Varsóban indult és Sopronnál „törte át a határt”. Mit is jelentett mindez az egyházak számára? Hiszen alapvetően politikai döntések sorozata kellett ahhoz, hogy a nyugati határ megnyíljon a keletnémet turisták számára, és ezzel visszafordíthatatlanul elinduljon a rendszerváltás folyamata. Elérkezett a szabadság, amelyet ma sokszor lekicsinylően, borús kedvvel emlegetünk, hiszen sok árnyék is átkúszott a határon a friss szellemiséggel együtt: a szabadpiac negatív hatásai, a munkanélküliség, a szolidaritás hiánya, a gazdasági érdek mindenek fölélttsége, a társadalmi olló kiszélesedése szegény és gazdag között. Mégis, hadd idézzem a ma már nyugdíjas evangélikus lelkész szavait, aki így jellemezte '89 eseményeit: „mámorító volt”. Mámorító, mert többet nem kellett tartani attól, hogy milyen sors vár arra, aki templomba jár, aki lelkészcsaládból származik, aki lelkész lett, akit megfigyeltek, akit beszerveztek és kényszer alatt tartottak. Szabad volt végre a hitet gyakorolni anélkül, hogy az ember hátsó gondolatai közt ott legyen: milyen hátrány ér majd ezért?

Mindezek a gondolatok is helyet kaptak azon a júliusi hétvégén, amikor a Magyarországi Evangélikus Egyház, a Bajor és az Osztrák Evangélikus Egyházzal együtt megszervezte három napos eseménysorozatát *Eljutni a határig – An die Grenzen gehen* mottóval. A háromnapos konferencia és találkozó egyházi, társadalmi és politikai vonatkozással is bírt. Célunk volt felidézni a történelmi tények folyamatát: olyan hangnemben és kontextusban beszélni az eseményekről, amely ma nem jellemző a közéletre: megbocsátással, tényfeltáró módon, nem hallgatva el az egyes emberi sorsok alakulását és a hibákat sem. Így lehetett vendégünk Németh Miklós volt miniszterelnök, Balog Zoltán, a parlament kisebbségi és emberi jogi bizottságának elnöke, a korábbi német nagykövet, ma evangélikus országos felügyelő Pröhle Gergely, valamint az egyéni történelmet saját életén megtapasztaló volt keletnémet állampolgár, Christine Hartmann és fia, akik egykorú szemtanúként jelentek meg. Izgalmas volt a történelmi háttér kulisszatitkait megismerni a volt miniszterelnök előadásában, vagy a tények pontos és valóságghú elemzését hallgatni Oplatka András egyetemi tanártól, aki a *Neue Zürcher Zeitung* tudósítója volt a 90-es évekig. Örömmel töltötte el a szervezőket, hogy sok ember mozdult a hívásra: néhány hét alatt négy busznyi bajor egyháztag iratkozott fel a listákra, hogy együtt ünnepeljenek a magyarokkal, akik ugyancsak jelentős számban képviseltették magukat az egyházi programokon.

Visszatekintve, már a hivatalos állami ünnepet is magunk mögött tudva nem véletlenül tartottuk fontosnak a határnyitás transzcendens oldalának hangsúlyozását: ezen a nyáron elindult valami. Olyan hangnemben sikerült beszélnünk a múlttól, amely nagyon hiányzik a mai Magyarországon. Igazságokat és tényeket nem elhallgatva, de sárdobálás nélkül, az összetartozás érzését megteremtve tudhatjuk magunk mögött azt a néhány júliusi napot. Július 5-én, a zárónapon a közösség szabadtéri istentiszteleten adott hálát azért, hogy volt határnyitás, rendszerváltás, lehetőség az újrakezdésre.

TURBULY ÉVA | Határtalan történet.
A Soproni Múzeum új állandó
kiállításának szakmai
megnyitója

A Soproni Múzeum 22 év után nyitja meg új állandó kiállítását, ami mindig mérföldkő egy múzeum életében. Nem véletlen, hogy az intézmény korábbi nagy igazgató-egyéniségei, Csatkai Endre, Domonkos Ottó, Környei Attila nevéhez is kapcsolódott egy-egy új, a maga korában figyelemreméltó kiállítás.

Nem volt könnyű a mostani rendezőknek, Tóth Imre múzeumigazgatónak és Kelemen István történész muzeológusnak a nagy elődök nyomába lépni. Végigjárva azonban a kiállítás termeit, úgy érzem, jól oldották meg a feladatot,

sikerült a régi erényeket megtartva egy, a 21. század igényeinek tartalmilag és formailag is megfelelő, korszerű és látványos kiállítást létrehozniuk. Annak ellenére sikerrel jártak, hogy nagyon nehéz egy, a jelen esetben hét termet magába foglaló kiállítást úgy összeállítani, hogy az jól reprezentálja egy kivételesen gazdag történelemmel rendelkező város múltjának 500 évét, mutassa be az új eredményeket, és tegye mindezt élményszerűen, a látogató számára befogadható módon.

1. kép. A kiállítás megnyitó ünnepe a múzeum előterében. Bolodár Zoltán felvétele

A település, majd város hétköznapjait tulajdonképpen a kelták óta döntően befolyásolta, hogy természeti adottságainak köszönhetően fontos kereskedelmi és közlekedési utak vezettek ezen a tájon. Sopron emellett határváros, első állomása a nyugat felől érkező utasoknak, földi és szellemi javaknak. A különböző kultúrák vegyítése és közvetítése a város sajátos és egyedi jellemzője, így a *Határtalan történet* címet nagyon találó és szellemes választásnak tartom.

A szakmai koncepció felállítását követően módszertanilag is meg kellett tervezni a forgatókönyvet. A ma embere nem szívesen olvas hosszú ismertetőket, de elvárja, hogy az érdeklődését felkeltő dolgokról egy kattintással részletes tájékoztatást kapjon. Fontos számára a hangulat, a bemutatandó korszak minél sokoldalúbb megjelenítése, az érzelmi beilleszkedés lehetősége. A rendezők korszakonként, azon belül egy-egy téma köré csoportosították a látóivalókat. A

várost érintő legfontosabb politikai események (háborúk, országgyűlések, népszavazás) mellett nagy hangsúlyt fektettek Sopron változó társadalmának, a szellemi és vallási áramlatoknak, a gazdasági élet tendenciáinak, a mindennapi életnek a bemutatására. Ez utóbbi fontos része a viseleti és tárgykultúra. Igazi kuriózum például az első teremben látható 16. századi patríciusruha süveggel, ami a Fő téri ferences kolostor („Kecsketemplom”) ásatása során került elő egy koporsóból. Külön tematikai egységek mutatják be a várostörténethez kapcsolódó olyan emblemikus személyiségeket, mint Lackner Kristóf, Széchenyi István és Liszt Ferenc, és kiemelten szerepelnek olyan, a köztörténet szempontjából is jelentős események, mint a soproni népszavazás, vagy a határáttörés 1989-ben.

2. kép. A kiállítás 17. századi terme. Bolodár Zoltán felvétele

3. kép. A 19. századot bemutató terem, előtérben Liszt Ferenc tanuló-zongorájával. Bolodár Zoltán felvétele

Illeszkedve a ma látogatóinak elvárásaihoz és a technika fejlődéséhez, a kiállítás több pontján info-pultokat helyeztek el. Az érintőképernyős készülékek segítségével szinte valamennyi tematikus egységhez kapcsolódóan talál új információkat az érdeklődő. Elsősorban iratok, fényképek, térképek, plakátok digitális másolatait, de videó, és hanganyag is látható-hallható, például hangzó részletek a Stark-féle virginálkönyvből, vagy Liszt Ferenc egy kiállított kottájának dallamaiból. Több tárgyról, viseletről: sodronyingeről, ónedényekről, kalodáról korbá másolat készült, amit a nézelődők – nem utolsósorban a gyerekek – kézbe foghatnak.

Ritka örömet jelent, hogy ez alkalommal a megnyitás időpontjára elkészült a mind tartalmát, mind küllemét tekintve kiváló kiállítási vezető. Jól tagolt, informatív, későbbi fellapozásával felidézhető az emlékek, és végül, de nem utolsósorban hasznos vásárfia is, amivel (remélhetőleg) újabb látogatókat nyerhet majd az intézmény. Különösen tetszett az alsó laprészen végigfutó időszak, ami a soproni eseményeket a korabeli országos és nemzetközi eseményekkel veti össze, valamint a kis színes információkat tartalmazó „Tudta-e ön, hogy...” elnevezésű rovat. Kisiskolások számára külön vezető készült, ami egyben foglalkoztató könyv is. Ugyancsak a látogatók személyes élményszerzését segíti az átjáró teremben a 19. század végéről származó velocipéd, háttérben a korabeli

Várkerület nagyméretű fotómásolatával. Egy digitális fényképezőgép segítségével a látogató a kerékpár mellé állva fényképet készíthet magáról és azt elküldheti a kiválasztott e-mail címre.

4. kép. A megnyitó közönsége a kiállítás utolsó, 20. századi termében. Bolodár Zoltán felvétele

Összefoglalva az elmondottakat, egy olyan, ízig-vérig 21. századi állandó kiállítást láthatnak itt a városbeliek és az ide látogató turisták, ami egyszerre klasszikus és modern, szakszerű és látogatóbarát. Tükrözi az intézmény szellemiségét, méltó arra, hogy az elkövetkező években reprezentálja a látogatók számára a város gazdag múltját. Különösen alkalmas múzeumpedagógiai foglalkozások tartására. Az OKM és a fenntartó megyei önkormányzat támogatásának köszönhetően a szellemi teljesítmény mellett ez alkalommal – és ez nagyon nagy szó – azok az anyagi eszközök is rendelkezésre álltak, amelyek segítségével a már említett vezetők és infopultok, a szükséges restaurálási és design munkák, a háromnyelvű (magyar, német, angol) feliratozás elkészültek. Itt szeretném megemlíteni a kiállítás formatervezőjének, Szőke Imrének a nevét, aki kitűnő munkát végzett, csakúgy, mint a múzeum valamennyi munkatársa, aki így vagy úgy részt vett a kiállítás elkészítésében.

Köszönet nekik!

DOMONKOS OTTÓ | Volt egyszer egy MTA Fertő- táj Bizottság

A *Soproni Szemle* 2009. évi második száma jórészt a Sopron környéki táj és a Fertő vidék kutatásának újabb eredményeit mutatta be „Történeti földrajz és tájtörténet” összefoglaló főcím alatt. A tíz szerző fontos, új szempontokat is figyelembe vevő kutatási eredményeket tárt az olvasók elé. Öröndetes, hogy a cikkek szerzői jelezték, hogy e tárgykörben további munkák is folynak, melyek majd a *Soproni Szemle* lapjain is megjelennek. Volt azonban már korábban is egy összehangolt kezdeményezés a Fertő kutatására, ami sajnálatos módon feledésbe merült, de amelynek az eredményeit a mai kutatóknak is érdemes lenne figyelembe venniük.

Éppen negyven éve, hogy az MTA Fertő-táj Bizottság megkezdte munkáját. Az előzményeket a Soproni MTESZ Fertő-vidék kérdéseit napirenden tartó munkabizottságának kezdeményezései adták, amelyek 1957-től kezdődően foglalkoztak többek között a határkilépő, vitorlástelep és strand létesítésével.¹ Az első hivatalos javaslat 1963-ban készült a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága részére „Tanulmány a Fertő-táj fejlesztésére” címen. A tervzetbe a környező tíz községet is belefoglalták.

A regionális fejlesztési tervekkel az 1960-as évek közepén kezdtek foglalkozni az akadémiai és a minisztériumi szervek. Ezek között a „Nyugat-dunántúli üdülőterület rendezési terve” volt az, amelyet a Minisztertanács 1030/1967. Korm.sz. határozatával hagyott jóvá. Ennek egyik fejezete foglalkozott a Fertő-táj és Sopron kérdéseivel. A tudományos alapot a Magyar Hidrológiai Társaság Fertő-tó kutató tudományos bizottsága 1959-től folytatott vizsgálatai biztosították. Az 1030/1967. és a 2051/1967. Korm.sz. határozata 7. pontja alapján a MTA elnöke „MTA Fertő-táj Bizottság” néven koordináló szervezet hozott létre. Ez a bizottság 1968 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai, Műszaki, Orvosi, Agrár, valamint a Föld- és Bányászati Tudományok osztályainak képviselőiből alakult. A bizottság 1969-ben tájékoztatót adott ki „A Fertő és környékének fejlesztése és tudományos kutatása” címen.

A bizottság 13 kutatással foglalkozó intézmény 26 szakemberét kérte fel a Fertő-táj helyzetfelmérő tanulmányainak elkészítésére. A beérkezett beszámolókra építve készült el a *Helyzetfelmérő Tanulmányok* 17 kötete és jelent

¹ Garád Róbert: A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) munkabizottságainak szerepe a Fertő magyar szakaszának hasznosításában (1957–1975) SSz. 31 (1977), 128–139.

meg 1969 és 1973 között rotaprintes kiadásban 3000 oldalon. A munkálatok irányítója Pichler János, a VITUKI ny. mérnöke, a bizottság titkára volt. Ezekre a tanulmányokra támaszkodva, valamint egyéb gyűjtött adatokra építve készült el 1972-ben *A Fertő-táj bibliográfiája*. A főszerkesztő Lászlóffy Waldemár, soproni koordinátora Garád Róbert, a szakszerkesztők pedig: dr. Csapodi István, dr. Domonkos Ottó, Hazslinszky Tamás és dr. Kárpáti László voltak. A kötetet Győr-Sopron megye Tanácsa adta ki 294 oldal terjedelemben, 2652 címszó tartalommal, név- és tárgymutatóval ellátva. Pichler János a következő évtizedben két tanulmányt írt, amelyekben ismertette az addig elért eredményeket, és számot adott a munkálatokról.² A tudományos tervek megvalósítását a megyei tanács anyagi nehézségei szakították meg az 1980-as évek közepén.

A Fertő-táj kutatásának komolyságát bizonyította az a tény, hogy a fertőrákosi püspöki kastélyt az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) 1958 és 1961 között egy Fertő-táj Kutatóintézet céljára állította helyre. Ezt a tervet torpedózta meg a község országgyűlési képviselője 1962-ben és telepített a kastélyba napközi otthont és könyvtárt. Az emeleti freskós termekben mozit és könyvtárt rendeztek be. A Magyar Tudományos Akadémia így feladta korábbi intézeti terveit és nem vett igénybe egyetlen helyiséget sem.

A kastély emeleti folyosóját, freskós termeit, oratóriumát ennek ellenére sikerült az OMF segítségével múzeumi kezelésbe venni, a többi szobáktól elzárni. A Soproni Múzeum a három freskós szobába barokk bútorokat, festményeket, iparművészeti és egyházi tárgyakat helyezett el. A múzeum szakemberei a mellékterekben helytörténeti kiállítást rendeztek, amely a püspöki mezőváros történetét Rákos első okleveles említésétől a második világháborúig tárta a látogatók elé. A tíz tablóból álló dokumentáció a település építészetét, viselettörténetét is bemutatta az 1900-as évektől az 1940-es évekig. A kastély dísztermeit látogathatóvá tettük. Egy leendő tájház számára a község közepén kiválasztottunk egy tipikus lakóházat, melynek berendezéséhez begyűjtöttük az anyagot a Soproni Múzeumba, de ez a terv sem valósulhatott meg.

A Fertő-táj paraszti életének tudományos kutatását a Soproni Múzeum tovább folytatta. Ennek eredménye lett a fertőszéplaki Falumúzeum öt házának kisajátítása, műemléki helyreállítása és berendezése 1976 és 1982 között. A Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtára 143. füzetében Kücsán József, a Soproni Múzeum néprajzkutatója ismertette a Fertő-vidék magyar falvainak jellemző népi építészeti együttesét, lakáskultúráját és gazdálkodásának tárgyi emlékeit.

A *Soproni Szemle* hasábjain több alkalommal jelentek meg a témához kapcsolódó tervek, előmunkálatok, jelentések, ismertetések. Rövid áttekintésem végén ezeket szeretném a Fertő jelenlegi és jövőbeli kutatóinak figyelmébe ajánlani:

Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben. SSz. 59 (2005) 3–26.

Garád Róbert: Pichler János (1899–1984) SSz. 39 (1985) 184–185.

---

² Pichler János: A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. 26 (1972), 99–115.; Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve. SSz. 35 (1981), 33–42., 129–141.

- Hiller István (ism.): Lászlóffy Waldemár (szerk.): A Fertő-táj bibliográfiája. (Bibliographie des Neusiedlersee-Gebietes). Győr 1972. SSz. 27 (1973), 377-378.
- Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve. SSz. 35 (1981), 33-42., 129-141.
- Pichler János: A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. 26 (1972) 99-115.
- Zádor Alfréd (ism): A Fertő-táj hidroszférája és vízgazdálkodása. Budapest, 1975. 176 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 2. kötet), SSz. 30 (1976), 188-190.
- Zádor Alfréd (ism): Aujezsky László - Schilling Ferenc - Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj geoszférája. Budapest 1974. 254 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 1. kötet) SSz. 30 (1976), 186-187.
- Zádor Alfréd (ism): Aujezsky László - Schilling Ferenc - Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj bioszférája. Budapest 1975, 574 lap (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 3. kötet) SSz. 31 (1977), 92-95.
- Zádor Alfréd (ism): Aujezsky László-Schilling Ferenc-Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj bioszféra-készleteinek hasznosítása. Budapest 1976, 175 lap (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 4. kötet) SSz. 34 (1980), 280-283.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TÓTH BALÁZS ISTVÁN

Geographisches Jahrbuch des
Burgenlandes 2009

A Burgenlandi Földrajzi Társaság kiadásában megjelenő, 2009-ben krisztusi korba lépő Burgenlandi Földrajzi Évkönyv sorozat az osztrák–magyar határ természet- és társadalomföldrajzának, korai és modernkori történelmének leírására, illetőleg aktuális táj- és településszerkezeti problémáinak bemutatására készült nagyszabású vállalkozás a határrégióban. Az évkönyv készítőinek óriási érdeme, hogy több tudomány- és szakterület felvonultatásával átfogó, mégsem általános, hanem a mélyebb összefüggések megértését is segítő képet nyújtanak az olvasó számára. A sok szerző különböző tárgyú tanulmánya ellenére a könyv stílusa és minősége nagyrészt egységes maradt, a tanulmányok szerkezete és tematikája viszont egy-egy ponton kissé megtörik.

Az elkészült kötet Sopron és környéke földrajzának, történelmének, városszerkezetének és gazdaságának múltjával és jelenével komplexen foglalkozik. Újítónak és innovatívnak számít abból a szempontból, hogy a határtérségben kibontakozó folyamatokról ennyire összetett munka a városhoz kötődő szerzők tollából nemhogy magyar, de német nyelven sem készült a korábbiakban. Az évkönyv színvonalát tovább emeli, hogy a földrajztudománnyal kapcsolatos cikkeket nagyobb részben nem e tudományterületen működő elméleti kutatók és gyakorlati szakemberek állították össze.

Az évkönyvet összeállító szerkesztők munkája nagy precizitásra utal, hiszen egyrészt a dolgozatok szövegének hasábokra tördelése könnyebb olvashatóságot biztosít, másrészt a színes, nagyfelbontású képek, térképek és táblázatok szemléletesebbé, élvezhetőbbé, illetőleg barátságosabbá teszik a tanulmányok böngészését. A könyv formai szerkesztését tekintve az igényes, precíz és tetszetős szövegi és képi megjelenítés miatt nem értheti komolyabb kritika. A dolgozatokhoz köthető jegyzetekkel kapcsolatban csupán egy apróbb megjegyzéssel élek. A végjegyzeteknek a kevésbé lényeges információtartalom miatt kevésbé látom létjogosultságát – néhány helyen vannak csak hosszabb jegyzetek –, azaz úgy érzem, hogy a szerkesztőknek többnyire lábjegyzetet kellett volna alkalmazniuk a kísérő szövegek megjelenítésére.

A tanulmánykötet további erős pontjaként említhető, hogy – a korábbi évektől eltérően – a tanulmányok soraiban hivatkozások színesítik a mondanivalót, a dolgozatok végén pedig irodalomjegyzék biztosítja a könnyebb visszakereshetőséget. A homogén megjelenéssel kapcsolatos követelmények azonban csorbát szenvednek, ugyanis az irodalomjegyzék felépítése és a hivatkozási rendszerek nem egységesek. A földrajzi nevek használata során sem figyelhető meg következetes alkalmazás, azok ugyanis cikkenként német vagy magyar nyelven váltakozva jelennek meg.

Az évkönyv három fejezetre tagolható, de ezt a tényt csak akkor állapíthatja meg az olvasó, ha már alaposan megismerte a tartalomjegyzéket, mivel sem ott, sem a könyv belső részeiben nincsenek a főbb fejezetek és tartalmi részek elkülönítve egymástól. Az évkönyv három pillérét a bevezető köszöntők, a soproni határrégióról szóló tanulmányok és a földrajzi társaság néhány kirándulásáról szóló beszámoló alkotják. Az utolsó blokkal könyvismertetőben részletesen nem foglalkozom, mivel ebben a fejezetben inkább a mellékelt képek árulkodnak a földrajzi társaság szakmai életének sokszínűségéről. A második részben szereplő tanulmányokat – mint az alább látható – a különböző tudomány- és szakterületek szerint viszont – ahol erre lehetőség nyílt – tovább csoportosítottam.

A bevezető fejezetben Karl Trummer, az évkönyv kiadásáért felelős egyesületi elöljáró, Emmerich Gager, egyesületi elnök, Firtl Mátyás, országgyűlési képviselő, Fodor Tamás, Sopron megyei jogú város polgármester és Hans Niessl burgenlandi tartományvezető köszöntőjét olvashatja végig az érdeklődő. A prologus ugyan nem különbözik a szokásos felvezető, dicsérő és buzdító előszavaktól, ugyanakkor mind az öt köszöntő más-más szempöngből értékeli az osztrák-magyar határtérség eddigi folyamatait. Ez a különbözőség kiváló alapot biztosít arra, hogy a bevezető rész által generált kérdésekkel a könyv második pillérében szereplő tanulmányok érdemben foglalkozzanak. A könyvismertető jelenlegi pontján meg is állapítom, hogy az olvasó számára talán nem is marad elvarratlan szál, s nem támad komolyabb hiányérzete a határrégió jellemzésével, folyamatainak értékelésével kapcsolatban.

A második fejezetként felfogható tizenhat tanulmány öleli fel az évkönyv érdemi részét. Ezek elkészítésében a Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai és Közgazdaságtudományi Karának több oktatója, a Fertő-Hanság Nemzeti Park és a GYSEV Zrt. több munkatársa is közreműködött, de rajtuk kívül említhetnénk még a soproni polgármesteri hivatal és múzeum, illetöleg a helyi turisztikai iroda aktív szerepvállalását is. A szerkesztők bemutatkozási lehetőséget biztosítottak több PhD-hallgatónak is, ugyanis a tanulmánykötetben szereplő tizenhat dolgozat közel egyharmada készült PhD-hallgatók tollából vagy általuk nyújtott segítséggel, jó színvonalon.

Az első öt tanulmány a soproni településegyüttes természet- és társadalomföldrajzával foglalkozik, s ez így egy egységnek is tekinthető. Berki Imre, Gribovszki Zoltán, Kalicz Péter és Víg Péter dolgozata az Alpok és Alpokalja éghajlatának Sopron környékére és a Fertő-táj klímájára gyakorolt hatását elemzi. Az általános jellemzők mellett felvillantásra kerülnek szezonális értékek és a szerzők több városkörnyéki település adatainak differenciáit is értékeli. A tanulmány a térség levegő- és vízminőségével, földhasználatának környezetre gyakorolt hatásaival, s a környező erdők állapotával is foglalkozik. Takács Gábor és Fersch Attila munkája jól illeszkedik az előző dolgozathoz, hiszen választ kell adni arra a kérdésre, hogy a térség sajátos mikroklímáját, s egyedi élővilágát milyen módon lehet védelmezni, s eddig mit tettek a szakemberek ennek érdekében. A védett vagy védelemre tervezett területekről is részletesen tájékozódhat az olvasó a tanulmányban, s külön érdekesség, hogy ezt a mindenkori területhasználat függvényében is értelmezik, illetöleg értékeli a

szerzők. A kötet tájéltörténeti tanulmánya – amely Sági Éva tollából született – a 18. századtól kezdve tárja fel részletesebben a föld- és erdőhasználat arányait, fontosabb jellemzőit. Leírásából és a mellékelt ábrákon könnyen nyomon követhető, hogy a különböző korokban mi jellemezte a környező erdők fafajtaíának és a föld használatának potenciálját. Az első blokkhoz hozzákapscsolható még két tanulmány, bár az is igaz, hogy Krisch András dolgozatai már átvezetik az olvasót egy új területre. A természetföldrajzi jellemzőktől elkanyarodva a történelmi és társadalmi jellemzés kerül az elemzések homlokterébe. Krisch munkájában az érdeklődő beleélheti magát egy korabeli soproni polgár mindennapjaiba, különösen egy olyan időszakban, amikor számos népcsoport élt és több vallás létezett egymás mellett. A szerző munkáiban hangsúlyozza a térség multikulturális múltját, mindezt statisztikai adatokkal támasztja alá.

A kötetben szereplő dolgozatok újabb alfejezetét képviseli az a két tanulmány, amely Sopron történelmét dolgozza fel különböző szempontok alapján. Szende Katalinnak és Kücsán Józsefnek az ipari forradalom előtti Sopron településszerkezetével és topográfiájával foglalkozó cikke a belváros, a Várkerület, illetve a szűk városmag fejlődésének, az ott található épületek funkcionális különbségeinek bemutatására van kihegyezve. A Dominkovits Péter tollából megszületett újkori kereskedőváros képe rajzolódik ki a kötet következő munkájában. A kereskedelmi kapcsolatok alakulásának felvázolása után a borkereskedelemre és a külkereskedelmi szerveződésekre helyezi a hangsúlyt a szerző. Logikailag ehhez az alfejezethez tartozónak érzem Tóth Imre helyi-városi identitással foglalkozó témáját, amely az évkönyv utolsó részébe került át. Ez az eljárás megbontotta a történelmi témájú dolgozatok egységét. Tóth tanulmányát azért érzem különlegesnek az egész kötet szempontjából, mert ha Dominkovits dolgozata után szerepelne, akkor egyfajta híd szerepet képezne a történelmi jellegű tanulmányok és az utána következő már más tudomány- és szakterületre koncentráló és az identitáshoz is részint kapcsolható témák között.

Ilyen terület például a gazdálkodás. A gazdasági szempontokkal a Közgazdaságtudományi Kar oktatói gárdája – Jankó Ferenc, Fábíán Attila, Bertalan Laura, Kaufman Ilona – egy tanulmány keretében foglalkozik, viszonylag részletesen. Cikkükben Sopronnak a régióban játszott szerepét, funkcióit tárják fel. Sopron és az azt körülvevő nagyobb települések néhány gazdasági mutatója is összehasonlításra, elemzésre kerül, majd a város mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és szolgáltatási hagyományai, örökségei is megfogalmazódnak. A szerzők a tanulmány végén egy kérdésekkel teli perspektívát is felvázolnak, bár egyik mellett sem foglalnak állást, amely megkönnyítené a laikus olvasó saját véleményformálását.

Újabb tömböt képez a soproni településeggyüttes aktuális problémáival foglalkozó rész, amely szervesen következik az előző tanulmányok múltorientált nézőpontjából. Jankó Ferenc városföldrajzi, míg Kuslits Tibor területrendezési és területfejlesztési kérdésekre és kihívásokra helyezi a hangsúlyt. Jankó tematikusan halad végig a városfejlődés szakaszain a második világháború utáni időszaktól napjainkig, s publikációjában arra keresi a választ, hogy a múltbeli döntések miként befolyásolják a város jelenlegi arculatát, s most milyen városképi

problémákkal kell szembenézni. Kuslits a területrendezési dokumentumok fényében értékeli a városfejlesztés folyamatait, miközben kitér a belváros különleges helyzetére, az ebből fakadó következményekre, s ez alapján kísérel meg felvázolni a jövőben kínálkozó városfejlesztési lehetőségeket. Tanulmányában röviden kitér a turizmus gazdaságélénkítő szerepére is.

A GYSEV Zrt., mint a határtérségben működő nagyobb múltú vállalat bemutatásával két tanulmány is foglalkozik. Johann Nemeth és Locsmáncsi Szabolcs témaválasztása azért érdekes, mert az olvasó választ kaphat arra a kérésre, miként működik egy helyi cég a korábbi tanulmányokban ismertetett főként társadalmi és történelmi környezetbe ágyazódva. Úgy gondolom viszont, hogy a vállalatról szóló két tanulmány kissé megterheli a kötetet, így célszerű lett volna a két cikket lerövidítve egy tanulmányban közölni.

A kötet második felének hátsó részei felé járva a korábban kisebb csokrokba rendezhető tanulmányok sora megszakad, s mivel a szerkesztők az osztrák-magyar határtérségben zajló folyamatok minél teljesebb kibontására törekednek, olyan területek kerülnek elő, amelyek színesítik az eddigi mondanivalót és kiegészítő magyarázatot nyújtanak a leírtakhoz. Taschner Tamásnak a soproni régió turizmusával foglalkozó cikkével bekerülnek a puhább szempontú elemzések is a soproni település-együttes vizsgálatába. Kuslits cikke már foglalkozik egy-egy turisztikai szegmensen, de Taschner munkája az, amely érdemben is tárgyalja a turizmus keresletének és kínálatának szerkezetét. Taschner nagy hangsúlyt fektet a formálódó városi turisztikai desztináció menedzsment szervezetre is. A Vissi András, Komornoki Mihály és Plander Péter szerzőhármás által készített dolgozat egy olyan lehetséges utat vázol fel a jövőre, amely a határtérség folyamatait alakító szereplők kapcsolatainak egyfajta intézményesítésén nyugszik. Tanulmányukban jól találják meg az együttműködést nehezítő öröklött és új keletű problémák, ellentmondások gyökerét, melyek mind a mai napig megnehezítik a kooperációt napjainkban.

A második fejezetként felfogható rész záró tanulmánya terjedelemben is különbözik az előző dolgozatokétól. Michael Floiger közel százoldalas munkája útikönyv-szerűen halad végig Sopron történelmén, így nem nagyon különbözik azok tematikájától. A már-már jövőre orientált témájú cikkek sorában hirtelen az olvasó újra a múltba téved. Meglátásom szerint Floiger dolgozatát célszerű lett volna a történelmi témájú cikkek között egy rövidebb verzióban, például egy konkrét történelmi korra koncentrálni megjelentetni.

A második fejezet tanulmányainak rövid ismertetése után egy számomra hiányzó szegmensre hívom fel a figyelmet. Ugyan fentebb megállapítottam, hogy a tanulmánykötet olvasói csaknem teljes képet kapnak minden tudomány- és szakterület eredményeiről, amelynek egy földrajzi évkönyvben meg kell jelennie, de pont a komplexebb, a természet- és társadalomföldrajzon kívül más tudományterületeket is integráló megközelítések miatt hiányolom a szociológiai tárgyú problémákkal – nevezetesen a városi társadalom állapotával – foglalkozó vizsgálatokat.

Összefoglalva megállapítom, hogy a soproni település-együttes multidiszciplináris megközelítésű feldolgozása jó alapot kínál a határrégió, s benne Sopron aktuális kihívásainak elemzésére és jövőbeni potenciáljainak

kiaknázásához. Úgy vélem, hogy a Burgenlandi Földrajzi Társaság által szerkesztett Burgenlandi Földrajzi Évkönyv 33. kiadása Sopron szempontjából egyedülálló munka, amely bátran ajánlható a határon innen és túl dolgozó oktatóknak, kutatóknak és hallgatóknak, illetve a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek.

TURBULY ÉVA

Lobenwein Norbert (szerk.),

89–09. A rendszerváltás

pillanatai.

50 szemtanú – 50 történet – 50

fotó. Lobenwein Tamás

felvételeivel

Budapest, 2009.

Lobenwein Norbertnek jó oka volt e könyv elkészítésre. A legfogékonyabb korban, kamaszként élte át a rendszerváltást. Szemtanúként, fotós édesapja oldalán ott volt a sopronpusztai áttörésnél, amiről ugyan csak később derült ki, hogy egy nagyobb, történelmi léptékű eseménysorozat nyitánya, a drámai feszültség, az emberi sorstragédiák és a katarzis testközeli pillanatai azonban mélyen megérintették. Végül, s talán a legfontosabbként a korán elvesztett édesapa előtti tisztelgés, az életmű egy kiemelkedő korszakának megmutatása motiválta A rendszerváltás pillanatai című album megszületését.

A koncepció jól átgondolt. 50, a kort valamilyen módon átélő ember – művészek, politikusok, újságírók, közéleti emberek és szemtanúk – története a rendszerváltásról, annak nagy pillanatairól, saját korabeli életükről, élményeiről, amit Lobenwein Tamás képei illusztrálnak. Az elbeszélők többsége – akiknek néhány szavas bemutatkozása a munkáról, a családról széljegyzetként a margón olvasható – óhatatlanul értékeli is, számot vet azzal, mit jelentett számára a rendszerváltás akkor, és mit ma, 20 év elteltével. A szerkesztői kérdésre – Mi a legjobb 2009-ben? – adott válaszok akarva-akaratlanul ugyanennek az értékelésnek a közvetett megnyilvánulásai.

A történetek, ahogy szerzőik is, sokfélék. Többségük közismert, sikeres ember, akiknek a nevét az olvasó jól ismeri a napi hírekből. Mások a soproni közélet jeles képviselői, akik valamilyen módon, a Páneurópai Piknik szervezőjeként, résztvevőként, tudósítóként közel kerültek a történelmi eseményhez. Sokan a szerző korosztályának képviselői. Talán csak egy-két valódi civil, az utca emberének, vagy egy menekültnek a története és utóélete hiányzik valamelyest. Az egyéni narratívákat olvasva mégis összeáll egy kép az olvasó fejében, függetlenül attól, hogy lassan, egyenként szemelgetve, vagy egyvégtében rohanva olvassa végig a

visszaemlékezéseket. Sokat megtudhatunk magáról az eseményről, például azt, hogy a fővédnökök, Pozsgay Imre és Habsburg Ottó képviselői, csakúgy, mint a Magyar Televízió lekéste magát az áttörést, hogy a magyar sajtót csak egy hetilap képviselte, hogy mekkora szerepet játszott a menekültek mozgósításában egy kézzel rajzolt térkép, ami valószínűleg német televíziósok közvetítésével jutott el a menekülttáborokba.

Az elbeszélést olykor több képből álló fotósorozat és a hozzájuk tartozó rövid, közérthető magyarázó fejezet szakítja meg Stark Tamás tollából: A vasfüggöny, Gorenje invázió, Bontás, Páneurópai piknik, Keleti autópiac, Megnyílnak a határok, Irány az NSZK, Az első szabad választások. A szövegek lényegre törőek, mégis tartalmaznak minden fontos információt, ami a kortársakban feleleveníti és pontosítja a saját emlékeket, a fiatalabb generációkat pedig hozzásegíti a korszak jobb megértéséhez. A képek itt nem csupán illusztrációk, hanem egymást erősítve maguk is történetek, egyszerre lírai etűdök és történelmi dokumentumok, tanúsítva egy nemrég még köztünk járt ember érzékenységét és művészetét, kivételes képességét a tárgyak, az emberi arcok és gesztusok mögött húzódó valóság megragadására. Ahogy Babarczy Eszter írja: „Ott van bennük minden...”

A formai jegyeket tekintve is igényes, jól megtervezett kiadvány sokak támogatásával jelenhetett meg. Egyetlen kifogás az apró betűs, nehezen olvasható széljegyzeteket érheti csak. Hasznos és tanulságos olvasmány minden korosztály számára. Betekintésre elérhető a <http://www.8909.hu/> internet címen is.

Túllépve a recenziós feladatkörén, engedtessek meg még egy bekezdés. Lobenwein Norbert említi saját történetében édesapja kézzel írott, csíkos füzeteit, amelyekben nyilvántartotta felvételeit, negatívjait. A Lobenwein család három nemzedéke örökölte meg Sopron egykor és ma élt polgárait, arcképeiket, mindennapjaikat, a város szinte valamennyi társadalmi eseményét, az épített és a természeti táj szépségeit. A művészi értéken túl a város 20. századi történetének valóságos kincsesbányája ez a gyűjtemény. Olyan érték, aminek megőrzése, karbantartása, korszerű nyilvántartása, a fotóknak a tulajdonjogot tiszteletben tartó publikálása közös érdek. Öröndetes volna, ha az ismertetett kötet csak az első lenne azok sorában, amik közreadják, hasznosítják Lobenwein Tamás és elődei képeit.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Brummer Krisztián jogász, irodavezető, Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Cselovszkyné Tarr Klára osztályvezető, Evangélikus Egyház Külügyi Osztálya, 1085 Budapest, Üllői út 24.

Deák Ernő ny. történész, főszerkesztő, Ausztriai Magyar Egyesületek és

- Szervezetek Központi Szövetsége, A-1011 Wien, Pf. 358.
- Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Gyarmati György kandidátus, főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, egyetemi docens, PTE BTK Modernkori Történeti Tanszék, 1065 Budapest, Eötvös u. 7.
- Jankó Ferenc geográfus, egyetemi adjunktus, NYME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.
- Mészáros György egyetemi tanár, NYME Alkalmazott Művészeti Intézet, 9400 Sopron, Deák tér 32.
- Oplatka András egyetemi tanár, Andrássy Gyula Német Tannyelvű Egyetem, 1088 Budapest, Pollák M. tér 3.
- Szakály Sándor hadtörténész, egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar Társadalomtudományi Tanszék, 1123 Budapest, Alkotás u. 44.
- Tóth Balázs István doktorandusz, NYME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.
- Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, egyetemi docens, NYME közgazdaságtudományi Kar, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Turbuly Éva történész, levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Helyesbítés

A 2009/3. számunkban tévedésből Andrássy Péter: Kárpáti Zoltán (1909–1972) és Sopron című cikkében két kép hibás aláírással jelent meg. A 348. és 350. oldalon látható képek Kárpáti Lászlót ábrázolják. A tévedésért a család, a szerző és olvasóink szíves elnézését kérjük.